

VIDURIO LIETUVA IR BALTIJOS REGIONAS

Tikslinga trumpai apžvelgti Vidurio Lietuvos santykį su pajūrio kraštais ir Baltijos regionu.

Apibrėžiant vakarų baltų kultūrinę sritį lenkų autorių darbuose nusistovėjo požiūris apjungti kelias kultūrinės grupes – Bohačevo, Sambijos pusiasalio Dolkeim-Kovrovo kultūrą, Vakarų Lietuvos, Nemuno žemupio, Vidurio Lietuvos (Nowakowski 1991). Nuo I amžiaus vakaruose bei pietvakariuose ši regioną skyrė „tarpusavio baimės“ sritis nuo Pševorsko ir Vielbarko kultūrų žmonių, rytuose ribojosi su brūkšniuotos keramikos kultūros sritimi, sunkiau apibrėžiama šiaurinė riba (Nowakowski 1991: 43–45). Šis kraštas įtraukiamas į garsaus pietų-šiaurės prekybos kelio – gintaro prekybos kelio – įtakos ir poveikio zoną (tuo būdu patekdamas į romėniškojo pasaulio suvokiamas ribas). Akivaizdžiai tą rodo būdingų dirbinių plitimas. Prekybos keliai jungė aisčių ir Romos imperijos gyventojų žemes ne tik per Karnuntumą, netiesioginis kelias vedė ir aplink Jutlandijos pusiasalį (Michelbertas 1986:216). Kaip rodo būdingi dirbiniai, į prekybą su Romos imperija buvo įtraukta Vidurio Lietuva (Kaune aptinkama ankstyviausios Dolkeim-Kovrovo kultūros fazės įtaka, kurią reprezentuoja didžiausia Lietuvoje antkaklių trimitiniais galais bei akinių segių radimvietė Sargėnuose, profiliuotų segių radimvietės). Prekyba gintaru leido aisčiams – baltams integruotis į Centrinės ir Pietų Europos ekonominių bei kultūrinių ryšių sferą (Michelbertas 1995: 19, pav.2).

Šiuo metu neliko abejonių, kad Lietuvą pasiekė kelios tautų kraustymosi bangos. Ryškesnė,ėjusi Nemuno žemupiu, pasiekė Vidurio Lietuvą, suformuodama naują šio krašto vystymosi etapą. Gali būti, kad Vidurio Lietuvos kapinynų kultūra, taip pat Nemuno žemupio ir Lietuvos pajūrio pietinis arealas V a. pabaigoje ginklo pagalba sudarė sąjungą (Šimėnas 1994a:15). Šių kraštų kapinynų grupes jungia labai panašūs laidojimo papročiai, tapačios įkapės ir kultūrų vystymosi etapų sutapimas.

Tautų kraustymosi procesas suformavo visiškai naują etninę ir kultūrinę situaciją Centrinėje Europoje: Paduniją pasiekia avarai, o į pietinės Baltijos kraštus VII amžiuje ateina slavų gentys. Baltijoje padvelkia nauji vėjai, sukelti

antikinio pasaulio paveldo, bizantiškos Padunijos ir Balkanų kultūrų, arabiškųjų rytų ir klajoklių kultūrų sąveikos (Herrmann 1986:24). Radikaliai keičiasi prekybinių ir kultūrinių ryšių kryptis. Anksčiau vyravusius šiaurės – pietų krypties kontaktus palaipsniui keičia vakarų – rytų kryptis. Kai kurių tyrinėtojų nuomone Vakaruose senieji Romos prekybos keliai buvo apleisti. Tai vyko tiek dėl to, kad Viduržemio jūros sritis užvaldė arabai, tiek ir dėl didžiulio germanų ir jutų genčių pajudėjimo iš šiaurės Frizijos pakrantėmis Anglijos link (Hodges 1989:29). Tačiau kiti pažymi, kad būtent musulmoniškojo pasaulio vystymasis skatino žaliavų ir produkcijos (pvz., frankiškų kalavijų) bei gyvosios prekės – žmonių iš barbariškųjų Vakarų eksportą (Goff 1992:56). Toks naujų aplinkybių susiformavimas turėjo ilgalaikes ir galias pasekmes Šiaurės Europos ir visam Baltijos jūros regiono vystymuisi. Tad VI a. atsiradę šaltiniai skleidė skirtingus impulsus, kurių sąveika Baltijos jūros regione vedė prie kokybiškai naujos, įvairiapusės kultūros formavimosi. Remdamosios bendromis tradicijomis, atskiros tautos kuria savus šios kultūros variantus, kur taikomi tapatūs ornamentiniai motyvai, kur mažųjų formų mene dažnai neįmanoma apibrėžti lokalinių skirtumų ar rasti tiksliai atskirų papuošalų kilmes vietas (Herrmann 1986:31).

Ryškesniai regioną apibrėžiančios Baltijos jūros vaidmuo ir reikšmė ypač pastebima antroje I tūkstantmečio pusėje. Nuo VII – VIII amžių sparčiai intensyvěja Pareinės ir Frizijos prekybiniai ryšiai su Baltijos regionu (Hodges 1989:37). Nuo VIII a. atsivėrus šiauriniam prekybos keliui su Vidurinės Azijos kraštais ir arabų pasauliu, ši ekonominė sistema keletą šimtmečių įtakojo Baltijos jūros regiono ir net visos Centrinės Europos istorijos raidą (Hodges 1989:42). Visa Šiaurės Europa patyrė didelį ekonominį augimą, ypač nuo VIII a. ėmus kurtis pekyvietėms jūros pakrantėse, tiek šalia upių Vakarų Europos ir Baltijos kraštuose (Roesdahl 1992:189). Tankus upių tinklas, ypač ryškus pietinėje ir rytinėje Baltijos pakrantėse, suteikė galimybę patekti į krašto gilumą, išnaudoti jo ekonomines galias ir čia kurti prekybos centrus. Taip susiformavo Baltijos ekonominė sistema, o šio proceso požymiai – visa pajūrio pakrante atsirandančios emporijos, sezoninės pekyvietės ir ankstyvieji miestai. Visuomeninės-politinės ir teritorinės struktūros bei jų organizacija buvo gana panaši tarp vakarų slavų, Skandinavijos ir rytinio Pabaltijo genčių (Žulkus 1994). Tokią padėtį atspindi ir istoriniai šaltiniai: apie IX a. Baltijos regiono rytų-vakarų ryšius kalba Rimberto kronika, XI a. Adomas Bremenietis aprašo įprastą ir patogų susisiekimą tarp Šlezvigo ir Slavijos, Švedijos, Sambijos, net

Graikijos (Roesdahl 1992:95). Nuo IX a. labai aktyviai naudojama tarpregio-
ninės reikšmės pietinė Baltijos jūros trasa. Nuo Hedeby ji ėjo pietine Baltijos
pakrante, per Riugeno salą, Pamarį, Sambiją, Kuršą pasiekdama Ladogą, ji
turėjo svarbią reikšmę įtvirtinant tolimuosius ryšius tarp Pabaltijo kraštų. Bal-
tų žemėse VIII a.pb. – X a.pr. atsiranda su šia jūros trasa susiję centrai: Truso,
Kaup, Palanga, Apuolė, Gruobinia, Daugmalė, kiek vėliau Kaunas, Daugma-
lės vaidmenį perima Ryga (Žulkus 1994:202). Jie išsidėstę prie jūros arba jūra
lengvai pasiekiami upe.

Nors iki šiol Kauno apylinkių priešistorinės gyvenvietės beveik netyrinė-
tos, tačiau į XI–XII a. prekybinio centro formavimosi sąlygas jau buvo at-
kreiptas dėmesys (Mekas, Oksas 1980), ši mintis plėtota ir vėliau (Žulkus 1994).
Vertinant vikingų laikų prekyvietę apibūdinami keli netiesioginiai požymiai,
liudijantys šį procesą. Tokiose vietose koncentravosi tolimosios prekybos žen-
klai, gyventojų sudėtis buvusi nevienalytė (galima atpažinti, kad gyventojus
sudarė įvairių tautų ir genčių atstovai; – Žulkus 1994). Didžiausio Vidurio
Lietuvos kapinyno Marvelėje medžiaga patvirtino šias nuostatas – apie tai liu-
dija įvairūs laidojimo papročiai bei svetimą kultūrą atspindintys radiniai (lai-
vų kniedės, medinių dėžių ir kibirų apkalai ir kt.), jų analogijos žinomos Bal-
tijos regione; įvairūs su prekyba susiję dirbiniai nurodo vieningos prekybinės
organizacijos egzistavimą. Svarbiausią reikšmę turėjo tolimųjų prekybos kelių
vietose (jūros pakrantėje) įsikūrusios prekyvietės. Nutolusios nuo tokių kelių
ir vietinės prekybos reikšmę turėjusios vietos, kad neprarastų savo vaidmens
turėjo tapti ir administraciniais centrais. Išskiriama keletas požymių, apibūdi-
nančių tokio centro egzistavimą. Pabrėžiama geografinės padėties ir susisieki-
mo bei prekybos kelių didelė reikšmė jo atsiradimui, priskaičiuojama iki de-
šimties administraciniam centrui būdingų funkcijų ir institucijų, pagal jas nu-
statoma centro lygis ir jo reikšmė (Denecke 1973). Visgi paprastai apsiribojama
keliais svarbiausiais požymiais – valdžia, gynyba, amatai ir žaliavos, preky-
ba, apeigos – administracinio centro reikšmei nusakyti (Gringmuth-Dallmer
1999).

Svarstant šiuos besiformuojantį administracinį centrą charakterizuojan-
čius bruožus, mažiausiai abejonių kelia importinių žaliavų kiekiai ir amatinin-
kų įgūdžiai. Galima akcentuoti metalų apdirbimo techninius pasiekimus: tik
Vidurio ir Vakarų Lietuvoje plačiai žinomi tobuliausi apdirbimo būdai – pa-
ketavimas, plieno privirinimas, trigubas suvirinimas (Stankus 1971). Vidurio
Lietuvos degintiniuose kapuose dirbiniai išlikę prasčiau. Tačiau literatūroje

plačiai aptarti įspūdingi pasiekimai inkrustuojant ar dengiant sidabro plokšte
įvairiausių formų apkalus, geležinius žąslus ar balnakilpes, kurių absoliuti dau-
guma randama X–XI a. Kauno apylinkių žirgų kapuose (Vaitkunskienė 1981a).
Kitas nuo seno tyrinėtojų dėmesio sulaukęs papuošalas – dekoruotos kama-
nos, liudijančios gausų importinių žaliavų (cinko, alavo, švino, sidabro ir jų
lydinių) panaudojimą. Įdomu, kad dekoruojant kūgeliais ar sidabro plokštelė-
mis diržų bei žalvarinių plokštelių paviršių taikomas analogiškas kuršių pa-
mėgtam kūgelių tvirtinimo metodas, – pro dirbinyje padarytą skylutę prakiša-
ma kniedė (mažesniuose dirbiniuose kilputė), prie jos lydmetaliu tvirtinamas
skardinis kūgelis, gausiai naudojamas alavas padengimui (Jankauskas 1992).
Kniedės preciziškai gamintos iš tuščiavidurio vamzdelio, iš panašių vamzdelių
gaminta ir dalis degintinių kapų grandinėlių grandelių. Apie amato įgūdžius
liudija puoštų kamanų gausa Kauno kapinyuose – Veršvuose, Marvelėje, Krie-
maloje, Masteikiuose bei prie Nevėžio Graužiuose, Pakapiuose, Ruseiniuose,
Barinėje. Bendreregioninius bruožus liudija keramikos dirbiniai – Baltijos ke-
ramikos (Baltijos jūros – *Ostseekeramik*, artima vakarų slavų keramikai) puoši-
mo tradicijos pasiekė Kauno apylinkes. Jos radimvietės žinomos Kauno pilyje,
piliakalniuose (Pypliai, Lentainiai), kapinyuose (Marvelė, Sargėnai, Grau-
žiai, Pavilkiys, Radikiai).

Galima vertinti prekybinę besiformuojančio centro funkciją – tyrimų metu
atrastos svarbiausios šios funkcijos apraiškos (svarstyklės, svareliai, kapotas si-
dabras, multietninė gyventojų sudėtis). Baltijos pakrantėse vystosi vieninga
prekybos tinklo sistema, o frizų, skandinavų, vakarų slavų, baltų ir vakarų
suomių žemes jungia bendra mokėjimo sistema (Okulicz-Kozaryn L., 1993:88).
Įsitvirtina palyginti stabili ekonominė sistema, paremta arabiško sidabro, pa-
puošalų, plataus vartojimo prekių mainais (Herrmann 1986:101). Susidaro
savotiška Baltijos civilizacijos sfera, kurioje ūkio vystymosi procesai veda į kul-
tūrinę integraciją (Okulicz-Kozaryn L., 1993). Idomu tai, kad bendreregioni-
nį modelį išreiškia ne tik vikingų laikotarpiui būdingos prekybinio centro ap-
raiškos. Samprotavimus papildė archainių sidabro lydinių išplitimo arealas
(Dukša 1981:101, Marvelės tyrimai). Gausiausias jų telkinys randamas Kau-
no apylinkėse, greta kapoto sidabro šie lydiniai buvo seniausia mainų priemo-
nė ir išreiškė XI – XII a. prekybos situaciją. Tuo metu svarbus prekybos kelias
ėjo Dauguvos upe, kuris, matyt, įtakoją ir Vidurio Lietuvos upių sureikšmini-
mą vidaus mainų reikmėms. Lobių radimvietės kartais vertinamos kaip išvys-
tytos prekybos požymis. Tačiau nereikia pervertinti lobių reikšmės aptariant

prekybinius ryšius. Lobis tėra socialinės padėties išraiška ir greičiau liudija administracinę valdžią nei prekybinius ryšius (palyg. šio klausimo svarstymus – Gurevičius 1989, Žulkus 1994). Kapotas sidabras prekyboje išnyksta XII amžiuje, XIII a. Baltijos jūros regiono kraštuose imamos naudoti ankstyvosios valstybių monetos, tuo tarpu Rytų Pabaltijėje įsigali sidabro lydiniai, pakeitę iki tol plitusias Vakarų monetas (*Barrenwahrung*; Steuer 1987:494). Geriausiai žinomi lietuviški pusapvalės lazdelės formos lydiniai, kurių radimviečių arealas gana tiksliai apibrėžia Vidurio Lietuvos teritoriją – radimvietės išsidėsto teritorijos pakraščiuose (Dukša 1981:106), tuo lyg ir patvirtindamos periferinių administracinių struktūrų egzistavimą, kuriose lobių slėpimas labiau reiškė vietinio didžiūno pastangas amžiams apsaugoti savo turtus užkasant žemėje ar pelkėse nei panaudoti prekyboje (nemaža minėtų lobių dalis buvo atrasta pelkėse, po akmenimis).

Kad Kauno apylinkėse būta apeiginio centro, liudija nuo XIII a. pb. minima Romainių vietovė (Dusburgietis 1985). Laidojimo papročių tyrimai atskleidė faktus, kad mirusiesiems skirtos apeigos buvo labai sureikšmintos ir netgi standartizuotos. Absoliučią daugumą sudaro kapai, kuriems būdinga mažos kapo įrangos sąnaudos – palaikai išberti paviršiuje, grupiniai kapai, nedidelės duobutės velėnos sluoksnyje. Tad aiškėja alternatyva tokiai įrangai – reikšmingas (galbūt ir ilgas) šermenų ritualas. Akivaizdžiai tą liudija žirgų kapų išplitimas ir jų laidojimo būdas. Kartografuoti žirgų kapai ir kapinynai rodo išskirtinę Vidurio Lietuvos reikšmę vertinant šį paprotį tarp baltų genčių, palyginamą tik su prūsų praktikuotu Sambijoje. Tyrimų metu (žirgų kapų analizė, laidojimo formų apžvalga, osteometrinė medžiaga, matematinių analizės metodų pritaikymas ir palyginimai) paaiškėjo, kad žirgas buvo svarbus mirusiam skirtų apeigų bei apibrėžto ritualo dalyvis. Būtent Vidurio Lietuvoje šis ritualas buvo ypatingai sureikšmintas. Atrodo, kad būta ir įgudusių šio darbo vykdytojų – apie tai liudija tiek degintinių kapų, tiek žirgų kapų ypatybės. Kol kas sunku spręsti apie šio ritualo kilmę. Žinant baltų seną žirgų aukojimo tradiciją, tačiau randant nemažai ypatybių, būdingų šiaurės-vakarų Europos kraštams, galime tikėtis šią laidojimo tradiciją buvus sureikšmintą per ryšius su šiais kraštais. Tyrinėtojai yra pastebėję didelius baltų, slavų, skandinavų tautų mitologijos ir tikėjimų panašumus. Degintinių kapų analizė parodė ryškų pietrytinio Pabaltijo ir Vidurio Lietuvos atskirų kapų tipų bendrumą, leidžiantį spėti artimą jų kilmę. Žirgų laidojimo tradicija atskleidė neabejotiną prūsų ir Kauno apylinkių gyventojų pasaulėžiūros panašumą. Tačiau

čia randamos kapų formos neretai turi platesnes analogijas Baltijos regiono kraštuose: užtinkame šiaurės (ir skandinavų) tautoms būdingus bruožus – žirgų išmėtytus palaikus, kapus su šunų palaikais, atskiros žirgo dalies laidojimą, įvairių naminių gyvulių kaulus kapuose.

Vieningas standartizuotas apeigas liudija ir degintinių kapų laukai (grupiniai kapai) – labai supaprastintos apeigos laidojant mirusįjį, tačiau galimas sudėtingas ritualas gedint velionio. Grupinių kapų tradicija pasirodė VIII/IX a., ypač išplito IX–XI amžiais, kaip ir masinis žirgų kapų paplitimas. Tad abi tradicijos sutampa. Savo kilme, laikmečiu ir apeigomis jos labai artimos prūsams. Jų vyravimo metu stebime bendruomenės stabilumą per kelis šimtmečius. Jei palygintume mirusiųjų skaičiaus grupiniuose kapuose ir žirgų kapų proporciją, matytume santykį artimą 5 : 1. Ši proporcija leidžia manyti žirgų buvus mirusiojo socialinės padėties išraiška. Matyt, turtingesniems, priklausomai nuo socialinio statuso, aukotas vienas ar net keletas žirgų. Visoje Vidurio Lietuvoje atrandame nusistovėjusį paprotį – žirgo auka (vieniems turtinga, kitiems paprasta), mirusiojo deginimas ir kapo įranga supaprastėja iki minimumo (tai būdinga ankstyvų valstybinių struktūrų kapams).

Besiformuojančiam administraciniam centrui būdingos valdymo ir gynybos funkcijos. Didžiausių kapinynų su kariaunos kapais išsidėstymas Nemuno ir Nevėžio pakrantėmis atskleidžia hierarchinę administracinę struktūrą su centru Kaune, pav.21 (čia sudėtingiausia vikingų laikotarpio piliakalnių sistema, tyrinėti reikšmingiausi kapinynai). Atskiri stambesni kapinynai su kariaunos kapais gali liudyti atskirų žemių kariaunas (Veliuonos, Vilkijos, Krekenavos apylinkių), jos neturėjo būti didelės. Ritmingas kariaunos kapų išsidėstymas išilgai komunikacinės ašies (maždaug kas 25–28 km) patvirtina vieningą šios teritorijos administravimą. Savo ruožtu kapuose randama raitelio įranga liudija apie besiformuojančią bajoriją.

Vertinant gynybinę tokio centro funkciją turime atkreipti dėmesį į gana sudėtingą piliakalnių sistemą Kauno apylinkėse, pav.20, kur atrandame kelių tipų įtvirtinimus. Besiformuojančiame administraciniame centre gynybinė funkcija – ne vien valdovo (vietinio didžiūno) asmeninė ir jo artimųjų apsauga. Tai ir (bent jau tam tikros dalies) aplinkinių gyventojų gynyba. Šią funkciją atspindi didesne aikštele piliakalniai – įtvirtintos gyvenvietės ar piliakalniai su priešpiliais, pavojaus metu skirti slėptis gyventojams su savo turtu. Tokiai funkcijai atlikti gerai tinka dalis Kauno apylinkių piliakalnių – Eiguliai, Karmelava, Lentainiai, Vieškūnai, Pajiesys (?).

Tad tyrimai patvirtina kol kas archeologiškai neidentifikuotos, sezoninės prekyvietės egzistavimą šiame krašte (panaši padėtis ir Nemuno žemupyje – regiono turtingumas vikingų dirbiniais leidžia spręsti, kad čia buvus bent viena vikingų prekybinė kolonija: Engel 1931b). Panaši pajūrio baltams teritorinė administracinė struktūra, prekybiniai ir kultūriniai ryšiai su Baltijos kraštais, amato įgūdžiai sudarė sąlygas klostytis panašiam pietryčių Pabaltijo kraštams socialiniam – ekonominiam pagrindui. Vikingų laikotarpio vėlyvesnėje fazėje (X–XII a.) čia formuojasi administracinis centras su svarbiausiais jo požymiais.

Istorinių, ekonominių, ekologinių sąlygų apibrėžiamame Baltijos regione, matyt, ir reikėtų ieškoti atskirų laidojimo bruožų ir papročių, įvairių dirbinių formų ir puošybos elementų, skirtingų visuomenės raidos etapų panašumų ir vienodo vystymosi ritmo.

VIDURIO LIETUVA IR VALSTYBĖS PRIEŠISTORĖS KLAUSIMAS

Sunku kalbėti apie valstybę, kurios istoriją pažįstame, kurios pagrindiniai formavimosi bruožai žinomi ir visuotinai pripažįstami. Turbūt niekas istorikų argumentais ir neabejotų. Visi pripažįstame karaliaus Mindaugo sukurtos valstybės teisėtumą.

Tačiau klausimas (ar šio klausimo problematika) yra kiek platesnis. Iki valstybinių administracijos struktūrų ir pačios valstybės susiformavimo veda ilgas kelias. Tam tikros sąlygos valstybei susiformuoti paprastai yra fiksuojamos ir žymiai ankstesniais laikais.

Atmintyje lieka Mindaugo krikšto ir Lietuvos karalystės paskelbimo datos – 1251 ir 1253. Valdovo krikštas reiškė ir šalies krikštą. Valdovo krikštas buvo politinis aktas, atnešęs Lietuvai politinį pripažinimą. Šis lemiamas Mindaugo žingsnis realiai valdovo valdžiai stiprinti buvo ir lemiamas žingsnis įsitvirtinant Europos politinėje sistemoje. 1253 Mindaugas buvo vainikuotas Lietuvos karaliumi.

XII a. pb. atsiradusi lietuvių kunigaikščių konfederacija istoriniuose aktuose minima nuo 1219 metų. VI–XII a. laikotarpyje vyko sudėtingas genčių ir genčių sąjungų formavimosi ir jungimosi procesas, susidarė teritorinės žemių struktūros (šiuo atveju minime Kauno apylinkes, kur žinoma plokštinių kapinynų grupė – vienodi, pastovūs ir ilgalaikiai laidojimo papročiai apibrėžė atskiros genties teritoriją; tai ne vien politinė ar socialinė bendruomeninio gyvenimo forma, ne tik kultūrinė bendrija, tai ir istorinis reiškinys, kuris suvokiamas laike ir erdvėje: Brachmann 1997). Beveik nėra istorinių šaltinių šiam laikotarpiui pažinti. Kol kas archeoliniai šaltiniai palyginti retai tampa istorikų dėmesio objektu. Kauno krašto (Vidurio Lietuvos) vaidmuo Lietuvos jungimosi procese beveik neaptiriamas. Klausimą apsunkina ir gana skirtingos baltų genčių visuomenės raidos sąlygos Lietuvos teritorijoje. Lietuvos valstybė kūrėsi kai kurioms baltų gentims dengiant ją nuo vokiečių kolonijų (t.y. kryžiuočių ir kalavijuočių užkariautų žemių). XIII a. pr. tokį vaidmenį atliko šiauriniai Lietuvos kaimynai – žiemgaliai, sėliai. Vakarinėje pusėje šis vaidmuo teko prūsams.

Prisimenant ankstesnius laikus – Šv. Brunono misiją ir Netimero krikštą (1009 m) – aktuose nurodoma, kad šv. Brunonas buvo nuvestas pas „karalių“ Netimerą, „karaliaus“ buveinė vadinama rūmais. Išjuokęs skurdų vienuolių apdarą kaip pasipelnymo priemonę, „karalius“ prižadėjo juos gausiai apdovano­ti (kaip nurodo E. Gudavičius „Lietuvos karalius šneka apie tikėjimą į savo dievus, apie tikrąją tiesą, t.y. siūlo vyskupui Brunonui dogmatinį disputą, kuris pakyla vos ne iki Gedimino dogmatinės argumentacijos – visi tikime vieną Dievą“; Gudavičius 1996). Svarstant krikšto ir tikėjimo reikšmę valstybės formavimosi procese, sunku iš­velgti ryškius skirtumus tarp XI a.pr., XIII a. vid. ar XIV a.pr. egzistavusio religijos suvokimo, sampratos apie tikėjimą. Tad kurie kriterijai lemia, kad valstybės požymių nematyti XI a. ? Kaip atrodo, istorikai remiasi politiniais motyvais, kunigaikščio ar valdovo kariaunos pajėgumu, suvienytos teritorijos reikšmingumu, socialine – politine organizacija (valdovas pajėgus priversti kitus paklusti savo reikmėms arba juos samdyti, nupirkti; arba tai visuomenės organizacija (apibrėžtoje teritorijoje), kuri daugumą sėkmingai siekia kontroliuoti įteisintą jėgos panaudojimą; – visais atvejais iš esmės tai „galinga ginkluota socialinė santvarka, kur susiklosto specifinė tarpasmeninių santykių forma, numatanti akivaizdų susitarimą“ (Gurevičius 1989). Pagaliau kai kurie tyrinėtojai tiesiog sieja tai (feodalizmo pradžią) su karinių struktūrų susidarymu. Valstybė atsiranda tuomet, kai tam tikra organizacija tam tikroje erdvėje primeta (...) savo valią; Vidurio Europos barbarinėse visuomenėse tokia organizacija buvo iš vadų išaugusių kunigaikščių vadovaujamos kariaunos, valstybės kūrėsi iš „genčių kunigaikštijų“ (Gudavičius 1998:112). Lietuva irgi ėjo šiuo keliu, tačiau čia procesas vėlavo. Bet problema ir klausimo esmė ta, kad tokius bruožus (ryškesnius ar mažiau ryškius) mes galime aptikti visais kūrė tik paminėtais laikotarpiais. Archeologijos šaltiniai šiuo atveju tampa svariu argumentu svarstant ir pagrindžiant šias sąvokas, kalbant apie čia paminėtų reiškinių egzistavimą.

Tad ir pabandykime atkreipti dėmesį į tuos dalykus, kuriais paprastai remiamasi kalbant apie priešvalstybines ar valstybines struktūras. Jie yra pažįstami archeologinių tyrimų metu ir kol kas (nesant tiksliau datuotos lietuviškos archeologinės medžiagos) leidžia tą medžiagą nevienareikšmiškai interpretuoti. Tad ieškant valstybės ištakų archeologinius požymius pagal savas ypatybes galima būtų skaidyti lyg ir į atskiras grupes:

- liudijančius karių ir kariaunos egzistavimą kažkurioje Lietuvos teritorijos dalyje; tai leistų galvoti šiame regione (kur ypač gausu tokių požymių)

buvusią stiprią karinę administraciją (kažkokį reikšmingą kunigaikštuką, kurio jėga priklausė nuo pavaldžios kariaunos);

- reikėtų galvoti, kad tokia karinė administracija buvo pajėgi valdyti ir aplinkinių genčių teritorijas; tai lyg ir atitiktų (bent jau) ankstyvosios valstybės formos anksčiau minėtą apibrėžimą.

Kaip visa tai atrodo Lietuvoje? Tokios kariaunos archeologiniais požymiais laikomi gerai ginkluotų karių kapai. Tai gali būti pėstininko ginklai – ietys, kirvis, kalavijas, skydas; tačiau dar svarbesniu laikomas žirgo atsiradimas kario kape. Tyrinėti žirgų kapai leido tiksliau atkurti laidojimo papročius ir pasekti jų raidą per ilgus šimtmečius. Seniausieji tokie kapai datuoti pirmaisiais amžiais po Kristaus. Tačiau labai gausu jų VIII – XI amžių kapinyuose. Daugiausia šių kapų susitelkę Kauno apylinkėse (Vidurio Lietuvoje, kitaip – plokštinių kapinynų kultūrinėje grupėje, arba lyginant su Petro Dusburgiečio kronika – aukštaičių teritorijoje, kuri tuomet apėmė Kauno apylinkes). Tyrimų metu paaiškėjo, kad dalis tokių X–XII amžiaus kapų yra tiesiogiai susiję su karių kapais (aptariamoms temoms požiūriu mums ypač svarbus yra balnakilpių bei (dalinai) žąslų išplitimas; balnakilpės laikomos kario požymiu, tad žirgą, kurio kape aptinkamos balnakilpės, tikrai galima laikyti kario įkape, tas kažkiek tinka ir žąslams; visiškai įmanoma, kad bent dalis ir likusių žirgų kapų susiję su karių kapais; balnakilpės datuojamos VIII – XI a., tačiau ypač gausios yra iš X–XI, dalinai XII a. – būtent to laikotarpio, kuomet įvyko Netimero krikštas), t.y. jie atspindi vietinio valdovo kariaunos kapus. Žinoma keletas žirgų laidojimo (ar aukojimo) būdų, kurie išreiškia gan nusistovėjusį ritualą. Vertinant ritualą pastebimas sudėtingas procesas. Tam tikros apeigų taisyklės nusistovi per šimtmečius, manoma, jos yra reikšmingos tos bendruomenės gerovei ir apsaugo bendruomenės išlikimą. Tokios apeigos skatina išvelgti pastangas stiprinti ir telkti bendruomenę, vienyti ją. Galima manyti, jog tai yra susiformavusios gentinės religijos išskėlimas.

Su tokio standartizuoto (apibrėžto) papročio įsigalėjimu įmanoma sieti visuomenėje vykstančius pokyčius. Tokios visuomeniškai įtvirtintos (institucionalizuotos) apeigos tampa gera priemone valdžiai koncentruoti. Gyvenviečių hierarchinė struktūra, specializuotų amatų produkcija, profesionali karinė struktūra – visa tai yra sudėtinės vadijos (pirminės kunigaikštystės – „genties kunigaikštijos“) simptomai (Urbańczyk 1997). Tai pirmas žingsnis žengiant valstybės kūrimo linkme. Karinė galia tiesiogiai siejosi su galimybe plėsti ekonominę ir ideologinę galią.

Žirgų kapų grupė, besiskirianti išmėtytais aukojamo gyvulio palaikais (C kapų tipas), atskleidžia kiek netikėtą reiškinį. Šių kapų radimviečių išsidėstymas visiškai atitinka minėtą dendritinį modelį (Pakalniškiai – Pavilkys – Marvelė, Veršvai – Graužiai; pav. 21). Kadangi šie kapai yra ne baltiškos kilmės, galime spėti – kuriant šią struktūrą dalyvavo vikingų kultūros tradicijų nešėjai (vikingų bendraregioninės kultūros atstovai – skandinavai ?, prūsai ?, aukštaičiai ? ar kiti ?).

Visa ši medžiaga liudija Kauno apylinkėse egzistavusią ir veikusią kariauną su vietiniu valdovu priešakyje. Kai kurios detalės (dirbinių plitimas, hierarchinė administracinė struktūra Nemuno ir kitų upių pakrantėmis) liudija apie jos įtaką apylinkėse bei tolimus ryšius. Buvo atkreiptas dėmesys, kad Rytų Lietuvoje kariauną reprezentuojantys žirgų kapai galėjo atsirasti įtakojant Vidurio Lietuvos tradicijoms (žirgų kapų išsidėstymas, įkapių pobūdis bei gausa, žirgų deginimo papročio atsiradimas, degintinių grupinių kapų papročio sklidimas). Aptariant valstybės kūrimosi prielaidas neretai sureikšminami kelių Vilniaus apylinkėse tyrinėtų pilkapynų duomenys – Žvirblių, Rokantiškių (Luchtan, Ušinskas 1988). Tačiau keletas ypač išsiskiriančių X a. karinio elito kapų Žvirblių pilkapinyne vis dėlto nereikia kariaunos (žirgų kapuose rastos vos trys balnakilpės ir keletas žąslų; nors tyrinėta apie šešiasdešimt pilkapių, dauguma kapų skurdūs; pagrindinis kario ginklas – kirvis; tokie ryškūs skirtumai paprastai nėra būdingi kariaunos kapams, labai kontrastinga socialinė diferenciacija greičiau primena tautų kraustymosi laikotarpiui būdingą reiškinį*); Rokantiškių XIX a. kasinėjimų medžiaga neišlikusi, o kuklių užuominų apie pilkapiuose atrastus kapus nepakanka minėtiems teiginiams pagrįsti.

Netikėta, bet reikšminga yra tai, kad šiame darbe aptarti tyrimų duomenys sutampa su visai kitais metodais gautomis archeologo V. Ušinsko išvadomis. Jis teigia, kad pirminis besiformuojančios Lietuvos (XI a. I p. minimos istoriniuose šaltiniuose) židinyne buvo Vidurio Lietuvos plokštinių kapinynų teritorija, kiek vėliau šį vaidmenį perima Neries vidurupio regionas (Ušinskas 1988:18). Šiai problemai spręsti trukdo nedidelis panemunių bei Kauno apylinkių piliakalnių ištirtumas; visiškai netyrinėtos lieka vikingų laikotarpio gyvenvietės bei etninių procesų pažinimui svarbi keramika. Tuo tarpu kapinynų medžiaga, jų dydis, tankumas krašte ir radiniai liudija plačias analogijas ir ryšius su Baltijos regionu.

* Autorius remiasi Varšuvos Archeologijos muziejuje peržvelgta tyrimų medžiaga.

Didelę archeologinių požymių grupę sudarytų su miestų kūrimusi susiję reiškiniai ir jų pėdsakai žemėje. Archeologinių tyrimų metu nustatyta, kad šis procesas anksčiausiai vyko pajūrio baltų žemėse. Ankstyviausių miestų užuomazgas aptinkame prūsų žemėse (Truso dab. Elbliongo apylinkėse datuojamas VIII a. pb–X a. Ip.; Kaup Kuršių marių pakrantėje, ties tuometine prataka per Kuršių Neriją, datuojamas IX–XI a., aptikti kariaunos kapai, prekyvietė, aiški ryšių kryptis – Nemunu aukštyn); kuršių žemėse (Gruobinia VIII–X a., kariaunos kapai, prekyvietė; Palanga IX–XI a., prekyvietė, apylinkėse kariaunos kapai). Tai artimiau su Lietuvos teritorija susijusios vietos. Tokio centro kūrimosi požymius aptinkame Kauno apylinkėse.

Miesto raidos kelias nuo prekyvietės – ankstyvo miesto užuomazgos forma. Pirminis miesto raidos etapas yra sezoninės prekyvietės atsiradimas palankioje ryšiams ir mainams palaikyti vietoje. Vienijantis interesas – prekyba, užsakymai amatininkų dirbiniams, aplinkinių bendruomenių poreikis platesnio vartojimo daiktams. Tolimesnė tokios užuomazgos raida – sezoninės prekyvietės virtimas pastovia prekyvieta. Tokia prekyvietė (kaip vėliau Hanzos sąjungos pavyzdžiu augantis miestas) visą laiką siekė likti nepriklausoma nuo valdovo. Tačiau bet kuris valdovas siekė ją (prekyvietę) užvaldyti, primesti jai savo įtaką, administruoti: tai lyg šaltinis kunigaikščio kariaunai stiprėti, plėsti savo įtaką.

Kitas kelias – prie valdovo pilies, įvirtinimų augantis administracinis centras. Paprastai tokiam beaugančiam centre telkiasi pavaldūs žmonės – kariai, tarnautojai (tenkinantys valdovo poreikius ir aprūpinantys būtiniausiomis prekėmis), čia glausdavosi ir amatininkai bei užklysdavo pirkliai. Toks miesto raidos kelias tiesiogiai susijęs su valdovo administracine galia.

Kaip visa tai, kas aptarta darbe, galėjo įtakoti Kauno formavimosi modelį? Tiesioginių duomenų yra nedaug. Tačiau Nemuno-Neries-Nevėžio santonos regione didėjantis gyventojų skaičius, augantys įvirtinimai, susiformavusi administracinė struktūra su kariaunos būriais bei visa grupė ankstyvajai prekyvietai būdingų požymių sudaro būtinų duomenų pagrindą, – tai tas paieskos laukas, kur turime ieškoti miesto ištakų.

Įvairūs požymiai liudija apie X–XI a. augančią prekyvietę. Tačiau atsirančiant kariauna besiremianti administracija, siekianti išnaudoti aplinkines teritorijas (dendritinis modelis išreiškia būtent tokį modelį), nebuvo suinteresuota tokios prekyvietės peraugimu į miestą. Tad X a. II p. – XII a. susiformavus šiai struktūrai, prekyvietės reikšmė smunka, jai skirtas tik vidaus mainų vaid-

muo. Gal tai buvo viena priežasčių, kodėl „XI–XII a. pajūrio gentims suaktyvius prekybą Nemunu, ji baigėsi Kauno apylinkėse” (Žulkus 1996:91)

Tuo tarpu vakarų baltų žemėse formavosi stiprios valstybinių struktūrų užuomazgos. Jos jungė besiformuojančias prekyvietes bei įtakingos kariaunos administracinę valdžią (tokios kariaunos egzistavimas ryškiai paliudytas Sambijos kapinynų, Kuršo kapinynų tyrimų metu; chronologiškai ankstyviausia tokia struktūra žinoma Sambijos pusiasalio šiaurinėje dalyje – minėtas Kaupo-Viskiautų kapinynas ir prekyvietė; Kurše panašus reiškinys ryškėja XI a.). Visa jų veikla tampriai siejosi su Baltijos jūros ūkiniu regionu. Jam smunkant XI–XII a., smarkiai sumenko ir šių baltų kraštų reikšmė.

Lietuvos archeologijoje vyrauja nuostata tam tikrą archeologinių paminklų grupę sieti su istoriniuose šaltiniuose minimomis gentimis. Darbe nenusižengta šiai nuostatai – Vidurio Lietuvai būdingi paminklai siejami su šaltiniuose minima aukštaičių gentimi ar gentiniu junginiu. Tačiau toks sutapatinimas kartais kelia ir abejones (tarkime, Rytų Lietuvos pilkapiams apibūdinti „suformuojama” lietuvių gentis). Archeologai gana drąsiai kalba apie genčių diduomenę, genčių vadus. Bet ar yra pagrindo jau nuo romėniškojo laikotarpio kalbėti apie gentinius junginius? Apibrėžtoje teritorijoje išsidėsčiusių archeologinių paminklų grupė su panašiais laidojimo papročiais dar neleidžia kalbėti apie genties teritoriją. Literatūroje prigiję archeologiniai terminai – gentis, etnis – visiškai neatspindi ilgalaikio visuomenės raidos proceso nuo šeimos iki gentinio junginio ir nacijos (Yra „gentis” ir „ne gentis”, bet kada ir nuo kada „gentis”? Kas iki „genties”?). Kitų kraštų tyrinėtojai taiko įvairius terminus tiek pirminei kelių šeimų ar gyvenviečių grupei (šeimų grupė, socialinė grupė, komunikacinė grupė, kultūrinė grupė, aplinkybių nulemta struktūra – *situational construct* bei kt.), tiek besiformuojančiam junginiui su etninio identiteto požymiais (teritorinė bendruomenė, etninė grupė, gentis) apibrėžti.

Įvairiais istoriniais laikotarpiais susiduriame su socialinio identiteto reiškiniais. Vienu metu jis labiau išreikštas, kitu – ne taip ryškiai, ilgainiui bėgyje formuojasi ir kiti identiteto tipai – galime kalbėti apie kultūrinį, etninį identitetą (Brather 2000). Jie atsiranda vėliau – etnis identitetas įgyjamas istorinio proceso metu, tai lyg „etninė praktika”, atkurianti grupę jungiančius tarpusavio ryšius, jos realumas turėjo būti pastoviai atkuriamas žmonių aktyvumu (Pohl 1991). Etninė reikšmė tėra viena iš daugelio galimybių materialinės kultūros elementų sklaidai apibrėžtoje teritorijoje aiškinti (Brather 2000). Arche-

ologinė medžiaga dažniau atskleidžia ne etninio identiteto (t.y. ir genties su bendra kalba bei teritorija, ūkiu, papročiais) požymius, bet išreiškia socialinį identitetą. Turtas, elito daiktai, vertės ženklai – visa tai socialinio identiteto požymiai (tą patvirtina ir bendrasis tautų krautymosi laikotarpio kultūrinis horizontas didelėje teritorijoje). Įkapės geriausiu atveju išreiškia individų, šeimų ir grupių socialinį identitetą (Brather 2000:168). Kapų įrangos skirtumus, įkapių įvairovę greičiausiai nulėmė šeimos ar grupės vidinės nuostatos.

Tad kaip modeliuoti bendruomenės raidą Vidurio Lietuvoje?

Negausi romėniškojo laikotarpio kelių paminklų grupė, susitelkusi Nemuno-Neries santakos regione, atskleidžia bendrų interesų siejamą žmonių grupę. Galbūt tai šeimų grupė, – kūrėsi ir formavosi kaip kultūrinės grupės, siejamos komunikaciniais ryšiais, dalis. Būdingi laidojimo papročiai, papuošalų formos atskleidžia kontaktus su pajūrio regionu. Jos kilmė gali būti labai marga, tačiau bendras interesas skatino tarpusavio sugyvenimą ir panašų visuomeninio gyvenimo ritmą.

Padėtis keičiasi tautų kraustymosi laikotarpio ankstyvojoje fazėje (IV–V a.). Tai bendruomenė su ryškiais socialinio identiteto požymiais – visam vakarų baltų regionui charakteringa socialinio identiteto išraiška. Iš tyrimų medžiagos aiškėja, kad tokio tipo bendruomenė formuojasi jau romėniško laikotarpio pabaigoje (IV a.). Šiuo atveju matome labai ryškią kario identiteto išraišką. Tačiau ginklai kapuose gali reikšti ne tik ir ne tiek priklausomybę karių sluoksniui, bet lygiateisių vyrų – žemdirbių – sluoksnį; ginklai yra pagrindinė vyro, bet ne kario įkapė (Steuer 1982:186). Tokiu atveju turime kalbėti apie lygiateisių stiprių šeimų bendruomenę. Kitų visuomeninių grupių identitetui išreikšti žymiai silpniau.

Vėlesnius pokyčius bendruomenėje liudytų kintantys laidojimo papročiai (galutinai įsigalintis mirusiųjų kremavimo paprotys, ima plisti žirgų aukojimo paprotys) bei išsiskiriantys vietinių valdovų (vyraujančių šeimų atstovų) kapai. Galima apibrėžti atskiras nedideles teritorines grupes (Ariogalos, Kauno apylinkės). Tai besiformuojančios teritorinės bendruomenės požymiai.

Tautų kraustymosi laikotarpio reiškiniai (tiek V/VI a. „kunigaikštiški” kapai, tiek VI–VII karinio elito kapai) – tai, kas vadinama pirmąja kariaunos raidos pakopa: savo autoritetu bei turtu išsiskiriantys žymūs asmenys galėjo apie save suburti hierarchiškas, rangų paremtas kompanijas (drauges; *Rang-Gesellschaft*; Steuer 1982). Kadangi tokios kompanijos (draugės) nariai buvo artimi savo kilme – susidėjo iš bendruomenės ar giminės atstovų – ši struktūra

negalėjo būti valdymo instrumentu (ar galėjo tą atlikti tik iš dalies), nes draugės narių interesai svyravo tarp vado ir šeimos ar giminės. Tai nebuvo kariauna, o tik vietinio „kunigaikštuko“ artimieji giminės (Žulkus 1997a). Šio laikotarpio kapuose labai stipriai išreikštas socialinis identitetas (galbūt net hipertrofuotai). Siekiama išreikšti tuometinio barbarų pasaulio socialinį modelį, kaip rodo tyrimų medžiaga – galimos netikėčiausios laidojimo formos, kapo įranga, įkapių rinkinys. Tautų kraustymosi laikotarpiu laidojimo papročių kaita liudija apie socialiu požiūriu ir teritoriniu atžvilgiu mobilią (besiformuojančią ar iš naujo persiformuojančią) visuomenę. Tai procesas, kuomet sprendžiamas lygiateisių vyraujančių šeimų ir giminės vado klausimas. Jis dar sustiprinamas tautų kraustymosi laikotarpio specifika – šie procesai labiau akcentuojami nei to reikalauja aplinka.

Vėliau kariaunos formavimasis pereina dar dvi raidos pakopas. Antroji pakopa išreikšta galios pasidalinimu tarp vado ir kariaunos narių be formalios jų tarpusavio priklausomybės – šiuo atveju vadas remiasi rimtesne ūkine paspirtimi, o kariaunos nariai dažnai nebeturi giminystės ryšių su vietine gimine (Steuer 1982). Trečiai pakopai charakteringa išvystyta kariauna, kurios nariai yra priklausomi nuo valdovo, šis savo ruožtu siekia didinti asmeninį turtą, kad apmokėtų pavaldžios kariaunos išlaidas (karo žygiai, duoklė). Vidurio Lietuvos archeologinė medžiaga su kariaunos kapais – kariaunos kapai formalizuoti, vienodi – liudija apie palaipsnį perėjimą link paskutinės pakopos.

Tam tikrų simbolinių požymių pasirinkimas gali būti palyginamas su tradicijos atradimu (sugalvojimu, tradicijos iškelimu). Vidurio Lietuvos atveju tai vienodas (institucionalizuotas) mirusiųjų deginimo paprotys, žirgo aukojimo papročio iškelimas. Nuo tada galima kalbėti apie besiformuojantį etninį identitetą, nes tam tikra visuomenės grupė pasirenka „ženklus“ grupei apibrėžti. Tarp daugelio kitų požymių „etninė grupė“ apibrėžiama bendrais, grupės narių praktikuojamais papročiais bei vietiniais religiniais vaizdiniais – šie požymiai nėra objektyviai apspręsti, bet lyg nesąmoningai pasirinkti (Brather 2000:160). Šiuo atveju galime kalbėti apie aiškią genties teritoriją, kurios gyventojai laikėsi savitų papročių. Kai kuriuos besiformuojančio etninio identiteto požymius aptinkame ir kiek anksčiau.

Aš ir Mes, Čia ir Anapus, asmuo ir grupė – su visu tuo susiduriame tyrinėjant mirusiųjų kapus. Archeologiniai duomenys – priešistorinės tikrovės šešėlis. Mes atrandame buvusio tikrojo pasaulio užuominas – svajonių, norų, mitų, neapibrėžiamos konkurencijos pasaulį. Bendruomenė pasirenka tam tik-

rus požymius (socialiniam ar kultūriniam) identitetui apibrėžti. Juos ir atrandame kapų įrangoje. Mirusiojo teise, paveldėjimo teise kaip nuosavybė ar laidojimo papročio įtakoje patekusios įkapės sudaro visumą (Steuer 1982:53). Ieškant bendruomenės socialinės sudėties reiktų atlikti neįmanoma – atskirti šias įkapių grupes. Visa tai, ką randame archeologinėje medžiagoje, yra personalijų, šeimos ar socialinio modelio, laiko su jam charakteringais bruožais likučiai. Žinių stygius sankirtoje su intuicija, tam tikru žmogiškosios prigimties universalumu kartais verčia manyti, jog realios visuomenės, realaus laiko išraiškų stengiamės siekti per imitaciją ar įžvalgą, kuriose neišvengiami sutapatinimai su šiandiena. Bet kas išdrįstų paneigti Vergilijaus padraššinimą: ab uno disce omnes (iš vieno spręsti apie visus)?

PRIEDAI

Priedas I. Vikingų laikotarpio Vidurio Lietuvos kapinynai ir dirbinių radimvietės.

Apibūdinant kapinynus ir radimvietes lentelėje nurodoma kapinynas, jo vieta, tyrinėtojų pateiktas datavimas, ištirtų degintinių kapų skaičius, ištirtų žirgų kapų skaičius, tyrimų metai, literatūra, kuria remiantis kapinynas skirtas Vidurio Lietuvos regionui. Pagrindiniai kapinynų atrinkimo kriterijai – deginimo paprotys, žirgų kapai, laidojimas senkapyje (Tautavičius 1977:15), paprastai išsiskiriantis degėsingas paviršius (Bertašius 1996a:12).

Nr.	Kapinynas, tiriamas laikotarpis	Deg. kapai	Žirgų skaič.	Tyrimo m.	Literatūra, kuria remiantis įtraukta į sąrašą
1	Barinė (Krekenava), X-XV	42	12	1981-1982	Striaukaitė 1982
2	Grauziai (Josvainiai), X-XIV	33	151	1938, 1969	Petrušenė 1984, 95 Urbanavičius 1970a Tautavičius 1977
3	Kalniškiai (Verėduva), VI-XI	1	4	1985-1999	Tautavičius 1977 Kazakevičius 1992, 96a, 98
4	Kejėnai (Verėduva), X-XIV	3	6	1970	Antanavičius 1972 Tautavičius 1977
5	Kriemala (Batniava), X-XIV	8	23	1961	Tautavičius 1977
6	Marvelė (Kaunas), VI-XII	354	220	1991-1997	Bertašius 1994a, b, 96a, b
7	Masteikiai (Lapės), VIII-XIV	39	62	1993-1995	Varnas 1996
8	Mikytai, XI-XII	4	6	1967	Tautavičius 1977
9	Nendriniai, X-XIII	3	105	1966-1967	Tautavičius 1977
10	Nosiedai, XII-XIII		4	1985	Dakanis 1991
11	Obeliai, XIII-XIV	3	30	1978-1983	Urbanavičius 1988
12	Pakalniškiai, V-XIII	22	236	1963-1974	Antanavičius 1972, 74, 78
13	Pakapiai (Babtai), X-XIV	1	32	1939	Tautavičius 1977
14	Pašušvys (Krakės), V-XI	3		1926-1933	Tautavičius 1977
15	Pavilkiys, V-IX, XIII	8 (24)	15	1985-1987	Varnas 1988
16	Pernarava, VII-XIV	11		1987-1989	Rickevičiūtė 1988, 90
17	Plinkaigalis, VII-(?)	8	4	1977-1984	Kazakevičius 1993
18	Raguva, X-XIV	gausūs	ats. radiniai	1889	Tautavičius 1977
19	Rimaisai, X-XIII		17	1938	Tautavičius 1977
20	Ruseiniai, XI-XIV	70	103	1939, 1968-1969	Urbanavičius 1970b Tautavičius 1977
21	Sargėnai, IX-XII	35		1938-1941	Tautavičius 1977

22	Seredžius I, VI-XIII	2		1936, 1964, 1974	Tautavičius 1977
23	Seredžius II, VII, XII-XIV	23	26	1985-1989	Urbanavičius 1988 Urbanavičienė 1990
24	Šulaičiai (Krakės), XI-XIV		24	1983-1985	Rickevičiūtė 1986
25	Tulpiakėmis, XII-XIV	fragm	24	1979-1984	Varnas 1982b, 1995
26	Veršvai, VI-XIII	110	223	1938-1941	Tautavičius 1977

Pastaba: Grauzių, Nendrinų, Mikytų, Pakapių, Ruseinių, Veršvų kapinynuose palaidotų žirgų individų skaičius tikslintas iš tyrimų ataskaitų.

Atsitiktinių ir pavienių degintinių žmonių ir griautinių žirgų kapų ar būdingų dirbinių radimvietės.

27	Apytalaukis, XI-XIII	ats.rad		1935-1945	Tautavičius 1977
28	Bažavėlė, XI-XIII	ats.rad		1995	Baubonis 1996
29	Betygala, VIII-IX	ats.rad		1930-1935	Tautavičius 1977
30	Bivyliai (Užliedžiai), II t.pr.	ats.rad	kaulai	1978-1986	Dakanis 1991
31	Čiukiškiai (Josvainiai), I t.	ats.rad	ats.rad	1976-1982	Dakanis 1991
32	Daučioniai (Daugėl.), X-XI	ats.rad		1984	Dakanis 1991
33	Daugirdava (Verėd), XII-XIV	ats.rad		XIX a. pb.	Tautavičius 1977
34	Galulaukiai (Josvainiai), IX-XIV	ats.rad			Tautavičius 1977
35	Gėluva (Ariogala)	ats.rad		1936, 1974	Tautavičius 1977
36	Geramyslis (Burveliai), X-XIV	ats.rad		XX a. pr.	Tautavičius 1977
37	Jadagonys, II t.pr.	deg.k	ats.rad	1995	Kvizevičius 1996
38	Juodoniai (Babtai), X-XV	ats.rad	ats.rad	1984	Dakanis 1991
39	Karmėlava	ats.rad		1998-1999	Rickevičiūtė 2000
40	Krūvandai (Daugėl.), VI-VII, IX-XII	ats.rad	kapai	1934-1961 1979	Tautavičius 1977, Jovaiša, Baublys 1980
41	Kulautuva	ats.rad		1996-1997	Ivanauskas 1998
42	Kurklintiškiai (Vidiškiai), XI	ats.rad		1936	Tautavičius 1977
43	Laikiškiai (Kulva), XI-XIII	ats.rad	kaulai	1937	Tautavičius 1977
44	Melnikai (Tiskūnai), XI-XIV	ats.rad		1933-1939	Tautavičius 1977
45	Pakalniškiai (Naujamiestis), IX-XII	ats.rad		1937	Tautavičius 1977
46	Pakritižis (Raguva), VI-XII	kapai		1927	Tautavičius 1977
47	Pasiekai (Kėd, Gudžiūnai), XI	ats.rad		1935	Tautavičius 1977
48	Pamanteikiai (Siesikai), VI-VIII	rad, 1		1942	Tautavičius 1977
49	Piktagalys (Kavarskas), XII-XIV	ats.rad	2kaulai	1935, 1970	Tautavičius 1977
50	Piepaliai (Baisog.), VIII-XII	ats.rad		XIX a.pb.	Tautavičius 1977 Dakanis 1986
51	Radikiai, IX-XIII	rad.	rad.	1909, 1959	Tautavičius 1977
52	Radiškis	rad.		1943	Tautavičius 1977
53	Ramoniškiai, IX-XIII	rad.	rad.	1963-1969	Tautavičius 1977
54	Raudonėnai, X-XIII	rad.	rad, 1	1930-1935 1974-1975	Tautavičius 1977 Jovaiša 1978
55	Riogliškiai, X-XIII	ats.rad			Tautavičius 1977

56	Rojūnai (Uptytė), XI-XIV	ats.rad	1935	Tautavičius 1977
57	Rupunionys, X-XII	lobis rad	1980	Jovaiša 1982, Dakanis 1991
58	Skrebinai, II t.pr.	rad.	rad.	VDKM, radiniai
59	Slavikai, I t.pb.	ats.rad		Tautavičius 1977
60	Veliuona, XI-XIV	ats.rad	ats.rad	Tautavičius 1977
61	Venslaviškiai (Velžis), X-XIII	ats.rad	ats.rad	Tautavičius 1977
62	Žemoji Panemunė, IX-XIV	ats.rad		Tautavičius 1977

Pagal išorinius požymius ir radinius minėtai kapinynų grupei reiktų priskirti keletą į rytus nuo Kauno buvusių kapinynų:

63	Laumėnai, VII-XIII			Tarasenka 1958
64	Rumšiškės (jau Rytų Lietuvos pilkapių grupėje)			Tautavičius 1957
65	Žiegdriai, I t. IIp.			Petrauskaitė 1959

Priedas II. Degintinių kapų palaikų dydžių lentelė (nurodyta kaulų "guolio" dydis), Marvelė.

Eil. Nr.	Kapo nr.	Palaikai ilgis cm	Plotis cm	Storis cm	Laidojimo kryptis	Akmenų vainikas	Pastabos
1	222	56	30	8	Pr-šv		
2	234	47	32	8	135	Akm grn	
3	243	73	24	8	Pr-šv		Pilkapis
4	244	24	22	6	Pr-šv		Pilkapis
5	245	22	9	8	90		Pilkapis
6	246	36	15	7	Pr-šv		Pilkapis
7	247	40	17	7	Šr-pv		Pilkapis
8	248	40	16	5	104		Pilkapis
9	253	46	14	7	Pr-šv		Pilkapis
10	291	74	30	4	R-v		
11	311	54	21	4	Pr-šv		
12	317	86	52	4	P-š		Pilkapis
13	331	52	20	4	90		Prie akm
14	332	70	44	5	Šr-pv		
15	338	65	28	6	Pr-šv		Prie akm
16	339	43	34	4	P-š		Akmenys
17	341	35	32	3	P-š		Akmenys
18	355	40	20	9	Pr-šv		
19	359	40	25	5	R-v		
20	372	27	27	8			
21	378	50	15	14	Pr-šv		
22	383	37	15	7	128	Akm vain	
23	388	35	18	6	Pr-šv		
24	391	58	30	4	Pr-šv		

25	412	26	13	5	85		
26	422	40	20	9	90		
27	424	35	18	9	90		
28	429	-					Akm vain
29	436	45	32	6	Šr-pv		
30	461	40	15	7	R-v		Pilkapis
31	472	34	28	7	P-š		Pilk po ak
32	486	33	22	6	48		
33	488	36	15	6	112		
34	503	30	11	6	90		
35	508	25	9	7	12		
36	513	34	15	4	40		Akm vain
37	515	40	10	5	89		
38	516	37	16	6	90		Akm vain
39	517	30	12	5	87		Akm vain + Žirgas
40	518	40	12	4	92		Akm vain
41	519	40	15	6	86		Akm vain
42	553	30	12	5	Pr-šv		Akm vain
43	568	30	18	8	57		
44	571	29	19	7	R-v		
45	662	50	18	8	P-š		
46	675	37	14	6	135		
47	785	42	20	5	85		
48	786	30	8	6	54		
49	787	34	14	3	132		
50	800	36	19	5	96		
51	838	40	14	7	116		
52	849	20	13	10	80		
53	1170	50	17	7	160		
54	1184	55	19	6	142		
55	1190	34	33	6			
56	1194	25	20	5	118		
57	1195	37	17	3	105		
58	1205	64	31	3	Šr-pv		
59	1206	38	20	5	Šr-pv		

Priedas III.

Vakarų Lietuva, Žemaitija:

Bikavėnai	Paežeris
Dauglaukis	Pagrybis
Gintališkė	Paragaudis
Jakštaičiai	Paulaičiai
Jurgaičiai	Skomantai
Kaštaunaliai	Upyna
Kreivėnai	Užpelkiai
Lazdininkai	Vaišviliškiai
Nikėlai	Žašinas
	Žviliai

Vidurio Lietuva:

Barinė	Pakapiai
Bivyčiai	Pavilkiys
Geramyslis	Piktagalis
Graučiai	Plinkaigalis
Kejėnai	Radikiai
Kriemala	Ramoniškiai
Laikiškiai	Raudonėnai
Liepynai	Rimaisai
Marvelė	Ruseiniai
Mikytai	Seredžius
Nendriniai	Šulaičiai
Nosiedai	Tulpiakiemis
Obeliai	Venslaviškiai
Pakalniškiai	Veršvai

Rytų Lietuva:

Alinka (Raistinė)	Paaliosė
Ardiškis	Pabarė
Bildos (?)	Peršaukštis (?)
Darsūniškis	Plikiškės
Degsnė (Labotiškiai)	Rokantiškės
Didžiuliai	Rusių Ragas
Dievenkiškės (?)	Senieji Maceliai
Galminai	Salakas
Kapitoniškės	Stakai (?)
Katkuškės (?)	Strėva (?)
Kernavė	Šukiškės
Kretuonys	Šveicarai
Kunigiškės	Šventa
Lapušiskė	Varliškės
Margavonė	Žingiai
	Žvirbliai

ZUSAMMENFASSUNG

EINLEITUNG

Seit dem 2. Jh.n.Chr. ist die Umgebung von Kaunas durch eine besondere Gruppe von archäologischen Denkmälern geprägt, die deutlich individuelle Eigenschaften zeigen. Sie wird als Kultur der Flachgräberfelder Zentral- oder Mittellitauens bezeichnet. Die Analyse der Verbrennungsbräuche sowie der Formen der Brandgräber Mittellitauens sind die Hauptkriterien zur Feststellung ethnischer Beziehungen.

Die Gräberfeldern Mittellitauens sind von 1938 bis 1941 ganz aktiv erforscht worden (Gräberfelder Veršvai, Graučiai, Sargėnai, Ruseiniai, Pakapiai). Leider sind damals keine Publikationen über diese Forschungen erschienen. Im Laufe des Weltkrieges sind ein Teil des Materials u.a. die Forschungsabrisse und Lagepläne der Gräberfelder und Gräber verschwunden. Nach dem Krieg wurden noch einige Gräberfelder – Seredžius, Mikytai, Kejėnai, Reste von Kriemala – ausgegraben. Das Material wurde durch Ausgrabungen den großen Gräberfelder Pakalniškiai und Nendriniai ergänzt. Zu erwähnen ist, dass die meisten dieser Ausgrabungen nur eine Nothilfe darstellen, da die Gräberfelder schon zum Teil zerstört waren. Später wurden Ausgrabungen auf den Gräberfeldern von Pavilkiys, Masteikiai, Tulpiakiemis, Pernarava durchgeführt. Viele Daten hat das Gräberfeld von Marvelė in Kaunas ergeben, denen Ausgrabungen im Jahr 1991 begannen. Gegenwärtig (1991–2001) sind etwa 400 Brandbestattungen ausgegraben, die zumeist in die Wikingerzeit (8. bis 12.Jhs) gehören. Zusätzlich wurden 10 Gruppengräber in großen Gruben und zahlreiche Brandschütungsgräber auf der Oberfläche des Gräberfeldes erforscht. Mit etwa 1300 Bestattungen, die vom Ende des 2. Jhs. bis zum Anfang 12. Jhs. reichen, geben diese Ausgrabungen ein ausführliches Material, um die Entstehung baltischen Stämme nachvollziehen zu können. Damit haben wir eine Möglichkeit, Traditionen, Bräuche, materielle Kultur und ihre Veränderung in einer Gemeinde, die hier lebte, zu charakterisieren. Die Zahl der Bestattungen von Marvelė steigt auf etwa 2500, wenn wir die Bestattungen in Gruppengräbern hinzunehmen.

Für die Region Mittellitauens ist ein dichtes Flussnetz charakteristisch. Die System der Unterläufe der größten Flüsse Litauens (Nemunas–Memel, Neris, Nevėžis, Šventoji, Dubysa) beeinflusste die Entwicklung dieses Raumes. Im Blick auf Klimaveränderungen ist es eine der empfindlichsten Regionen Litauens. Die Klimaanalyse des 8. bis 13. Jhs. zeigt, dass die Bedingungen in dieser Zeit für die Landwirtschaft in Mittellitauen nicht günstig waren. Ein Großteil war mit Bruchwald bedeckt, der Boden war stellenweise sumpfig. Nur die Flusstäler eigneten sich für die Landwirtschaft, aber sogar zur Wikingerzeit spielte sie hier keine wesentliche Rolle. Den Hauptzweig der Wirtschaft machte die Viehzucht aus, weil günstige Bedingungen auf den Wiesen in der Tälern herrschten.

MITTELLITAUEN IN DER RÖMISCHEN KEISERZEIT UND VÖLKERWANDERUNGSZEIT

Seit der römischen Kaiserzeit (1. Jh.) beginnen sich die territorialen Kulturräume abzuzeichnen, problematisch aber ist es, diese Kulturräume mit ethnischen Stämmen zuzuordnen. Eine einzelne Gruppe der Gräberfelder Mittellitauens mit zahlreichen Gräbern gehört zu einer der frühesten Kulturgruppen, die als Wohngemeinschaft (H.Steuer) charakterisiert werden (oder Kommunikationsgruppe, Sozialgruppe). Die Herkunft dieser eigenartigen Kulturgruppe bleibt bis heute unklar. Auf einem verhältnismäßig kleinen Territorium befindet sich eine sehr große Konzentration von Gräberfeldern. Fast zur gleichen Zeit formieren sich zwei Kulturgruppen im Raum der Prussen (Samland, Masuren). Die archäologische Gliederung des Prussenlandes zeigt, dass das Samland als eine eigenständige archäologische Einheit betrachtet werden muss. Sie wird als Dollkeim-Kovrovo-Kultur bezeichnet (W.Nowakowski). Die Entstehung dieser Kultur setzt die kulturelle Tradition der früheren Zeit fort. In Masuren bildet eine andere archäologische Einheit die Bogaczewo-Kultur. An der litauischen Ostseeküste wird westlitauische Gruppe der Flachgräberfelder mit Steinkränzen definiert. Vier dieser Kulturgruppen zeichnen sich in großer Konzentration in den Gräberfeldern oder Gräbern ab. Klare und ständige Züge dieser Kulturgruppen formieren sich in der römischen Kaiserzeit (Phase B).

Am Anfang der römischen Kaiserzeit entstand die Wielbark-Kultur im Weichselmündungsgebiet, die gegenseitige Kontakte mit westbaltischen Kulturkreis (Dollkeim-Kovrovo-, Bogaczewo- und Westlitauische-Kultur) entwickelte. Die Kontakte sind auf die Zusammenarbeit im Bernsteinhandel zurückzuführen. Wie verschiedene Importerzeugnisse belegen, blieben die Bewohner Mittellitauens von dieser Tätigkeit nicht unberührt. Da Bernstein in Mittellitauen nicht gefunden wird, kann vermutet werden, dass das mittellitauische „Hinterland“, eine Quelle für Sklaven darstellte (nicht im traditionellen Sinne, aber als Anwerbung für diesen Dienst). Dafür spricht die große Menge gefundener Glasperlen. Die Gräberfelder Mittellitauens sind besonders reich an solchen Importerzeugnissen, z.B. Seredžius, Veršvai, Sargėnai und besonders Marvelė, wo wohl der ergiebigste Fundort vergoldeter Glasperlen entdeckt wurde. Die Mittellitauische Kulturgruppe kennzeichnet sich durch Augenfibeln der preußischen Nebenserie und Halsringen mit Trompetenenden (Sargėnai als zahlreichster Fundort in Litauen). Hier übten skandinavische Schmuckerzeugnisse auf die Herstellung von Halsringen mit Pilzkopfen einen Einfluss aus (Marvelė als zahlreichster Fundort). In diesem Zusammenhang sollen auch für Balten nicht charakteristische Schmuckgegenstände erwähnt werden. In Gräberfeld von Marvelė finden sich Fibeln des Typs Almgren 96 (5 Fibeln), der ebenfalls im Samland repräsentiert ist und Verknüpfungen mit der Wielbark-Kultur aufweist. Die Fibel des Typs Almgren 129 weist die Einfluss der Przeworsk-Kultur auf. Den Beleg für die damaligen Kontakte bildet die Verbreitung der eisernen Fibeln mit umgeschlagenem Fuß des Typs Almgren 161–162, von denen 2–3 Fundorte in Marvelė liegen. Eine spätere Variante der Armbrustfibeln bilden Exemplare mit kurzer Spirale oder mit breitem, bandförmigen Bügel, die sich Przeworsk-Gebiet konzentrieren, aber auch in den Gräberfeldern Mittellitauens kommen diese Fibeln nicht selten vor (Veršvai, Eiguliai, besonders Marvelė). Noch eine Rarität bildet die Fragmente von Wellenarmringen, die in einigen Gräbern gefunden wurden und gotischen Einfluss aufzeigen.

Bei der Bewertung eiserner Erzeugnisse des „Stils Przeworsk“, kann man erkennen, dass der Impuls dieser südlichen Kultur durch die Sudauer-Kultur ging, weil eiserne Armbrustfibeln dort ebenfalls vorkommen.

Dies alles ist der Grund, um einem Westbaltischen Kulturkreises zu sprechen. Man kann vermuten, dass die Entwicklung der Mittellitauischen Kulturgruppe zunächst (ältere Kaiserzeit) eng mit dem Samland verbunden war, später sind mehr Kontakte mit südlichen Kulturgruppen bezeugt.

In der Völkerwanderungszeit wurden die mittellitauischen Körpergräber allgemein von urnenlosen Brandgräbern in freier Erde ersetzt. In der späteren Völkerwanderungszeit beginnt man Pferde zu opfern. Obwohl einige neue Gräberfelder entstehen, existieren die größten Mittellitauischen Gräberfelder bereits seit römischen Kaiserzeit. Man sieht hier eine Fortsetzung des älteren Bestattungsbrauches (Körpergräber: Phase D–E), aber es erscheinen allmählich auch neue Brandbestattungsbräuche (seit Phase C2, D – Marvelė, seit Phase D/E – Veršvai, Eiguliai, Pakalniškiai, Pernarava). Seit der späteren Völkerwanderungszeit herrscht allgemein der Brandgräberbrauch. Gräber mit Branderde sind selten, häufig treten Knochenhäufchen ohne Brandasche auf. Für die Region charakteristische Erzeugnisse zeigen den Völkerwanderungsprozess an. Einige mittellitauische Funde – Fibel im Gräberfeld Veršvai – charakterisieren Anfangsetappe. Sie wird mit Schnallen und dekorierten Beschlägen aus früheren Völkerwanderungsphasen am deutlichsten belegt. Diese Erzeugnisse wurden in mehreren Gräberfeldern Mittellitauens gefunden. Einen ganz neuen Typ von Erzeugnissen bildet die Gruppe der Halsringe mit Öse und Haken. Einige Exemplare weisen verschälerte Enden und eine zweifache Öse auf. Weiterhin wurden tordierte oder glatte Halsringe mit haken- und schlüsselförmigen Ausschnitten gefunden, die gewöhnlich ins 4. bis 5. Jh. und zum Teil bis zu Beginn des 6. Jhs. datiert werden. Die Mehrheit dieser Erzeugnisse belegt die Verknüpfungen mit Mitteleuropa. Dies alles gilt auch für die Armringe mit verdickten Enden, die für mittellitauische Gräber typisch sind.

Im Mittellitauen entsteht in der Phase D/E (4/5. Jh.) ein deutliches Kulturmodell, das durch Gräber reich an Waffen belegt ist. Solche ständige Auswahl bestimmter Waffen belegt die Formierung (oder offenbar Ende des Prozesses) einen Sozialsystems und eines Lebensmodells, in dem die freien Krieger eine wichtige Rolle spielten. Der Komplex der Grabbeigaben zeugt von Verbindungen mit der Kultur des Samlandes. Während der Völkerwanderungszeit entstanden dichte Beziehungsmuster, die durch identische Formen der archäologischen Funde gekennzeichnet sind. Verbreitet sind Armbrustfibeln mit Nadelscheide und geradem Fuß, die eine Kulturzone des südöstlichen Ostseegebietes charakterisieren und die wir aus zahlreichen mittellitauischen Fundorten kennen (Marvelė, Plinkaigalis, Kalniškiai, Pašūvyš). Auf diese Weise können wir enge Beziehungen feststellen, durch welche die bereits vorherrschenden stilistischen Traditionen unterstützt wurden.

In der Phase E (Grenze der 5/6 Jhs.) des Völkerwanderungszeitraums tauchen Gräber der Kriegerelite an verschiedenen Orten Litauens auf. Am bekanntesten ist das Adelsgrab von Taurapilis. Ähnliche Gräber wurden in den Gräberfeldern Kalniškiai (Mittellitauen), Vidgiriai und Baržūnai (Region des Nemunas-Mündung – Untermemelgruppe) gefunden. Auch Doppelgrab in Marvelė (Gräber 1071 und 1075 mit dem Pferdegrab 177) entspricht gänzlich dem Kulturmodell solcher Gräber. Seiner Größe und Einrichtung nach zeigt es überraschende Übereinstimmungen mit germanischen Kammergräbern; leider wurde das Grab bereits in vorgeschichtlicher Zeit beraubt.

ANSIEDLUNGEN IN MITTELLITAUEN WÄHREND DER WIKINGERZEIT

Aufgrund der Kartographierung der archäologischen Denkmäler gelang es, einzelne Territorien abzugrenzen und mit den historischen Ortsnamen zu verknüpfen. Es wurden verschiedene Merkmale ermittelt, die eine Verwaltungsstruktur während der Wikingerzeit belegen. Dazu gehören große Gräberfelder der Gefolgschaft, Gruppen von Burgbergen mit Zentren, zahlreiche Fundstätten sowie Hinweise auf Handel. Daraus kann man auf hierarchische Verwaltungsstrukturen schließen, die aus verschiedenen örtlichen Nebenzentren und einem Hauptzentrum bestehen. Ein solches System würde einem Modell entsprechen, in dem zwischen den einzelnen Zentren direkte Austauschprozesse stattfinden ohne starke Abhängigkeit von einem Fürsten (dendritic central place model). Fundorte wurden vor allem entlang des Kommunikationsweges an der Wasserstraße Nemunas–Nevėžis ermittelt (Pakalniškiai, Umgebung von Vilkija, Kaunas mit Gräberfelder Marvelė und Veršvai, Grauziai, Umgebung von Krekenava). Man kann annehmen, dass das Territorium Mittellitauens von einem Zentrum aus verwaltet wurde. Ein solches Zentrum ist in der Umgebung von Kaunas belegt. Davon zeugen reichhaltige archäologische Funde, lokal hergestellte Waffen und Schmucksachen, Erzeugnisse aus anderen Ländern sowie Waagen und Gewichte und große Gräberfelder der Gefolgschaft.

Die territoriale Struktur des Mittellitauens zeigt sehr große Übereinstimmung mit den Strukturen einzelner Territorien und Landschaften der westbaltischen Stämme (Landschaften der Kuren, Prussen, Semgallen). Gewöhnlich sind es nicht sehr große Landschaften, deren Fläche etwa 120 – 200 km² beträgt, nur die Landschaft um Kaunas weist mehr als 400 km² auf. Man kann auch einige Burgherrschaften belegen, die sich aus Siedlungen und Burgen zusammensetzten. Somit können wir feststellen, dass die gesellschaftlich-politische Struktur der Region Mittellitauens und die an der Ostseeküste einander ähnlich sind. Die größere Landschaft, die in der Umgebung von Kaunas lokalisiert wird, wies befestigte Burgbergen auf, die in ihrer hierarchischen Struktur durch Wachtburgen und Adelsburgen, einem sich formierenden Verwaltungszentrum und befestigten Siedlungen gekennzeichnet waren.

BRANDBESTATTUNGSSITTE IN MITTELLITAUEN

Die Brandbestattungssitte wurde vielfach mit der ethnischen Geschichte der Balten verknüpft. Nach den neuesten Forschungen im Bereich des Gräberfeldes Marvelė ist das Vorkommen der Brandbestattung in Mittellitauen in der Phase C2 der römischen Kaiserzeit (3. Jh.) zu datieren. Für die erste Etappe (Phase D–E der Völkerwanderungszeit) ist stufenweise die Verbreitung der Brandgräber charakteristisch. Die einzelnen Brandgräber finden sich neben Körperbestattungen an mehreren Stellen auf dem Gräberfeld. Wenig später werden zuweilen Brandgräber auch in flachen Hügeln gefunden. Für die 1. Phase der Brandbestattung sind reiche Grabausstattungen nicht charakteristisch. Körperbestattungen sind in dieser Zeit am reichsten ausgestattet. Nur aus späterer Völkerwanderungszeit (6. bis 7. Jh.) kennen wir reiche Brandbestattungen, die auf eine entstehende Oberschicht (Oberschicht von Verwandtschaften, die auf kleinen Territorien lebte?) hinweisen. Im Laufe der Zeit aber finden Veränderungen statt. Die neue Tradition, die am Übergang vom 7. ins 8. Jh. entstanden ist, ist ken-

nzeichnend für diese Veränderungen – im Mittellitauen kommen die Brandschüttungsgräber auf. Dieser Ritus ist vorherrschend in der Wikingerzeit. Brandschüttungsgräber wurden auf dem gesonderten Teil des Gräberfeldes entdeckt. Am Anfang wurden reine Brandknochen auf der Oberfläche zerstreut, aus späterer Zeit sind häufig Brandschüttungsgräber mit Brandasche und Brandkohle belegt. So entsteht allmählich während einiger Jahrhunderte auf der Oberfläche eine Schicht, die aus dunkel kohligter Erde mit verbrannten Knochen, aus Fragmenten der Beigaben sowie Bruchstücken von Keramik besteht. Es ist bemerkenswert, dass Brandschüttungsgräber einen quantitativ bedeutenden Anteil bei den Gräberfeldern im Gebiet um Kaunas bilden. Solcher Brandbestattungsritus ist auch auf den mittellitauischen Gräberfeldern in Nendriniai, Sargėnai, Plinkaišiai, Veršvai und anderen zu finden. Er bleibt in anderen Stammesgebieten Litauens fast unbekannt. Dabei muss erwähnt werden, dass dieser Brandgräbertyp allerdings im Samland weit verbreitet ist. Auch die Gräber des Birka-Gräberfeldes (Björkö) sowie einige westslawische Gräberfelder zeigen identische Bestattungssitten.

Im Mittellitauen wurden auch Gruppengräber anderer Typs entdeckt – Reste der Brandbestattungen wurden in großen Gruben geschütet. Die Gruben sind gewöhnlich von unregelmäßiger Form. In Marvelė beträgt ihre Größe 2,4x1,7 m bis 5,5x2,2 m bei einer Tiefe von 0,6 bis 1 m. An anderen Fundorten sind Gruben von ähnlicher Größe. In beiden Fällen wurde nicht auf den sozialen Status des Einzelnen geachtet und Grabstelle blieb fast anonym. Gruppengräber in Gruben wurden auf einem großen Teil mittellitauischen Gräberfelder belegt. Solche Gruben wurden auf den Gräberfeldern von Kuren (Westlitauen) sowie der Westslawen (Nordpolen) erforscht. Es scheint, dass solche Grubengräber auch den Prussen nicht fremd waren. Inzwischen wurden auf prussischen Gräberfeldern mittellitauische Analogien für Brandschicht mit Brandschüttungsgräber mehrfach nachgewiesen. Damit ist die Übernahme jener Bestattungsart im Bestattungswesen des Ostseegebietes belegt. Die archäologischen Befunde lassen den Schluss zu, dass an der südlichen Ostseeküste eine Verkehrsstraße verlief, die bis zur Region um Kaunas reichte. Es kann also als Ergebnis festgehalten werden, dass die Prussen und die Bevölkerung Mittellitauens sowie die der westslawischen Ländern während Wikingerzeit diesen Weg benutzten; ihre Kultur weist jedenfalls deutliche Beziehungen auf.

Obwohl die Mittellitauer Brandschüttungsgräber bevorzugten, bilden die individuellen Brandgräber den größeren Teil der Grabstätten. Man kann einige Gruppen von Brandbestattungen beschreiben, die auf mittellitauischen Gräberfeldern aus der Wikingerzeit vorkommen:

I – Brandgräber in einfachen Gruben, die in der Regel 0,2 m – 0,6 m breit, 0,8 m lang und 0,1 m – 0,4 m tief sind. Zu finden sind Knochenlager, Knochenhäufchen oder zerstreute Knochen in reiner Erde sowie mit Brandasche vermischt (manchmal wurden die Brandknochen abgewaschen, bevor sie in die Grube gelangten). Das ist häufigste Gruppe der Brandbestattungen, die auf den Gräberfeldern mehrerer Kulturgruppen vorkommt.

II – Brandreste sind in Leinen gewickelt oder in Holzkästchen gelegt. Die Forschungen ergaben, dass solche Gräber sich durch regelmäßige Form und Orientierung in bestimmter Richtung von anderen Gräbern unterscheiden. Fast immer werden die ordentlich gelegte und zerbrochene Beigaben auf dem Knochenlager gefunden. Manchmal wurden Brandknochen mit Grabbeigaben (Waffen) begrenzt. Diese kompakten Knochenlager bilden jeweils ein rechteckiges Häufchen von 0,14 m x 0,34 m bis 0,35 m x 0,56 m und sogar

0,52 m x 0,86 m Größe. Die Gräber werden vom 6./7. Jh. bis ins 9. Jh. datiert. (Hauptanalogien: Elbing-Kulturgruppe, Linkuhnen und einige Gräber auf litauischen und samländischen Gräberfeldern).

III – Diese Gruppe ist sehr ähnlich den Gräbern der II Gruppe, unterschieden durch Steinpflaster oder Steinkränze. (Hauptanalogien: Elbing-Kulturgruppe – Nowinka, Silberberge bei Lenzen; Samland; spätere Völkerwanderungszeit)

IV – Brandreste werden in ganz große Gruben geschüttet, deren Ausmaße von 0,8 m x 1,5 m bis 1,8 m x 2,0 m reichen. Die Brandknochen finden sich in dem niedrigen Teil der Grube. (Hauptanalogien: Gräberfelder im Samland; Wikingerzeit)

V – Diese Gruppe ist ähnlich der Gruppe IV, die Grube ist aber flach, ihre Tiefe reicht von 0,25 m bis 0,3 m. Eine größere Menge Brandkohle ist jeweils auf einer holzerne Konstruktion ausgelegt (dieser Typ kommt selten vor, Analogien im Samland).

VI – Brandbestattungen über den Skelettengräbern von Pferden. Auf der Oberfläche zeichnen sie sich durch dunklere Erdflecken mit Brandkohle und Brandknochen ab, die auf einer Fläche von 0,52 m x 0,6 m bis 1 m x 1,7 m zu finden sind. Die Brandreste sind über dem Pferdeskelett oder auch zwischen den Pferdeknochen zu finden. (Analogien im Samland; Wikingerzeit).

VII – Eine kleine Gruppe von Brandgräbern, die auf der Oberfläche von Steinhäufchen gekennzeichnet sind. Das Häufchen ist aus einer, manchmal aus zwei Steinreihen zusammengesetzt, wobei die Reihe etwa 0,6 m lang ist; diese Gruppe wird in die Völkerwanderungszeit datiert.

VIII – Brandschüttungsgräber wurden zuerst auf den Gräberfeldern Mittellitauens gefunden. Es wurde ein Teil von Gräbern nachgewiesen, deren saubere Brandreste auf kleineren Flächen von etwa 0,6 m bis 1 m Durchmesser zerstreut wurden. In der anderen Gräbern wurden völlig verbrannte Knochen mit Brandkohle teils auf kleinerer Fläche von 0,3 m bis 0,6 m Durchmesser und manchmal auf wesentlich größerer Fläche von 1 m x 2 m, 3 m x 1 m, 1,3 m x 1,8 m und sogar von 1,8 m x 8,6 m Größe ausgestreut. Die Dicke der Schicht mit Brandresten beträgt gewöhnlich 5 cm bis 10 cm. (Analogien in Samland, Wollin – Nordpolen; spätere Völkerwanderungszeit, Wikingerzeit)

Vor dem Hintergrund der Untersuchungen des Brandbestattungsbrauches in Mittellitauen kann festgehalten werden, dass Brandbestattungssitte auf dem Gebiet Mittellitauens und auf dem Gebiet Ostlitauens voneinander unterscheiden. Die Brandbestattung in Hügelgräbern (Ostlitauen) und Brandgräber in Flachgräberfeldern (Mittellitauen) traten fast zur gleichen Zeit auf, verbreiteten sich aber auf verschiedenen Territorien. Beide Bestattungsformen knüpfen ihrer Herkunft nach an den Brandbestattungsbrauch an, der in dieser Zeit in prussischen Ländern verbreitet ist. Andere Traditionen treten in unterschiedlichen geographischen Regionen auf: Die Hügelgräber, die der Sudauen-Kultur nahe sind, verbreiteten sich auf den Höhen Ostlitauens. Die Tradition, die den Flachgräbern des Samlandes (Dollkeim-Kovrovo-Kultur) und Galindia (Bogaczewo-Kultur) nahe ist, verbreitete sich entlang der Untermemel und in Mittellitauen. Für die spätere Zeit wurde die Verbreitung des mittellitauischen Brandbestattungsbrauches (Flachgräberfelder mit Brandgrubengräbern und Brandschüttungen, Brandschüttungen in Schicht) auch im Zentrum der Ostlitauer (in Richtung Kernavė, Vilnius) nachgewiesen. Möglicherweise sind mittellitauische Brandbestattungsbräuche auch auf szemaitischem Gebiet (Žemaitija) zu finden. Diese Gräber weisen nicht nur eine andere Tradition auf, die wikingerzeitlichen Gräber liefern auch andere gesellschaftliche Erkenntnisse.

Die mittellitauischen Brandgräbertypen belegen häufigere oder seltenere Analogien zu den prussischen Gräbern. Vor dem Hintergrund der archäologischen Befunde kann man völkerwanderungs- sowie wikingerzeitlichen Verbindungen zwischen Mittellitauen und Prussen feststellen. Einige Funde bezeugen enge Verknüpfungen der Mittellitauer mit den Bewohnern der Umgebung von Elbing (Gräbertypen I-IV, VI, VIII).

POPULATIONSPROZESSE IM MITTELLITAUEN

Im Verlauf des ganzen Jahrtausends kann in Marvelė der Prozess der Bevölkerungsentwicklung beobachtet werden – die Menschen waren sesshaft. Dadurch ergibt sich die Möglichkeit die Größe der Gemeinschaft abzuschätzen. Dazu wurden die verschiedenen Gruppen von Grabbeigaben analysiert, um die individuellen Brandgräber genauer zu datieren. Es stellte sich heraus, dass die Formen und das Dekor der Grabbeigaben auf ein Kulturmodell in der Region zurückzuführen sind, so dass ein Kommunikationszusammenhang angenommen werden muss. Das gilt besonders für die Fibeln. Für die Völkerwanderungszeit ist die Verbreitung von Armbrustfibeln mit Nadelnscheide und geradem Fuß belegt, spätere Formen geben die erwähnte Tendenz noch deutlicher an – Armbrustfibeln mit umgeschlagenem Fuß und Ringgarnitur (spätere Form). In diesem Kontext ist auch die Verbreitung von gedrehten Bernsteinperlen auf den Gräberfeldern Mittellitauens wichtig, welche für die 1. Phase der Völkerwanderungszeit charakteristisch ist. Schließlich wird das identische Kulturmodell durch das Verbreitungsareal der verschiedenartigen Hufeisenfibeln belegt (mit aufgerollten Enden, mit Mohnkopfen, mit facettierten Endknäufen, mit trichterförmigen Endknäufen, mit Tierkopfen, mit verbreiterten Enden). In den baltischen Ländern sowie auf Gotland bildet sich ein geschlossenes System dieser Erzeugnisse mit zahlreichen Fundorten an den Verkehrswegen.

Wenn wir die Veränderung der Gräberzahl im Lauf einiger Jahrhunderte vergleichen, so können wir auch die Veränderung der Bewohnerzahl abschätzen. Kann man im 7. Jh. noch von 16 – 26 Bewohnern ausgehen, so steigert sich die Bewohnerzahl vor allem im 9. Jh. bis sie im 10. Jh. schließlich 112 – 122 Bewohner erreicht. Daraus ergibt sich, dass sie Zahl der Familien von 4 auf etwa 15 – 20 stieg und es sich in Marvelė zuletzt schon um eine größere Siedlung handelte. Das kann mit der aktiven Tätigkeit der Wikinger in der Region der Ostseeküste ab dem Ende des 8. Jhs zu tun haben. Ab dem 8. Jh. sind die Kuren sehr aktiv geworden, und im 10. Jh. zeichnen sich die Landschaften der Kuren durch einen fortschreitenden Prozess der feudalen Beziehungen aus, der eine Welle der Auswanderung bewirkt haben könnte. Auch wirkten sich die gesellschaftlichen Prozesse des Samlandes auf das Gebiet Mittellitauens aus. Für das Samland sind frühstaatliche Strukturen belegt, die auf die Region einwirkten und zu einer Stabilisierung der Verkehrswege führten.

PFERDEGRÄBER IN MITTELLITAUEN, PROBLEMEN UND INTRPRETATIONEN

In der Wikingerzeit wird das Territorium Mittellitauens durch zahlreiche Pferdegräber charakterisiert. Die Pferdegrabsitte lässt sich schon in der Völkerwanderungszeit erkennen. Besonders zahlreiche Pferdegräber sind für die mittellitauischen Gräberfelder des 8. bis 11. Jhs. sowie die samländischen Gräberfelder des 5. bis 11. Jhs. bezeugt. Noch ältere

Pferdegräber aus der römischen Keiserzeit sind in der westbaltischen Region nachgewiesen. Die größten Nekropolen mit Pferdegräbern sind in der Umgebung von Kaunas bekannt. Werden die absoluten Zahlen berücksichtigt, so handelt es sich dabei um die Gräberfelder Marvelė mit ca. 270 Tieren (Ausgrabungen der 1991–2000 Jahren), sowie Veršvai mit 223, Pakalniškiai mit 236, Graužiai mit 151 Tieren. Im allgemeinen sind die Pferdegräber ohne erkennbaren Zusammenhang mit menschlichen Bestattungen in gesonderten Gräberfeldteilen zu finden. Bei der Bearbeitung des Gräberfeldes in Marvelė wurden verschiedene Erscheinungsformen der Pferdegräber festgestellt. Aufgrund der osteologischen und archäologischen Angaben sind drei Typen von Bestattungen charakteristisch. Diese Typen zeugen davon, dass es verschiedene Arten von Pferdebestattungen (oder Pferdeopfern) gab. Gewöhnlich wurde das ganze Pferd (mit ganzem Körper) in einer Grube bestattet (A). Bisweilen traf man nur Schädel oder Schädel mit Vorderbeinen im Grab an (Typ des Grabes B), sowie zerstückelte Pferdekadaver (Typ des Grabes C). Gräber des A – Typs sind von den Gräberfeldern Litauens sowie Prussens und aus dem frühmittelalterlichen Europa weithin bekannt. Dabei wurde das Pferd in einer kleinen Grube, die eine Länge von 1.05 m bis 1.70 m und eine Breite von 0.43 m bis 0.80 m aufwies, auf dem Bauch mit angezogenen Beinen eingengt niedergelegt. Es wurde festgestellt, dass die Pferde häufig mit höher liegendem Hinterteil begraben wurden. So konnte man mit Hilfe des Zaumzeugs das in der Grube noch lebende Tier hinlegen. Anders lassen sich die eng an den Körper gepressten Extremitäten nicht erklären. Anhand der angeführten Daten ergibt sich, dass der Bestattungsritus nur mit einem ermüdeten Tier vollgezogen werden konnte. Über den Opferritus selbst können nur Vermutungen angestellt werden. Als Stütze für eine solche Interpretation könnte man die Berichte Wulfstans werten. In dem aus dem 9. Jh. stammenden Bericht heißt es, dass ein bestimmter Ritus sowie Pferdewettrennen und Spiele vor der Verbrennung des Toten stattgefunden haben.

Eine zweite Gruppe (Typ B) wird durch Gräber mit Pferdeknochen in einer bestimmten Auswahl charakterisiert: Schädel (B1), Schädel und Bein- und Fußknochen (B2) oder Körper ohne Schädel (B3). Die ältesten Gräber dieser Art wurden auf das 6. Jh. datiert. Diese Pferdegräber sind eindeutig für die Wikingerzeit (vom 8. bis 11. Jh.) auf den Gräberfeldern Mittellitauens bezeugt. Am häufigsten wurden nur gesonderte Schädel sowie Schädel und Vorderbeinknochen von Pferden vergraben. Die Pferdeopfer werden im Zeitraum der 6. bis 11. Jhs. ausgeführt, kommen aber nur sporadisch im Mittel-, Nord- und Osteuropa vor.

Die dritte Gruppe der Pferdegräber ist durch zerstückelte Pferdekadaver gekennzeichnet. Durch die Bearbeitung des Gräberfeldes in Marvelė wurden zum ersten Mal solche Gräber belegt. Sie weisen auf die Begräbnismahl (Totenmahl) hin. Auf diesen Gräbern wurden getrennte Pferdereste an gesonderten Stellen niedergelegt. Die Grabstelle hat im allgemeinen eine Größe von 0,8 m x 1 m bis 1 m x 2,2 m, manchmal erreicht sie sogar 2 m x 3,8 m oder 1,2 m x 5,1 m. Anhand der Forschungsergebnisse kann man belegen, dass in einem Grab mehr als ein Pferd begraben wurde. Die Pferdereste wurden in einen oder mehreren Schichten gefunden. Einige Male konnten insgesamt vier Schichten nachgewiesen werden mit einer jeweiligen Stärke von 0,1 m bis 0,2 m. Es wurden reine Schichten aus Erde geschüttet, die zwischen den besprochenen Gräberchichten mit Knochen lagen. So erreicht ein solches Grab manchmal eine Tiefe von 1,05 m. Man kann sich nicht des Eindrucks erwehren, dass diese Gräber mehrmals geschüttet wurden. Stets wurden die Pferdegeschirrbestandteile (Zaumzeugteile, Gebisse, Schnallen, Steigbügel, Beschläge, Anhänger, usw.) zusammen mit Pferdeknochen geschüttet. Solche eigentümlichen Gräber wurden auf meh-

ren Gräberfeldern Mittellitauens gefunden. Die Pferde wurden in einigen Gräbern von Hunden begleitet. Diese Gräber belegen den Begräbnisritus, über den der berühmte Araber Ibn Fadlan (10. Jh.) berichtete. Im allgemeinen wurden solche Pferdegräber, die durch zerstückelte Pferdekadaver und Hunde charakterisiert sind, nur in der wikingischen Welt belegt und sind dem Balten ungewohnt. In dieser Hinsicht ist das Gräberfeld von Sargėnai in Kaunas erwähnenswert. In dieser Nekropole konnten Gräber mit Knochen von mehreren Tierarten nachgewiesen werden. Diese Gräber sind dadurch gekennzeichnet, dass hier großflächig neben menschlichen Brandknochen, Holzkohle und Tierknochen (Rind-, Pferde-, Schweine- und andere Tierknochen) gefunden wurden. Es soll angemerkt werden, dass solche Gräber mit Tierknochen in Litauen ungewöhnlich sind. Diese Art der Pferdeopferung ist allerdings auch bei anderen Völkern zu finden. So wurden ähnliche Opferplätze in Preussen nachgewiesen. Auch im Nordrusslandgebiet sowie bei den Skandinaviern lässt sich die Opfersitte mit Pferden nachweisen. Es gibt Analogien für diesen Ritus auf den Handels- und Kriegswegen, die durch die Wikingerzüge erreicht wurden.

Durch die Aufarbeitung des Materials konnte das Alter der Pferde festgestellt werden. Meistens wurden junge, für die Arbeit passende Pferde bestattet, die 4,5 – 10 Jahre alt waren. Die Widerristhöhe reichte von 115 cm bis 138 cm (aber mittlere Höhe 121,4 cm – 121,8 cm). Dabei wurde die Widerristhöhe der Pferde von Gräberfeldern Mittellitauens mit der von Pferden anderer Ländern verglichen. Die mittellitauischen Pferde und die Pferde aus Latvia (Lettland) gehören demnach zu der Gruppe der kleinsten Pferde.

Es ist schwer, die Zahl der gleichzeitig bestatteten Pferde festzustellen. In der Literatur wird angegeben, dass sie bis zu 8 betrug. Aber archäologische Material bestätigt das nicht. Es ist nicht klar, ob die Pferde gleichzeitig bestattet wurden oder der Ritus mehrmals (periodisch ?) ausgeführt wurde. Auf dem Gräberfeld von Marvelė wurden je zwei Pferdegräber in die Reihe nebeneinander untersucht. Obwohl die Pferde in einzelnen Gruben begraben wurden, lässt sich vermuten, dass sie zur gleichen Zeit bestattet wurden.

Die mittellitauischen Pferdegräber sind zumeist als Opfer dem Gedächtnis des Toten gewidmet. Im allgemeinen sind die Pferdegräber aber ohne erkennbaren Zusammenhang mit menschlichen Bestattungen in gesonderten Gräberfeldteilen zu finden, darum können die Pferdegräber nur sehr ungenau datiert werden. Man kann annehmen, dass Steigbügel in den Gräbern auf die Zugehörigkeit zu Kriegerern hinweisen. Damit würde die Teil der Pferdegräber, in denen Steigbügel gefunden wurden, mit Kriegerern verknüpft. Aufgrund der Fundorte mit Steigbügel auf den Gräberfeldern Mittellitauens des 9. bis 11. Jhs. (besonders in Pakalniškiai, Marvelė, Veršvai) kann man die Formierung einer Gefolgsenschaft nachweisen. Davon zeugen auch andere Gruppen von Grabbeigaben wie Bernsteinperlen, die oft im Pferdegrab gefunden wurden (Bernsteinperle als Amulett, das magische Bedeutung hatte) prächtigen Zaumzeuge.

Verschiedene Ausrüstungsdetails der Pferde belegen die engen Kontakten zwischen Skandinavien und Mittellitauen (oder Preussen). Man kann die Gegenstände aus Marvelė als Beweismaterial anführen, z.B. Klapperbleche, eiserne Zaumzeugbeschläge, Schnallen. Diese Kontakten wurden mit Hilfe Zaumzeugs von Birka (zwei Prachtausrüstungen mit reichverzierten Riemen zum Kopfgestell) eindeutig belegt. Aus Gräberfeldern Mittellitauens gibt es umfangreiches Vergleichsmaterial (Veršvai, Marvelė, Barinė). Orientalische Elemente in der Reiterausrüstung, die nicht selten auf die Gräberfeldern Mittellitauens vorkommen, erreichten die Region direkt vom Osten als auch über Mitteleuropa. Man muss in diesem Zusammenhang auf das große Vorkommen von Steigbügel verschiedener Ty-

pen („magyarische,, wikingische sowie ältere trianguläre und runde Steigbügelformen) in Prussen (Samland) und Mittellitauen hinweisen. Jene fernen baltisch-awarische Beziehungen in der Pferdeausrüstung sind durch verschiedene Ausrüstungsdetails, wie z.B. Gürtelschnallen, Riemenkreuzungsbeschläge, eiserne Trensen mit Knochenknebel bezeugt. Blickt man auf Mittellitauen, so belegen die Steigbügeltypen aber eher die früheren Beziehungen mit der Kultur der Awaren im Karpatenbecken als jene der „magyarischen,, Herkunft, weil die Art der Pferdebestattung einige Verknüpfungen dazu aufweist. Auch gibt es andere Gegenstände, die einen überregionalen Bestattungsritus aufweisen. Inzwischen kommen solche auch in anderen Gräberfeldern Litauens als Rarität vor.

Vofläufig ist die Pferdebeigabe noch nicht genau zu datieren. Mehrere verwandte Beigaben werden in die menschlichen Brandgräbern gefunden. Daher können wir beide Grabtypen vergleichen. Vor diesem Hintergrund müssen die frühesten Pferdegräber von Mittellitauen in das 6. bis 7. Jh. datiert werden (Marvelė, Nendriniai). Es kann eine Vorherrschaft der Sitte der Pferdebestattung im 8. Jh. festgestellt werden (Marvelė, Veršvai, Graužiai usw.). Dies wurde durch die Analyse der Ausbreitung der Pferdegräber und Gräbern menschlicher Körperbestattungen belegt; beide Grabertypen sind manchmal in unmittelbarer Nachbarschaft zu finden.

Die Pferdegräber Mittellitauens und Prussens stimmen in einigen Merkmalen, die für beide Regionen charakteristisch sind, überein. So sind die Pferdegräber mit Brandbestattungen verbunden, aber die Pferde werden in gesondertem Gräberfeldteil bestattet; die Grube ist ähnlich, und es wurde das noch lebendige Tier in der Grube niedergelegt; in beiden Regionen stimmt das Alter und Geschlecht der Tieren überein. Man kann annehmen, dass die Herkunft von Brandbestattungsritus und Pferdebestattungsritus in Mittellitauen miteinander verbunden sind.

MITTELLITAUEN – KRIEGERGEFOLGSCHAFT UND STAATSGRÜNDUNG, MULTIETHNISCHES HANDELSZENTRUM

In Mittellitauen (Region um Kaunas) wurden wichtige Merkmale der Entwicklung von Handel und Handwerk nachgewiesen. Da sind die Funde der importierten Rohstoffe, die Waage und Gewichte, die sporadisch in Gräbern zu finden sind sowie Schmucksilber und Hacksilber auf den Gräberfeldern Mittellitauens. Die multiethnische Zusammensetzung der Bevölkerung wird für ein Kennzeichen der Frühstädte gehalten. Sie ist durch Grabbeigaben, die fremde kulturelle Einflüsse belegen, deutlich ausgeprägt. Im Gräberfeld von Marvelė finden sich Hinweise auf skandinavische Grabbräuche (darauf deuten die Bestattungen mit Schiffen, Bestattungen von Pferden und Hunden und Depotfunde hin). Überregionale Bestattungssitten (Brandschüttungsgräber, Brandschichtgräber) sind aus der Anwesenheit von Einwohnern fremden Herkunft zu erklären. Damit können wir die Existenz eines multiethnischen Handelszentrums im Binnenland als gesichert annehmen.

Es wurde eine ständige und durchaus gleichartige Bestattungssitte in Mittellitauen im 10. bis 12. Jh. belegt. Dabei wurde eine allgemein verbreitete Pferdebestattung – wobei das Pferd eine symbolische Bedeutung und Funktion im Bestattungsritual erhielt – und eine Brandschüttungssitte auf mehreren Gräberfeldern Mittellitauens nachgewiesen. Im 10. bis 12. Jh. wurde weiter ein vereinfachter Bestattungsritus festgestellt, der sich in der

Gleichberechtigung bei den Grabbeigaben ausdrückt. Dies alles gibt die Möglichkeit, über eine Verwaltungsstruktur nachzudenken. Nur bei einer solchen Struktur konnte der Ritus mit Hilfe der Gefolgschaft ausgeführt werden.

Einige Funde der Kriegerelite (Schwerter, Speerspitzen, prächtige Zaumzeuge und Steigbügel) deuten auf die Anwesenheit von Gefolgsleuten hin. So können wir aus der Anzahl und Art der Grabbeigaben, der beigesetzten Pferde und deren Beigaben in Gräberfeldern von Mittellitauen eine starke Gefolgschaft im Gebiet um Kaunas belegen.

Nachgewiesen wurde die hierarchische Verwaltungsstruktur mit Zentrum in Kaunas entlang die Nemunas (Memel) und Nevėžis. Die hierarchische Struktur der Siedlungen, die durch die Gruppierung von Gräberfeldern sowie von Burgbergen charakterisiert wird, die Produktion von Erzeugnissen durch spezialisierte Handwerker, eine professionelle Gefolgschaftsstruktur – das alles sind die Symptome einer frühgeschichtlichen Staatstruktur (primäres Fürstentum – Stammesfürstentum). Es ist zu vermuten, dass in Mittellitauen die primäre Struktur des Litauensstaates (Staatsstruktur) entstand. Später wurde diese Rolle von der Region um die mittlere Neris (Kernavė – Vilnius) übernommen.

ABBILDUNGEN:

- Abb.1 Die mittellitauischen Gräberfelder der römischen Kaiserzeit.
- Abb.2 Die Fibula des Typs Almgren 96.
- Abb.3 Die Fibula des Typs Almgren 129.
- Abb.4a Eiserne Fibeln mit umgeschlagenem Fuß des Typs Almgren 161–162.
- Abb.4b Eiserne Armbrustfibeln.
- Abb.5 Armbrustfibel mit umgeschlagenem Fuß und Doppel-Drahtspiralen.
- Abb.6 Vergoldete Glasperle.
- Abb.7 Die Halsringe mit Pfeilkopfen.
- Abb.8 Bronzene Wellenarmringe.
- Abb.9 Westbaltischen Kulturkreis und die benachbarten Kulturen: 1 – Dollkeim-Kovrovo-Kultur; 2 – Bogaczewo-Kultur; 3 – Westlitauische Gruppe; 4 – Mittellitauische Gruppe; 8 – Kreis der Hügelgräber; 5 – Sudauen-Kultur; 6 – Wielbark-Kultur; 7 – Przeworsk-Kultur.
- Abb.10 Grabbeigaben des Völkerwanderungszeit.
- Abb.11 Die Fibel mit verbreitertem Fuß aus Veršvai.
- Abb.12 Kriegerbeigabe aus Gräbern von Marvelė (Grab 1166: 1 – Axt, 2 – Dolchmesser, 3 – Fragment eines Messers, 4,5 – eiserne Beigabefragmente, 6,7 – eiserne Nadel, 8,9 – Sporen; Grab 1182: 1 – Halsring, 2 – Feuerstein, 3 – Fibula, 4,5,6 – Spiralen, 7 – Bernsteinperlen und Glasperle, 8,9 – Fingerringe, 10 – Axt, 11 – Schnalle, 12 – Dolchmesser, 13 – Speerspitze).
- Abb.13 Die Verbreitung der Armbrustfibeln mit Nadelscheide und geradem Fuß (gestricheltes Gebiet, in anderen Gebieten nur einzelne Fundorte).
- Abb.14 Die Verbreitung der Armbrustfibeln mit umgeschlagenem Fuß und Ringgarnitur.
- Abb.15 Die geschnittenen Bernsteinperlen.
- Abb.16 Die gedrehten Bernsteinperlen.
- Abb.17 Doppelgrab der Männer mit Pferdeskelett.
- Abb.18 Die mittellitauischen Gräberfelder und Burgberge des 7./8. bis 13.Jh.s (nach der Liste in Beilage I)

- 1 – die Burgberge auf den Landschaften des mittellitauischen Gebietes,
 2 – die Burgberge der Litauer (Ostlitauen) und Szemaiten,
 3 – Gräberfelder, die die mittellitauische Begrabnisstätte belegen,
 4 – einzelne Fundorte mit Zügen des mittellitauischen Bestattungsbrauches.
- Abb.19 Die territorial-administrative Struktur in Mittellitauen – die Landschaften der Aukštaiten:
 1 – die größeren Burgberge mit befestigter Siedlung,
 2 – die größeren Burgberge mit Vorburg, – sich vormierende Verwaltungszentren,
 3 – die Burgberge mit Vorburg (Fläche des Burgplatzes 970–1650 m²),
 4 – die größeren Burgberge (Fläche des Burgplatzes 970–1650 und 2000–3000 m²).
- Abb.20 Das Landschaft der Umgebung von Kaunas:
 1 – Wachtburgen,
 2 – befestigte Adelsburgen,
 3 – befestigte Burgberge und Siedlung, – sich vormierende Verwaltungszentren,
 4 – befestigte Siedlung auf dem Burgberg,
 5 – kräftige Befestigung der Wälle mit Palisadenzäunen.
- Abb.21 Verwaltungsstruktur des Mittellitauens nach territorialen Lage der Gräberfelder.
 Abb.22 Grundriß des Brandgrabes 1070 (Marvelė).
 Abb.23 Das Körpergrab überhauf mit Steinen.
 Abb.24 Beigabe des Brandgrabes: Axt, Speerspitze, Messer, Schnalle, Fibula, Nadel, Fingerring.
 Abb.25 Beigabe der Brandgräber.
 Abb.26 Grundriß des Gräberfeldes von Marvelė:
 1 – Pferdegräber,
 2 – Körpergräber,
 3 – Brandgräber.
- Abb.27 Grundriß und Querschnitt des Gruppengrabs 855 (Marvelė):
 I – die deutliche Grenze der Grube,
 II – die Grenze der auf dem Grund liegenden Vertiefung.
- Abb.28 Grundriß der Gruben der Gruppengräber (neben der Grabnummer wird die absolute Lage auf der Erdoberfläche und Grundoberfläche der Grube gekennzeichnet):
 1 – die deutliche Grubengrenze,
 2 – die vermutete Grubengrenze,
 3 – tiefster Grubenteil.
- Abb.29 Grundriß der Grube aus Ausgrabungsplatz XII von Marvelė.
 Abb.30 Westlitauische (a) und Mittellitauische (b) Gräberfelder mit Gruppengräbern in den Gruben (+) sowie Brandschüttungen auf der Schicht (O).
- Abb.31 Brandgräber von Marvelė (1 – Grab 391, 2 – Grab 675), denen Knochenlager am Rand mit zerbrochenen Waffenbeigaben begrenzt wurden.
- Abb.32 Brandgrab und Skelettgrab des Pferdes (Marvelė, 517 und 113). A – Grundriß und Querschnitt des Steinpflasters, B – die Knochenlager des Brandgrabes und Skelett des Pferdes. Mit Zahlen wird die absolute Lage auf der Erdoberfläche gekennzeichnet.
- Abb.33 Brandgrab, dessen Brandreste in Leinen gewickelt und worauf zerbrochene Beigaben gelagert wurden.
- Abb.34 Auf die Brandresten wurde zerbrochene Beigaben gelagert.
 Abb.35 Die Größe der Brandreste von Gräbern, die in Leinen gewickelt oder in Holzkästchen gelagert wurden.

- Abb.36 Der Brandgrab in einer großen Grube. Auf dem Grundriß wird die absolute Lage der Steine gekennzeichnet.
- Abb.37 Das Brandgrab mit Resten der hölzernen Konstruktionen. 1 – Brandgräbergrube von 0,23 m Tiefe; 2 – die Konzentration der Brandknochen und Grabbeigaben; 3 – tiefer liegendes Brett und Halbbalken; 4 – Brandkohle des angebrannten Brettes; 5 – auf dem östlichen Teil nur Brandkohle ohne Brandknochen, 6 – kleine Brandkohle und Schwarzerde auf der Oberfläche.
- Abb.38–1 Die erste Etappe des Brandbestattungsbrauches auf den Gräberfeldern Mittellitauens sowie Ostlitauens (Völkerwanderungszeit, die Phase D–E1). Auf dem Schema sind Brandgräber in der Erde (///) sowie in Hügeln (\\) gekennzeichnet.
- Abb.38–2 Der Brandbestattungsbrauch in die späteren Völkerwanderungszeit (Phase E2–E3). Auf dem Schema werden Brandgräber in die Erde (///) sowie in die Hügeln (\\) gekennzeichnet.
- Abb.38–3 Der Brandbestattungsbrauch in der Wikingerzeit. Erklärungen wie in Abb.38–2.
- Abb.39 Verbreitung der Brandgräber des Typs II in Litauen (die Brandreste wurden in Leinen gewickelt oder in Holzkästchen gelegt).
- Abb.40 Verbreitung der Brandgräber des Typs III (unterscheiden sich durch Steinpflaster oder Steinkränze). Auf dem Schema wurden das Verbreitungsareal (///) sowie Fundorte (•) und ähnliche Hügelgräber (o) gekennzeichnet.
- Abb.41 Die Brandgräber des Typs III auf dem Gräberfeld von Marvelė.
- Abb.42 Ein Brandgrab auf dem Gräberfeld von Silberberg bei Lenzen (Elbing). Nach Dorr: 1898; 1 – Obere Brandschicht, 2 – Sandschicht, 3 – Steinpflaster, 4 – Untere Brandschicht und Brandgrube.
- Abb.43 Die Verbreitungsareal der Brandgräber des Typs IV (///) und Fundorte solcher Gräber in Litauen.
- Abb.44 Die Verbreitung der Gräber des Typs VI mit Pferdebestattungen.
- Abb.45 Die Gräber des Typs VIII und die Sozialstruktur dieser Gräber (ärmere, mittlere, reichere).
- Abb.46 Das Verbreitungsareal der Brandschüttungsgräber des Typs VIII (///) und Fundorte dieser Gräber auf dem mittellitauischen Gebiet.
- Abb.47 Einige Grabbeigaben aus einem Brandgrab.
- Abb.48–1 Armbrustfibeln mit umgeschlagenem Fuß und Ringgarnitur (spätere Form, Gräber 1254 und 1244 von Marvelė).
- Abb.48–2 Armbrustfibeln mit umgeschlagenem Fuß und Ringgarnitur (Marvelė, Grab 276).
- Abb.49 Armbrustfibeln mit umgeschlagenem breitem Fuß sowie Armringe und Spirale (Marvelė, Grab 429).
- Abb.50 Die Beigaben des Kinderkörpergrabes: Halsring, Armbrustfibeln mit umgeschlagenem breitem Fuß, Halsschmuck, Messer (Marvelė, Grab 393).
- Abb.51a Die Beigaben des Brandgrabes (Marvelė, Grab 363).
 Abb.51b Dasselbe.
 Abb.51c Dasselbe (Marvelė, Grab 1184).
- Abb.52 Hufeisenfibeln mit aufgerollten Enden von Marvelė.
- Abb.53–I Das Diagramm der Hufeisenfibeln mit aufgerollten Enden nach Durchschnittsgröße.
 Abb.53–II Das Diagramm der Hufeisenfibeln mit Mohnkopfen nach Durchschnittsgröße.
 Abb.54 Hufeisenfibeln mit Mohnkopfen von Marvelė.
 Abb.55 Hufeisenfibeln mit vieleckigen facettierten Endknäufen von Marvelė (Grab 427).
 Abb.56 Hufeisenfibeln mit verbreiterten Enden von Marvelė.

- Abb.57 Ringförmige Blechfibeln von Marvelé.
 Abb.58 Gegossene ringförmige Fibeln von Marvelé.
 Abb.59 Ringförmige Blechfibeln und schmalle ringförmige Fibeln von anderen Gebieten.
 Abb.60 Die Typen der Armringe (I – die Zahl der Armring, II – die Zahl der Gräber, 1 – massive Kriegerarmringe, 2 – gewundene Armringe, 3 – mit schmalen Enden, 4 – massive Armringe, 5 – hohlwandige dreieckige Armringe mit breiten Enden, 6 – Armringe mit Tierkopfen, 7 – Spiralarmsringe, 8 – mit breitem Körper, 9 – mit profiliertem Querschnitt, 10 – mit verbreiterten Enden, 11 – bandartige Armringe; die Armringe mit verdickten Enden wurde nicht angegeben).
 Abb.61 Die Armringe mit profiliertem Querschnitt von Marvelé (1 – Pferdegrab 188; andere – Gruppengrab XII).
 Abb.62 Eine geflügelte Speerspitze mit verzierter Tülle von Marvelé.
 Abb.63 Waffenbeigabe von Marvelé (Grab 787).
 Abb.64 Einige Schwertknäufen von Marvelé (1 – Gruppengrab XI, XII; 2 – Grab 711, Steufund; 3 – Gruppengrab XII)
 Abb.65 Ein Griff des Schwertes von Marvelé (Gruppengrab XII)
 Abb.66 Die Äxte des Gruppengrabes XII von Marvelé.
 Abb.67 Metallteile von Holzleimern: Beschläge (2–5), Henkelfragment (1) und Henkelhalter. Die Beigabe des Ausgrabungsplatzes XI (1) und Pferdegräber 139 (2), 187 (4), 205 (3), 212 von Marvelé.
 Abb.68 Hacksilberfunde von Marvelé.
 Abb.69 Ein gegossener Schmuckanhänger (Klingel) am Halfter des Pferdegeschirrs (1 – Marvelé, 2 – Kamenka, Russland, Dnjepergebiet).
 Abb.70 Das Diagramm der Brandgräber des 9. bis 12.Jh.s (individuelle Brandgräber, Gruppengräber und Gesamtzahl).
 Abb.71 Die Veränderung der Bewohnerzahl nach Oberlaker 1989 und Ascadi & Nemeskeri 1970 abgeschätzt.
 Abb.72 Die Veränderung der Bewohnerzahl im Verlauf einiger Jahrhunderte (nach den Gräbern von Marvelé, Veršvai, Sargėnai, Eiguliai).
 Abb.73 Die Regionen des ähnlichen Kulturmodells.
 Abb.74 Kartierung der erforschten Pferdegräber Litauens im 7. bis zum 11.Jh.
 Abb.75 Die Verbreitung der Pferdegräber im baltischen Raum im 7. bis zum 11.Jh. Die zahlreicheren Fundorten sind stärker gestrichelt.
 Abb.76 Pferdegrab mit ganzem Körper (Typ des Grabes A).
 Abb.77 Pferdeopfer mit Schädel oder Schädel mit Vorderbeinen im Grab (Typ des Grabes B).
 Abb.78 Zerstückelte Pferdekadaver im Grab (Typ des Grabes C).
 Abb.79 Eine eigentümliche Grube eines Pferdegrabes.
 Abb.80 Die Pferdegrabbeigabe von Marvelé.
 Abb.81 Pferdegräber 164 und 158 des Typs C in Marvelé.
 Abb.82 Pferdegrab 188 des Typs C, in dem in einigen Schichten Überreste verstreut sind.
 Abb.83 Die gesonderte Gruppe von Pferdegräbern mit zerstückeltem Pferdekadaver.
 Abb.84 Mittellitauische Pferde, osteologisch bestimmt. Nach Altersangaben gruppiert.
 Abb.85 Merowinger- und Wikingerzeitliche Pferde, osteologisch bestimmt. Nach Altersangaben gruppiert (Prussen, Gräberfeld von Nowinka, merowingerzeitlichen Pferdegräber in Westeuropa, slawisch-awarischen Pferdegräber aus dem Gebiet der Slowakei, aus dem Schiffsgrab von Oseberg).

- Abb.86 Pferd anhand der Metacarpusfunde (Metacarpus) berechnet: Größte Länge (in mm) und Widerristhöhe (in cm) – Mittelwerte und Variationsbreiten (math. Dispersion, min, max).
 Abb.87 Pferd anhand der Metacarpusfunde berechnet (Marvelé, Veršvai, Letland /Letland/, Oseberg /Norwegen/, Beckum /Frisland/, alamanische Gräberfelder).
 Abb.88 Die Pferdegrabbeigabe (Grab 3 von Marvelé).
 Abb.89 Die Steigbügel der Pferdegräber 1B und 180 von Marvelé.
 Abb.90–I Steigbügel des Pferdegrabes 166 von Marvelé.
 Abb.90–II Steigbügel des Pferdegrabes 45 von Marvelé.
 Abb.91 Beigabe des Pferdegrabes: Halsring, Spiralen, Anhänger, Gebiß (Pferdegrab 130, Marvelé).
 Abb.92–1 Die Spirale mit Anhänger (Pferdegrab 21 von Marvelé).
 Abb.92–2 Dasselbe (Pferdegrab 18B von Marvelé).
 Abb.93 Aufriß eines Teiles des Gräberfeldes von Marvelé: /// – Pferdegräber, • – Körpergräber, ::: – Brandgräber.
 Abb.94 Bronzene Beschläge am Halfter des Pferdegeschirrs von Marvelé (1,2 – Pferdegrab 190; 3 – Pferdegrab 188; 4,5,6,7 – Pferdegrab 133; 8,9 – Pferdegrab 5a; 10 – Pferdegrab 212).

Redakteur des deutschen Texts:
 Gerhard NEUBACHER

SUTRUMPINIMŲ PAAIŠKINIMAI

- AE – Archeologija un etnografija
AETL – Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje, 1968 – 1971 metai
Abhandlungen – Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen
ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje, 1972 – 2000 metai
BMV – Bodendenkmalpflege in Mecklenburg – Vorpommern
BIRKA II:1 – Birka, Systematische Analysen der Gräberfunde. Ed. G.Arwidsson, 1984
BIRKA II:2 – Birka, Systematische Analysen der Gräberfunde. Ed. G.Arwidsson, 1986
BIRKA II:3 – Birka, Systematische Analysen der Gräberfunde. Ed. G.Arwidsson, 1989
ILKI – Iš lietuvių kultūros istorijos
LAA – Lietuvos archeologijos atlasas
LA – Lietuvos archeologija
MADA – Mokslų akademijos darbai. A serija
LMK – Lietuvos materialinė kultūra
LNM – Lietuvos Nacionalinis muziejus Vilniuje
„Prussia“ – Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia
VBAI – Vakarų baltų archeologija ir istorija
VDKM – Vytauto Didžiojo karo muziejus Kaune
VLA – Vidurio Lietuvos archeologija
ИДИБН – Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии)
ИПО – Исследования погребального обряда
КСИА – Краткие сообщения института археологии
СА – Советская археология
СС – Скандинавский сборник
20 лет – 20 лет. Археологические и этнографические экспедиций Института истории АН Лит. ССР (1948–1967)

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Abaravičius, G.*
1996 Mošos (Naujasodų) pilkapyno kasinėjimai 1994 metais // ATL 1994 ir 1995, Vilnius, 77–7.
- Aberg, N.*
1919 Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit, Uppsala.
- Acsádi G. & Nemeskéri J.*
1970 History of human life span and mortality, Budapest.
Almgren, O.
1923 Studien über die nordeuropäische Fibelformen. Mannus-Bibliothek Nr.3, Leipzig.
Alt-Preußen.
1935 Neue Bodenfunde // Alt – Preußen, 1 Jahrgang, Heft 3, 169–173.
- Amberger, G. & Kokabi, M.*
1985 Pferdeskelette aus den alamanischen Gräberfeldern Aldingen, Giengen an der Brenz und Kössingen // Fundberichte aus Baden-Württemberg. Band 10, Stuttgart, 257–280.
- Andrejeva-Андреева E.*
1964 Фауна Ярославского могильника // Ярославское Поволжье, Москва.
- Andrzejowski, J. & Martens, J.*
1995 The Moberg Files – Case Study Lasy // Studia archaeologica et historica Georgio Kolendo ab amicis et discipulis dicata, Warszawa, 47–67.
- Antanavičius, J.*
1972 Kejėnų (Raseinių raj.) pilkapių ir senkapio kasinėjimai 1970 m // AETL 1970 ir 1971, Vilnius, 51–55.
1974 Pakalniškių (Šakių raj.) senkapio kasinėjimai 1972 ir 1973 m // AETL 1972 ir 1973, Vilnius, 86–90.
1976 Balno kilpos Lietuvoje X–XIV a // MADA, 1976, Nr.1(54), Vilnius, 69–81.
1978 Pakalniškių (Šakių raj.) kapinynas // ATL 1974 ir 1975, Vilnius, 125–128.
- Arwidsson, G.*
1986 Die Kopfgestelle aus den Gräbern Bj 832 und 842 // Birka II:2, Stockholm, 137–140.
1989a Ketten // Birka II:3, Stockholm, 73–79.
1989b Kommentar zu den Knochenfinden aus den Gräbern, mit einem Appendix // Birka II:3, Stockholm, 143–149.
- Arwidsson, G. & Holmquist, L.*
1984 Holzleimer: Daubengefäße und übrige Eimer aus Holz // Birka II:1, Stockholm, 237–241.
- Asaris, J.*
1994 11.–13. Gs. zobena maksts bronzas uzgaļu tipi un to izplatība Kurzemē // AE 17 laid, Rīga, 18–21.

Astrauskas, A. – Астраускас А.

- 1989 Погребальные памятники ятвяжской земли // VBAI, Klaipėda, 70–77.
1994 Marvelės kapinyno (II–VII a. kapai) tyrinėjimai 1992 ir 1993 metais // ATL 1992 ir 1993, Vilnius, p.120–124.
1995 Marvelės pilkapiai // Baltų archeologija. Naujausių tyrimų rezultatai, Vilnius, 30–34.
1996 Vidurio Lietuvos gyventojų kultūrinė orientacijos kaita SGA–VIGA // VLA. Etnokultūriniai ryšiai, Vilnius, 4–10.
1998 Naujojo Obelyno kapinyno tyrinėjimai 1997 metais // ATL 1996 ir 1997, Vilnius, 175–178.

Atgāzis – Атгазис М.

- 1980 Вопросы этнической истории земгалов // ИДИБН, Рига, 89–101.

Aun – Аун М.

- 1992 Археологические памятники второй половины I–ого тыс. н.э. в Юго–Восточной Эстонии, Таллин.

Vanutė–Rowell, R.

- 2001 Didžiosios lankinės lenkta kojele segės Vakarų Lietuvos kapinyuose // LA, T.21, Vilnius, 139–146.

Baranowski, T.

- 1996 Pochówki koni z Tumian, w woj. Olsztyńskim // Archeologia Polski, Tom XLI, Zeszyt 1–2, Warszawa, 65–130.

Barran, F.

- 1992 Nördliches Ostpreussen Königsberger Gebiet und Memelland Ortsnamen – Verzeichnis und Karte deutsch–russisch und deutsch–litauisch, Leer.

Basalykas, A.

- 1958 Aut. kolektyvas. Lietuvos TSR fizinė geografija, T.I, Vilnius.
1965 Lietuvos TSR fizinė geografija, fiziniai geografiniai rajonai, T.II, Vilnius.

Batūra, R.

- 1985 Paaiškinimai // Petras Dusburgietis. Prūsijos žemės kronika, Vilnius, 331–458.

Baubonis, Z.

- 1996 Spėjamo Turbinavos (Bažavėlės) kapinyno 1995m žvalgomieji archeologiniai tyrimai // ATL 1994 ir 1995, Vilnius, 285–286.

Bažan, Kargapolov – Бажан И.А. & Каргаполов С.Ю.

- 1989 В–образные пряжки как хронологический индикатор синхронизации // КСИА, 198, 28–35.

Beckmann, C.

- 1981 Arm– und Halsringe aus den Kastellen Feldberg, Saalburg und Zugmantel // Saalburg – Jahrbuch. Bericht des Saalburg Museums, XXXVII, Berlin–New York, 10–22.

Benecke, N.

- 1985 Zur Kenntnis der völkerwanderungszeitlichen und frühmittelalterlichen Pferde aus den Pferdegräbern Nordost – Polens // Zeitschrift für Archäologie, T.19, Berlin, 197–205.

Berga – Берга Т.

- 1988 Монеты и археологических памятниках Латвий IX–XII в.в. Рига.

Bertašius, M.

- 1994a Marvelės degintiniai kapai // VLA. Konferencijos medžiaga, Vilnius, 56–69.
1994b Vėlyvojo geležies amžiaus kapai Marvelės kapinyne // ATL 1992 ir 1993, Vilnius, 128–132.
1995 Marvelės žirgų kapai // Baltų archeologija. Naujausių tyrimų rezultatai, Vilnius, 35–37.
1996a Vidurio Lietuva: Rytų prekybos kelio beiškant // VLA. Etnokultūriniai ryšiai, Vilnius, 11–17.
1996b 1994–1995 metais tyrinėti Marvelės degintiniai kapai // ATL 1994 ir 1995, Vilnius, 99–101.
1998a Jėzuitų kvartalo (Perkūno namo skverelio) tyrinėjimai 1997 metais Kaune // ATL 1996 ir 1997, Vilnius, 368–371.
1998b Žirgų kapai – vienas Kauno proistorės klausimas // Kauno istorijos metraštis 1, Kaunas, 12–24.
2000a Zentrum und Peripherie bei den Westbalten. Zu den Beziehungen zwischen dem Samland und der Region um Kaunas vom 5. bis 8. Jh.n.Chr. // Archaeologia Baltica 4, Vilnius, 135–148.
2000b Kauno apylinkių teritorinių struktūrų formavimosi ypatybės // Kauno istorijos metraštis 2, Kaunas, 5–29.
2000c Marvelės kapinyno tyrinėjimai // ATL 1998 ir 1999 metais, Vilnius, 248–251.
2000d Nociūnų senkapio tyrinėjimai 1999 m // ATL 1998 ir 1999, Vilnius, 300–302.
2001 Vikingiškosios tarpregioninės kultūros atspindžiai Marvelės kapinyne Kaune // LA, T.21, Vilnius, 193–204.

Bertašius, M. & Daugnora, L.

- 2001 Viking Age Horse Graves from Kaunas Region (Middle Lithuania) // International Journal of Osteoarchaeology, Nr.11, 387–399.
1997 Kauno apylinkių žirgai // Veterinarija ir zootechnika, T.4(26), Kaunas, 7–15.

Bezenberger, A.

- 1896 Das Gräberfeld bei Rominten // „Prussia“ t.XX, Königsberg, 35–56
1900 Fundberichte // „Prussia“ t.XXI, Königsberg, 124–159.
1906 Gräberfeld bei Ruboken // Prussia, t.XXII, Königsberg, 148–221.
1914 Gräberfeld bei Bludau, Kr.Fischhausen // Prussia, t.XXIII, Königsberg, 210–249.

Bitner-Wróblewska, A.

- 1993 The Southeastern Baltic Zone and Scandinavia in the Early Migration Period // Barbaricum, T.2, Warszawa, 245–277.
1994 Z badań nad ceramiką zachodniobałtyjską w okresie wędrówek ludów. Problem tzw. kultury sudowskiej // Barbaricum, T.3, Warszawa, 219–241.
1998 Suwałszczyzna w okresie wędrówek ludów // Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytniej, Białystok, 305–318.
1999 Elementy przeworskie na cmentarzysku w Paprotkach Kolonii, stan.1, woj. warmińsko-mazurskie // COMHLAN Studia z archeologii okresu przedzrymskiego w Europie Śdkowej, Warszawa, 109–114.
2001 From Samland to Rogaland. East–West connections in the Baltic basin during the Early Migration Period, Warszawa.

Bliujėnė, A.

- 1992 Alinkos (Raistinės) pilkapiai // LA. Straipsnių rinkinys, T.8, Vilnius, 105–127.

1994 Užpelkių kapinyno tyrinėjimai 1992 ir 1993 metais // ATL 1992 ir 1993, Vilnius, 132–137.

Bluijus, A.

1980 Eitulionių (Trakų raj.) pilkapių tyrinėjimai 1978 ir 1979 m // ATL 1978 ir 1979, Vilnius, 53–55.

Blume, E.

1912 Die germanische Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Pasarge zur römischen Kaiserzeit, Mannus-Bibliothek 8, Teil I, Würzburg.

1914 Die germanische Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Pasarge zur römischen Kaiserzeit, Mannus-Bibliothek 12, Teil II, Würzburg.

Blume, W.

1993 Ergebnisse der antropologischen Untersuchung der eisenzeitlichen Leichenbrandse-rien von Holdorf, Kreis Gadebusch // BMV, Jb. 1992, Lübstorf, 95–105.

Böhner, K.

1989 Germanische Schwerter des 5./6. Jahrhunderts // Jahrbuch des Römisch – Germanis-chen zentralmuzeums Mainz. 34 Jahrgang, Teil 2, Mainz, 411–490.

Bohnsack, D.

1938 Neue Bodenfunde // Alt – Preußen, 3 Jahrgang, Heft 1, Königsberg, 24–29.

Borisenkov – Борисенков Е. & Пасецкий В.

1983 Экстремальные природные явления в русских летописях 11–17 в.в. Ленинград.

Braathen, H.

1989 Ryttergraver. Politiske strukturer I eldre rikssamlingstid, Varia 19, Oslo.

Brachmann, H.

1997 Tribal Organizations in Central Europe in the 6 th–10 th Centuries A.D. Reflections on the Ethnic and Political Development in the Second Half of the First Millenium / / Origins of Central Europe, Warsaw, 23–37.

Brather, S.

2000 Ethnische Identitäten als Konstrukte der frühgeschichtlichen Archäologie // GERMA-NIA, Anzeiger der römisch-germanischen Kommission des Deutschen Archäologis-chen Instituts, Jahrgang 78, 1.Hb., Mainz am Rhein, 139–177.

Brivkalne, E.

1974 Tērvetes saktas // AE, T.XI, Riga, 121–140.

Brøndsted, J.

1963 Nordische Vorzeit, Band 3, Neumünster.

Būga, K.

1958 Rinkiniai raštai, T.I, Vilnius.

Bujack, G.

1888 Das Gräberfeld zu Grebieten (nördliche Hälfte) // „Prussia“ t.XIII, Königsberg, 174–181.

1889 Das Gräberfeld zu Regehnen, Kr. Fischhausen // „Prussia“ t.XIV, Königsberg, 121–126.

Būtenienė, E.

1964 Laivių kapinyno laidosena // MADA, Nr.1(16), Vilnius, 83–97.

1982 Kretuonių pilkapių tyrinėjimai // ATL 1980 ir 1981, Vilnius, 67–70.

Calkin – Цалкин В.

1962 К истории животноводства и охоты в Восточной Европе. Материалы и исследования по археологии СССР, Nr. 107, Москва.

Callmer, J.

1988 Three Fundamental Perspectives for the Study of Trade and Exchange in Northern Europe in the Second Half of the First Millenium A.D. // Trade and Exchange in Prehistory. Acta Archaeologica Lundensia, series in Nr.8, Nr.16, Lund, 261–270.

1989 Gegossene Schmuckanhänger mit nordischer Ornamentik // Birka II:3, Stockholm, 19–42.

Carlsson, A.

1988 Vikingatida ringspännen från Gotland. Text och katalog, Stockholms Un.

Caune, A. – Цауне А.

1983 Arheoloģiskie pētījumi Rigā laikā no 1969. līdz 1980. gadam // AE, T.XIV, Riga, 86–124.

1984 Жилища Риги 12–14 в.в. Рига.

Chaburgajev – Хабургаев А.

1979 Этнонимия „Повести временных лет” в связи с задачами реконструкции восточнославянского глоттогенеза, Москва.

Chalikova – Халикова Е.

1972 Погребальный обряд Танкеевского могильника // Проблемы археологии и древней истории угров, Москва, 142–153.

1976 Больше-Тиганский могильник // СА, Nr.2, Москва, 157–177.

Cholodinska, A.

1974 Kukių (Mažeikių raj.) senkapio ir gyvenvietės tyrinėjimai // AETL 1972 ir 1973, Vil-nius, 77–81.

Chudziak, W.

1999 Uwarunkowania komunikacyjne w okrese tworzenia się ośrodków wczesnopaństwowych // Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej. Spotkania By-tomskie III, Wrocław, 173–181.

Dakanis, B.

1986 Piepalį – Lopų plokštinio kapinyno žvalgomeiji tyrinėjimai // ATL 1984 ir 1985, Vilnius, 43–44.

1991 Mažai žinomi I tūkstantmečio ir II tūkstantmečio pradžios kapinytai // Muziejai ir paminklai, T.9, Vilnius, 8–36.

1994 Mažai žinomi Lietuvos piliakalniai // Kultūros paminklai, T.1, Vilnius, 35–60.

Daugnora, L.

1994 Marvelės kapinyno žirgai // VLA. Konferencijos medžiaga, Vilnius, 86–91.

Daugudis, V.

1978 Gyvenvietės ir pastatai // LMK, T.I, Vilnius, 14–47.

1986 Veršvų piliakalnio gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1984 ir 1985, Vilnius, 22–23.

Daugudis, V. Merkevičius, A. Tautavičius, A.

1975 Paminklų sąrašas // LAA, T.II, Vilnius, 26–195.

Denecke, D.

1973 Der geographische Stadtbegriff und die räumlich-funktionale Betrachtungsweise bei Siedlungstypen mit zentraler Bedeutung in Anwendung auf historische Siedlungsepo-

chen // Abhandlungen, Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter, Teil I, Göttingen, 33–55.

Die Alamannen

1998 Begleitband zur Ausstellung „Die Alamannen“, Stuttgart.

Doolinger, Ph.

1975 Dzieje Hanzы, Gdańsk.

Dorr, R.

1898 Silberberge bei Lenzen und bei Serpin, kreis Elbing. Festschrift der Elbinger Altertumsgesellschaft zur Feier Ihres Fünfundzwanzigjährigen Bestehens, Elbing.

1893 Übersicht über die prähistorischen Funde im Stadt und Landekreise Elbing, Elbing.

Dubov – Дубов В.

1989 Великий Волжский путь, Ленинград.

Duksa, Z.

1981 Pinigai ir jų apyvarta // LMK, T.II, Vilnius, 83–142.

Dusburgietis, P.

1985 Prūsijos žemės kronika, Vilnius.

Ehrlich, B.

1937 Der preussisch – wikingsche Handelplatz Truso. Ein Forschungsbericht // Elbinger Jahrbuch, Heft 14, Teil I – Preussisch–Hansische Beiträge, Elbing, 1–19.

Einführung.

1992 Einführung in die Archäologie des Mittelalters, Darmstadt.

Engel, C.

1931a Die kultur des Memellandes in vorgeschichtlicher Zeit, Memel.

1931b Beiträge zur Gliederung des jüngsten heidnischen Zeitalters in Ostpreussen // *Congressus secundus Archaeologorum Balticorum Rigae*, 19.–23.VIII.1930, Rigae, 313–336.

1935 Aus ostpreussischer Vorzeit, Königsberg.

Engel, C. & La Baume, W.

1937 Kulturen und Völker der Frühzeit im Preußenlande, Königsberg.

Ericsson, I.

1984 Vom slawischen Burgwall, Lund.

Forsåker, A.

1986 Zaumzeug, Reiterausrüstung und Beschirung // *Birka II:2*, Stockholm, 113–136.

Gavrituchin – Гавритухин И.Ю.

1989 Кодинские фибулы (типы и некоторые проблемы интерпретации) // *VBAI, Klaipėda*, 78–84.

Gejvall, N.

1981 Determination of burned bones from prehistoric graves // *OSSA letters*, Un. of Stockholm, 6–15.

Gimbutienė, M.

1985 Baltai priešistoriniais laikais, Vilnius.

Girininkas, A.

1996 Nauji archeologijos paminklai Kaišiadorių rajone // *ATL 1994 ir 1995*, Vilnius, 290–299.

Gladykowa–Rzeczyska, J.

1974 Materiały kostne z cmentarzysk ciałopalnych jako źródło informacji demograficznych // *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, Poznań, 18–24.

Godłowski K.

2000 Pierwotne siedziby słowian, Kraków.

Goff – Гофф Ж.

1992 Цивилизация средневекового Запада, Москва.

Golan – Голан А.

1993 Миф и символ, Москва.

Golubeva – Голубева А.

1981 Конские погребения в курганах северо-восточной Руси VIII – XI в.в. // *СА*, 1981, Nr.4, 90–96.

Gräslund, A.S.

1980 Birka IV. The Burial Customs. A study of the graves on Björkö, Stockholm.

1989 Resultate der Birka – Forschung in den Jahren 1980 bis 1988 // *Birka II:3*, Stockholm, 151–163.

Gringmuth–Dalmer, E.

1999 Metodische Überlegungen zur Erforschung zentraler Orte in ur- und frühgeschichtlicher Zeit // *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej*, Spotkania Bytomskie III, Wrocław, 9–20.

Grunert, W.

1941 Neues aus Althof – Istenburg // *Alt – Preußen*, 5 Jahrgang, Heft.4, Königsberg, 58–59.

Grünwald, Ch.

1988 Das Alamannische Gräberfeld von Unterthürheim, Bayerisch – Schwaben // *Bayerisches Landerüst für Denkmalpflege*, Band 59, Kallmünz.

Gudavičius, E.

1981 Miestų atsiradimas Lietuvoje, Vilnius.

1983 Aukščiausia žemės nuosavybė „barbarinėje“ Lietuvoje // *Istorija*, T.XXIII, Vilnius, 3–12.

1987a Lietuviai IX–XII amžiuje. Rašytiniai šaltiniai // *Lietuvių etnogenezė*, Vilnius, 172–180.

1987b Baltų gentys V–VIII amžiuje. Rašytiniai šaltiniai apie to meto baltus // *Lietuvių etnogenezė*, Vilnius, 124–127.

1989 Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje, Vilnius.

1996 Brunono misija // *Darbai ir dienos*, Nr.3(12), Kaunas, 115–128.

1998 Mindaugas, Vilnius.

Gurevič – Гуревич Ф.

1963 Норманский могильник у дер. Вишнего // *СС*, Т.6, Таллин, 197–209.

Gurevičius, A.

1989 Viduramžių kultūros kategorijos, Vilnius.

Hagberg, U.

1967 The archaeology of Skedemosse, T.I, Stockholm.

Härke, H.

1992 Angelsächsische Waffengräber des 5. bis 7. Jahrhunderts, Köln.

1997 The Nature of Burial Data // *Burial & Society. The Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data*, Aarhus, 19–27.

Heydeck, J.

1888 Das südliche Teil des Gräberfeldes von Grebieten, Kreis Fischhausen // „Prussia” t.XI-II, Königsberg, 174–183, 202–255.

1890 Das Gräberfeld von Ekritten // „Prussia” t.XV, Königsberg, 127–131.

1895 Das Gräberfeld von Daumen und ein Rückblick auf den Anfang einer deutsch-nationalen Kunst // „Prussia” t.XIX, Königsberg, 41–80.

1900 Fundberichte // „Prussia” t.XXI, Königsberg, 52–72.

Heym, H.

1938 Das Gräberfeld Zophen. Ein Beitrag zur Volk- und Kulturgeschichte des nördlichen ostpreussischen Binnenlandes von 400 bis zur Ordenzeit, Doktorarbeit.

Heindel, I.

1990 Riemen- und Gürtelteile im westslawischen Siedlungsgebiet // *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte der Bezirke Rostock, Schwerin und Neubrandenburg*, T.23, Berlin.

Herrmann, J. – Херрманн Й.

1986 Славяне и скандинавы, Москва.

1994/1995 Frühe Seehandelsplätze am äußersten Ende des westlichen Ozeans. Geschichtliche Grundlagen, siedlungstopographische Strukturen and ethnische Herkunft ihrer Bewohner // *Acta Praehistorica et Archaeologica*, Band 26/27, Berlin, 57–72.

Heußner, B.

1993 Anthropologische Untersuchung der Leichenbrände von Leisten und Grünow // *BMV*, Jb.1992, Lübtorf, 187–190.

Hodges, R.

1989 Dark Age Economics. The origins of towns and trade A.D. 600–1000, London.

Hollack, E.

1908a Die Grabformen ostpreussischer Gräberfelder // *Zeitschrift Ethnol.*, Bd.40, Heft 2, 145–193.

1908b Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreußen, Berlin.

1914 Ein neues Gräberfeld bei Ekritten, Kr. Fischhausen // „Prussia” t.XXIII, Königsberg, 280–286.

Ivanauskas, E.

1996 Lydinių, sidabro papuošalų ir monetų nuolaužos Lietuvos pinigų apyvarčioje // *Kultūros paminklai*, T.3, Vilnius, 32–38.

1998 Kapinynų ir gyvenviečių žvalgomyje tyrinėjimai Vidurio ir Rytų Lietuvoje // *ATL* 1996 ir 1997, Vilnius, 452–455.

Ivanov – Иванов В.

1974 Опыт истолкования древнеиндийских ритуальных и мифологических терминов от АśVA – „конь” // *Проблемы истории языков и культуры народов Индии*, Москва, 92–95.

Iwanowska, G.

2001 Kurhan nr 52 z pochówkiem końskim z cmentarzyska wschodnioliteńskiego w Żwirblach // *Officina Archaeologica Optima. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, Warszawa, 99–108.

Jagodziński, M.

1997 Archeologiczne ślady osadnictwa między Wisłą a Pasłęką. Katalog stanowisk. Adalbertus, tom 3, Warszawa.

Jakobsson, M.

1992 Krigarideologi och vikinatida swardstypologi, Stockholm.

Jankauskas, K.

1992 Smulkusis papuošalų iš spalvotųjų metalų dekoras // *LA*, T.9, Vilnius, 151–168.

Jansson, I.

1988 Wikingerzeitlicher orientalischer Import in Skandinavien // *Bericht der Römisch – Germanischen Kommission*, Band 69, Mainz am Rhein, 565–670.

Jasamonov – Ясамонов Н.

1985 Древние климаты земли, Ленинград.

Jaskanis, D.& Jaskanis, J.

1961 Sprawozdanie z badań w 1957 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejscowości Osowa pow.Suwałki // *Wiadomości archeologiczne*, Tom XXVII, Zeszyt 1, Warszawa, 27–48.

Jaskanis, J.

1977 Cmentarzyska kultury zachodniobałtyckiej z okresu rzymskiego – Materiały do badań nad obrządkiem pogrzebowym // *Materiały starożytne i wczesnośredniowieczne*, T.IV, Warszawa, 239–350.

1966 Human burials with Horses in Prussia and Sudovia // *Acta Baltico-Slavica*, Bd.IV, Ossolineum, 29–65.

Jażdżewski, K.

1981 Pradzieje Europy Środkowej, Ossolineum.

Jensen, C.& Nielsen, K.

1997 Burial Data and Correspondence Analysis // *The Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data*, Aarhus, 29–61.

Jørgensen, A.

1992 Weapon sets in Gotlandic grave finds from 530–800 A.D. Chronological Analysis // *Chronological studies*, Copenhagen, 5–34.

Jørgensen, L.

1991 Baekkegård and Glasergård. Two cemeteries from the Late Iron Age on Bornholm. *Arkaeologiske Studier*, Vol.VIII, København.

Jovaiša, E.

1978 Raudonėnų kapinynas // *ATL* 1974 ir 1975, Vilnius, 51–55.

1982 Rupunionių kapinynas // *ATL* 1980 ir 1981, Vilnius, 55–57.

Jovaiša, E.& Baublys, A.

1980 Krūvandų (Kauno raj.) senkapio tyrimai 1979 m. // *ATL* 1978 ir 1979, Vilnius, 87–89.

Juknevičius, A.

1994 Senoji Kėdainių gyvenvietė // *VLA. Konferencijos medžiaga*, Vilnius, 70–78.

Juodagalvis, V.

1994 Nauji geležies amžiaus paminklai Užnemunėje // *ATL* 1992 ir 1993, Vilnius, 152–153.

Kazakevičius, V.

1992 Kalniškių (Raseinių raj.) kapinynas // *ATL* 1990 ir 1991, Vilnius, 99–102.

1993 Plinkaigalio kapinynas // *LA*, T.10, Vilnius, 3–181.

- 1996a Kalniškių kapinyno kasinėjimai // ATL 1994 ir 1995, Vilnius, 111–114.
 1996b IX–XIII a. baltų kalavijai, Vilnius.
 1998 Tyrinėjimų Kalniškiuose dešimtmetis // ATL 1996 ir 1997, Vilnius, 198–201.
 1999 Dėl E tipo ietigalių ornamentuotomis įmovomis chronologijos ir kilmės // Archaeologia Lituana, Vilnius, 179–196.

Keiling, H.

- Ein latenezeitlicher Bestattungsplatz von Schönfeld, Kreis Demmin // BMV, Jb.1992, Lübtorf, 1993, p.49–93.

Kirpichnikov – Кирпичников А.

- 1966 Древнерусское оружие, 2 // Археология СССР, САИ, Москва.
 1973 Снаряжение всадника и верховного коня на Руси 9–13 в.в. // Археология СССР, САИ, вып. E1–36, Москва.

Kiss, A.

- 1996 Das Awarenzeitlich Gepidische Gräberfeld von Kölked–Feketekapu A, Innsbruck.

Kleemann, O.

- 1939 Ueber die wikingsche Siedlung von Wiskiauten und über die Tiefs in der kurischen Nehrung // Alt–Preußen, Heft 1, Jg.4, Königsberg, 4–14.
 1956 Samländische Funde und die Frage der ältesten Steigbügel in Europa // Rheinische Forschungen zur Vorgeschichte, Band 5. Documenta Archaeologica Wolfgang La Baume dedicata, Bonn, 109–122.

Klejn – Клейн Л.

- 1991 Археологическая типология, Ленинград.

Kliaugaitė, V.

- 2000 Ziboliškės III pilkapyno tyrinėjimai 1999 m. // ATL 1998 ir 1999, Vilnius, 182–183.

Kokowski, A.

- 1995 Schätze der Ostgoten. Eine Ausstellung der Maria Curie–Skłodowska Universität Lublin und des Landesmuseums Zamość, Stuttgart.

Kolebanija,

- 1988 Колебания климата за последнее тысячелетие, Ленинград.

Kovalevskij – Ковалевский Д.

- 1956 Книга Ахмеда Ибн–Фадлана о его путешествий на Волгу в 921–922 г.г. Харьков.

Kowalski, J.

- 1991 Z badań nad chronologią okresu wędrówek ludów na ziemiach zachodniobałtyjskich // Archeologia Bałtyjska, Olsztyn, 67–87.
 2000 Chronologia grupy elbląskiej i olsztyńskiej kręgu zachodniobałtyjskiego (V–VII w.). Zarys problematyki // Barbaricum 6, Warszawa, 203–266.

Kulakov – Кулаков В.

- 1989a Этапы истории пруссов 5–12 в.в. // VBAI, Klaipėda, 34–40.
 1989b Погребения военачальников прусской дружины // КСИА 198, 35–44.
 1990a Древности пруссов VI–XIII вв. Свод археологических источников // Археология СССР, вып. Г1–9, Москва.
 1990b Погребальный обряд пруссов в эпоху раннего средневековья // ИПО, Москва, 182–196.
 1994a Vakarų lietuvių radiniai prūsų žemėse // Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos, Klaipėda, 107–124.
 1994b Пруссы (V–XIII вв.), Москва.

Kulikauskas, P.

- 1978 Vilkautinio kapinyno tyrinėjimai 1974 m. // ATL 1974–1975, Vilnius, 107–109.

Kulikauskienė, 1968 – Куликаускаене Р.

- 1968 Исследования в дер. Гиркаляй (Клайпедский р–н) // 20 лет, Вильнюс, 69–71.

Kuncienė, O. – Кунцене, О.

- 1968 Исследования Восточно–Литовских курганов в 1948–1967 г.г. // 20 лет, Вильнюс, 47–50.
 1969 Pabarių (Eišiškių raj.) pilkapių 1966 m tyrinėjimai // MADA, Nr.1(29), Vilnius, 57–67.
 1971 Sausių (Trakų raj.) pilkapiai // MADA, Nr.1(35), Vilnius, 73–83.
 1972 Prekybiniai ryšiai IX–XIII amžiais // Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a. Vilnius, 149–254.
 1973a Pamusio (Varėnos r.) pilkapiai (2. Radiniai) // MADA, Nr.2(43), Vilnius, 103–121.
 1973b Katkuškių pilkapiai // MADA, Nr.4(45), Vilnius, 91–106.
 1981 Prekyba // LMK, T.II, Vilnius, 49–82.
 1983 Grigiškių (Neravų, Trakų r.) pilkapyno radiniai (2.Papuošalai) // MADA, Nr.1(82), Vilnius, 49–60.
 1985 Degintiniai žmonių kapai Skubėtų (Šalčininkų r.) X–XII a. pilkapyne // MADA, Nr.1(90), Vilnius, 86–96.

Kuskas, R.

- 1986 Paleogeografijos pastabos apie Nevėžio lygumą ir Upytės apylinkę // Upytė, Vilnius, 7–20.

Kušner – Кушнер П.

- 1991 Этническое прошлое юго–восточной Прибалтики, Вильнюс.

Kviklys, B.

- 1991 Mūsų Lietuva, T.III, Vilnius.

Kvizikevičius, L.

- 1996 Archeologiniai tyrimai spėjamame Jadagonių kapinyne // ATL 1994 ir 1995, Vilnius, 44–45.

LAA IV

- 1978 Lietuvos TSR archeologijos atlasas., T.IV, Vilnius.

LAB – Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A.

- 1961 Lietuvos archeologijos bruožai, Vilnius.

Lasota – Moskalewska, A.& Perlikowska – Puzkarska, U.

- 1994 Pochówki koni na cmentarzysku z okresu wędrówek ludów w Sątocznie, gm. Korsze, woj. olsztyńskie // Barbaricum 3, Warszawa, 193–204.

Latvijas

- 1974 Latvijas PSR archeologija, Riga.

Latvis, H.

- 1991 Senosios Livonijos kronika // Livonijos kronikos, Vilnius, 24–153.

Le Rua – Ле Руа Э.

- 1971 История климата с 1000 года, Ленинград.

Leciejewicz, L.

- 1976 Słowianie zachodnie, Ossolineum.

Ligi, P.

- 1995 Saaremaa during the Viking Age // Archaeology East and West of the Baltic, Stockholm, 39–46.

Lörinczy, G.

1993 Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Gräberfeldes aus dem 6.–7. Jahrhundert in Szegvár–Oromdülő // *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1992, Budapest, 91–124.

Luchtan, Ušinskas – Лухтан А. & Ушинскас В.

1988 К проблеме становления Литовской земли в свете археологических данных // *Древности Литвы и Беларуссии*, Вильнюс, 89–103.

Luchtanas, A. & Vėlius G.

1996 Laidosena Lietuvoje XIII–XIV a // *VLA. Etnokultūriniai ryšiai*, Vilnius, 80–88.

Makarov, Beliakov – Макаров Н. & Беляков А.

1989 Кемский некрополь в северном Белозерье // *КСИА* 198, Москва, 75–84.

Makušnikau – Макушнікаў А.

1996 Могільнік Нісімкавічы каля Чачерска // *З глыбі вякую*, Мінск, 168–187.

Malaja

1976 *Малая математическая энциклопедия*, Budapest.

Malinowska–Łazarczyk, H.

1982 *Cmentarzysko średniowieczne w Cedyni*, T.I, T.II, Szczecin.

Markelevičius, J.

1978 Papiškių (Varėnos raj.) pilkapių tyrinėjimai 1974 ir 1975 m // *ATL* 1974 ir 1975, Vilnius, 105–107.

Materialy

1861 *Материалы для географий и статистики России собранные офицерами Генерального штаба. Ковенская губерния*, Санкт–Петербург.

Medieval

1993 *Medieval Scandinavia, an encyclopedia*. New–York –London.

Mekas, K.

1993 Kauno pilies archeologiniai tyrinėjimai jos architektūros raidai nušviesti // *Architektūros paminklai*, T.13, Vilnius, 3–12.

Mekas, K. & Oksas, J.

1980 Kauno senamiesčio ištakos // *LTSR architektūros klausimai, architektūros istorija*, Vilnius, T.IV, sąs. 2, 129–141.

Merkevičius, A. – Меркевичюс, А.

1968 Исследования в дер. Няндриный (Капсукский р–н) // *20 лет, Вильнюс*, 72–77.

1984 Pribitkos plokštinių kapinynas // *ATL* 1982 ir 1983, Vilnius, 128–130.

1994 Etnokultūrinė situacija laidosenos duomenimis Vidurio Lietuvoje žalvario ir ankstyvajame geležies amžiuje // *VLA. Konferencijos medžiaga*, Vilnius, 4–9.

Michelbertas, M.

1972 Prekybiniai ryšiai su Romos imperija // *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a.* Vilnius, 5–125.

1986 *Senasis geležies amžius Lietuvoje*, Vilnius.

1995 Romėnų didiko ekspedicija gintarui pargabenti ir radiniai Lietuvoje // *Baltų archeologija*, 2 (5), Vilnius, 17–19.

1996 Centrinė Lietuva – romėniškojo laikotarpio emaliuotų dirbinių gamybos centras // *VLA*, Vilnius, 18–26.

2000a Zu den Handels– und Kulturbeziehungen der Bewohner Litauens mit Skandinavien in der römischen Kaiserzeit // *Archaeologia Baltica* 4, Vilnius, 63–68.

2000b Paalksnių kapinyno tyrinėjimai 1999 m. // *ATL* 1998 ir 1999, Vilnius, 265–267.

Moździoch, S.

1999 Miejsca centralne Polski wczesnopiastowskiej. Organizacja przestrzeni we wczesnym średniowieczu jako źródło poznania systemu społeczno–gospodarczego // *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej. Spotkania Bytomskie III*, Wrocław, 21–51.

Müller – Wille, M.

1972 Pferdegrab und Pferdeopfer im frühen Mittelalter // *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, Jaargang 20–21, 1972, p.119–248.

1976 Das Bootkammergrab von Haithabu // *Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu*, Bericht 8, Neumünster, 120–135.

Müller, H–H.

1980 Zur Kenntnis der Haustiere aus der Völkerwanderungszeit im Mittelbe–Saale–Gebiet // *Zeitschrift für Archäologie*, T.14, Heft.2, Berlin, 145–172.

Musianowicz, K.

1968 Wczesnośredniowieczny kurhan w Rekanciszkach, rejon Nowowilejka, na tle wschodnioliteńskich kurhanów // *Wiadomości Archeologiczne*, T.XXXIII, zeszyt 3–4, Warszawa, 338–353.

Nakaitė, L.

1970a Šilutės raj. Vilkyų Kampo kaimo „Kapų kalno“ tyrinėjimai // *MADA*, Nr.3(34), Vilnius, 43–54.

1970b Vilkyų Kampo (Šilutės raj.) kapinyno tyrinėjimai 1968 m. // *AETL* 1968 ir 1969, Vilnius, 71–73.

1972 Jurgaičių kapinyno VII–VIII a. kapai // *MADA*, Nr.4(41), Vilnius, 101–119.

Navickaitė, O.

1957 Veršvų kapinyno laidojimo papročiai // *MADA*, Nr.2(3), Vilnius, 153–174.

Nerman, B.

1958 Grobin – Seeburg, Ausgrabungen und Funde, Stockholm.

Neugebauer, W.

1938 Das wikingische Gräberfeld in Elbing // *Alt – Preußen*, 3 Jahrgang, Heft 1, 2–6.

Nielsen, L.

1991 Paganism and Christianity. Summary // *Fra Stämme til Stat i Danmark 2. Høvdingsamfund og kongemagt*, Højberg, 265–267.

Nikžentaitis, A.

1996 Nuo Daumanto iki Gedimino. Iki krikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai, Klaipėda.

Nobis, G.

1962 Zur Frühgeschichte der Pferdezucht // *Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie*, Band 76, Heft 2/3, Hamburg, 125–185.

Nowakowski, W.

1991 Kulturowy krąg zachodniobałtyjski w okresie wpływów rzymskich. Kwestia definicji i podziałów wewnętrznych // *Archeologia Bałtyjska*, Olsztyn, 42–66.

- 1994 Kultura przeworska a zachodniobałtyjski krąg kulturowy // Kultura przeworska, T.I, Lublin, 373–388.
- 1995 Od *Galindai* do *Galinditae*. Z badań nad pradziejami bałtyjskiego ludu z Pojezierza Mazurskiego // *Barbaricum* 4, Warszawa.
- 1996a Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt, Marburg – Warszawa.
- 1996b Römer – Barbaren – Vermittler // VLA. Etnokultūriniai ryšiai, Vilnius, 72–79.
- 1998 Jaćwińskie cmentarzysko warstwowe (?) w miejscowości Burdyniszki, na Suwalszczyźnie // *Studia z dziejów cywilizacji*, Warszawa, 119–123.
- 2000 Die Balten zwischen Weichsel und Memel zwischen 400 und 800 n.Chr. Ein Entwurf der Forschungsproblematik // *Archaeologia BALTICA* 4, Vilnius, 9–26.
- Ochmanski – Охманский, Е.*
- 1981 Иноземные поселения в Литве 13–14 вв. в свете этнонимических местных названий // Балто-славянские исследования, Москва, 112–130.
- Oexle, J.*
- 1984 Merowingerzeitliche Pferdebestattungen – Opfer oder Beigaben ? // *Frühmittelalterliche Studien*, Band 18, Berlin – New-York, 122–172.
- Okulicz – Kozaryn, L.*
- 1993 Finowie zachodni, Warszawa.
- Okulicz, J.*
- 1973 Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII wieku n.e. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- 1988 Problem ceramiki typu praskiego w grupie olsztyńskiej kultury zachodniobałtyjskiej (VI–VII w. n.e.) // *Pomorania Antiqua*, T.XIII, Ossolineum, 103–133.
- Okulicz–Kozaryn, J.*
- 1993 Centrum kulturowe z pierwszych wieków naszej ery u ujścia Wisły // *Barbaricum* 2, Warszawa, 137–156.
- Ørsnes, M.*
- 1993 Zaumzeugfunde des 1.–8. Jahrh. Nach Chr. in Mittel- und Nordeuropa // *Acta Archaeologica*. København, 183–292.
- Palm, M.& Pind, J.*
- 1992 Anglian English Women's Graves in the Fifth to Seventh centuries A.D. – A Chronological Analysis // *Chronological studies*, Copenhagen, 50–80.
- Parducz, M.*
- 1941 Die nähere Bestimmung der Hügelgräber der römische Kaiserzeit in Hortobágy // *LAVREAE AQVINCENSES MEMORIAE VALENTINI KVZSINSZKY DICATAE* (Dissertationes Pannonicae ex Instituto numismatico et archaeologico Universitatis de Petro Pazmany nominatae Budapestiensis prominens. Ser.2, Nr.11, Budapest.
- Pašuto – Пауто, В.*
- 1959 Образование Литовского государства, Москва.
- Patkauskas, S.*
- 1978 Lazdininkų (Kretingos raj.) senkapio tyrinėjimai 1976m // *ATL* 1976 ir 1977, Vilnius, 141–150.
- Peiser, F.E.*
- 1914a Gräberfeld bei Siegesdieken // „Prussia“ t.XXIII, Königsberg, 256–261.

- 1914b Gräberfeld bei Huntenberg // „Prussia“ t.XXIII, Königsberg, 335–357.
- Perchavko – Перхавко, В.*
- 1978 Появление и распространение шпор на территории Восточной Европы // *СА*, 1978, Nr.3, 113–126.
- Pėteraitis, V.*
- 1997 Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai, Vilnius.
- Petrauskaitė, D.*
- 1959 Žiegdrių piliakalnis // *ILKI*, T.II, Vilnius, 119–124.
- Petruchin – Петрухин В.*
- 1976 Погребения знати эпохи викингов // *СС*, Т.21, Таллин, 151–166.
- Petrulienė, A.*
- 1984 Barinės plokštinis kapinynas // *ATL* 1982 ir 1983, Vilnius, 83–85.
- 1995 Barinės senkapis // *LA*, Viduramžių senkapiai, T.11, Vilnius, 47–72.
- Piątkowska–Matecka, J.*
- 2000 Pochówki końskie na obszarze Polski północno-wschodniej w I tysiącleciu n.e. // *Światowit. Archeologia pradziejowa i średniowieczna. Archeologia Polski*, Warszawa, 186–201.
- Pietrzak, M.*
- 1977 Cmentarzysko pruskie z V–VII w. n.e. w Nowince, woj.Elbląg // *Sprawozdania archeologiczne (PAN IHKM)*, T.XXIX, Warszawa, 151–158.
- 1997 Pruszcz Gdański. Fundstelle 10. Ein Gräberfeld der Okywie- und Wielbark-Kultur in Ostpommern, Kraków.
- Pletneva – Плетнева С.*
- 1981 Балкано-дунайская культура // *Археология СССР. Степи Евразий в эпоху средневековья*, Москва, 75–77.
- Pohl, W.*
- 1991 Conceptions of ethnicity in Early Medieval studies // *Archaeologia Polonia*, vol. 29, Warszawa, 39–49.
- Putj*
- 1996 Путь из варяг в греки. Каталог, Москва.
- Puzinas, J.*
- 1938 Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys. Kaunas.
- Radinš, A.*
- 1995 Latgaliai // *Baltų archeologija*, Nr.3(6), Vilnius, 2–12.
- Randsborg, K.*
- 1995 The town, the power, and the land: Denmark and Europe during the first millennium AD // *Centre and Periphery. Comparative Studies in Archaeology. One World Archaeology*, T.11, London–New York, 207–226.
- Ravdina – Равдина, Т.*
- 1988 Погребения X–XI вв. с монетами на территории Древней Руси. Каталог, Москва.
- Reallexikon*
- 1994 Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Fibel und Fibeltracht, Band 8, Lieferung 5/6, London – New York, 411–608.

- Rickevičiūtė, K.*
 1986 Šulaičių kapinyno tyrinėjimai // ATL 1984 ir 1985, Vilnius,
 1988 Pernaravos kapinyno tyrinėjimai // ATL 1986 ir 1987, Vilnius, 83–85.
 1990 Pernaravos kapinyno tyrinėjimai // ATL 1988 ir 1989, Vilnius, 86–89.
 1992 Kulautuvos kapinyno tyrinėjimai // ATL 1990 ir 1991, Vilnius, 114–117.
 2000 Karmėlavos senkapio tyrinėjimai // ATL 1998 ir 1999, Vilnius, 315–318.
- Roesdahl, E.*
 1991 The Vikings, Penguin.
- Rozenfeldt – Розенфельдт, И.*
 1982 Древности западной части Волго–Окского междуречья в 6–9 вв, Москва.
- Sadauskaitė, I.*
 1959 XII–XIII a. pirklio kapas Sargėnuose // MADA, Nr.2(7), Vilnius, 57–76.
- Salamon, A. & Erdelyi, I.*
 1971 Das Völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe, Budapest.
- Salys, A.*
 1930 Die žemaitischen Mundarten // Tauta ir žodis, Kn.6, Kaunas, 173–314.
- Sawyer, P.*
 1994 Kings and Vikings, Routledge.
- Schmid, P.*
 1986 Friesische Gräberfelder und das Verhältnis ihrer Funde zur Sachkultur im Karolingerreich und in Skandinavien // Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen an Siedlungen im deutschen Küstengebiet, Band 2, 361–377.
- Schönbäck, B.*
 1981 The custom of burial in boats // Vendel Period Studies. Transactions of the Boat-grave symposium in Stockholm, 123–132.
- Sedov – Седов, В.*
 1970 Славяне верхнего Поднепровья и Подвинья, Москва.
 1982 Восточные славяне в 6–13 вв. // Археология СССР, Москва.
 1987 Фино–угры и балты в эпоху средневековья // Археология СССР, Москва.
 1990 Погребальный обряд славян в начале средневековья // ИПО, Москва, 170–182.
- Sedova – Седова, М.*
 1981 Ювелирные изделия древнего Новгорода, Москва.
- Semėnas, V.*
 1996 Pavajuonio – Rėkučių pilkapyno tyrinėjimai 1994 metais // ATL 1994 ir 1995, Vilnius, 85–86.
- Sergejeva – Сергеева, З.М.*
 1977 О подковообразных фибулах с утолщенными концами на территории Древней Руси // КСИА 150, Москва, 34–37.
- Sidrys, R.*
 1994 Gintaro įkapės senojo ir viduriniojo geležies amžiaus kapuose // VLA. Konferencijos medžiaga, Vilnius, 28–46.
- Sigvallus, B.*
 1992 Sacrificed animals in Iron age cremations from middle Sweden // Laborativ Arkeologi 6. Stockholms Un., 5–12.

- Skorupka, T.*
 2001 Kowalewsko 12. Cmentarzysko birytualne ludności kultury Wielbarskiej. Wielkopolska, Tom II, cz.3, Poznań.
- Solberg, B.*
 1985 Social Status in the Merovingian and Viking Periods in Norway from Archaeological and Historical Sources // Norwegian Archaeological Review, vol.18, Universitetsforlaget AS, 61–76.
- Stankus, J. – Станкус, И.*
 1971 История технологий производства железных изделий на территории Литвы в II–XIII вв.; Автореф. дис. кандидата ист. наук.
 1995 Bandužių kapinynas // LA, T.12, Vilnius.
- Steuer, H.*
 1982 Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Eine Analyse der Auswertungsmethoden des archäologischen Quellenmaterials // Abhandlungen, Göttingen.
 1986 Feinwaagen und Gewichte als Quellen zur Handelsgeschichte des Ostseeraumes // Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen an Siedlungen im deutschen Küstengebiet. Band 2, 273–292.
 1987 Gewichtsgeldwirtschaften im frühgeschichtlichen Europa // Abhandlungen, Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa, Teil IV, Göttingen, 405–527.
- Striaukaitė, A.*
 1982 Barinės kapinynas // ATL 1980 ir 1981, Vilnius, 78–81.
- Strzalko J., Piontek J., Malinowski A.*
 1974 Możliwości identyfikacji szczątków ludzkich z grobów ciałopalnych w świetle wyników badań eksperymentalnych // Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych, Poznań, 30–35.
- Svetikas, E.*
 1982 Kaziulių kapas // ATL 1980 ir 1981, Vilnius, 74–75.
- Szczesiak, R.*
 1993 Ein neuer jungbronzezeitlicher Brandbestattungsplatz bei Ihlenfeld, Kreis Neubrandenburg // BMV, Jb.1992, Lübtorf, 31–47.
- Ščemeliovas, V.*
 1966 Lietuvos klimato kitimas ir svyravimas // Lietuvos klimatas, Vilnius.
- Šimėnas, V.*
 1988 Sodėnų kapinynas // ATL 1986 ir 1987, Vilnius, 91–93.
 1990 Vidgirių kapinynas // ATL 1988 ir 1989, Vilnius, 99–105.
 1992 Nauji V a.pab.–VI a.pr. Laidojimo papročiai Nemuno žemupyje // Iki krikščioniškos Lietuvos kultūra, Vilnius, 23–35.
 1994a Pajūrio, Nemuno žemupio ir Vidurio Lietuvos kapinynai I m.e. tūkstantmečio pirmojoje pusėje // VLA. Konferencijos medžiaga, Vilnius, 10–20.
 1994b Legenda apie Videvutį ir Brutenį (legendos šaltinių klausimu) // Prūsijos kultūra, Vilnius, 18–63.
 1996 Smailieji kovos peiliai–durklai baltų kraštuose I m.e. tūkstantmečio viduryje // VLA. Etnokultūriniai ryšiai, Vilnius, 27–71.
 1997 Vakarų ir rytų baltų ribos kaita archeologijos duomenimis // Vakarų baltai: etnogenezė ir etninė istorija, Vilnius, 39–67.

- 1998a Kreivėnų kapinyno tyrinėjimai // ATL 1996 ir 1997, Vilnius, 214–216.
 1998b Skersabalių pilkapyno 2-osios grupės tyrinėjimai 1997 metais // ATL 1996 ir 1997, Vilnius, 165–168.
 2000a Barzūnų kapinyno tyrinėjimai // ATL 1998 ir 1999, Vilnius, 273–276.
 2000b Kreivėnų kapinyno tyrinėjimai 1998 m. // ATL 1998 ir 1999, Vilnius, 276–278.
- Šimėnas, V. & Zabiela, G.*
 1993 В.И.Кулаков. Древности пруссов VI–XIII вв. Свод археологических источников // Археология СССР, вып. Г1–9. Рецензия // Lietuvos istorijos metraštis, 1991, Vilnius, 166–179.
- Šnore, E.*
 1987 Kivtu kapulauks, Riga.
- Šturms, E.*
 1936 Vilkumuižas ezera atradumi // Senantne un māksla, T.II, Riga, 72–86.
- Świętosławski, W.*
 1990 Strzemiańskie średniowieczne z ziem Polski, Łódź.
- Tarasenka, P.*
 1958 Kauno senovė // Kauno tiesa, 1958 09 23
- Tautavičius, A.*
 1957 Kapitoniškių pilkapiai // MADA, Nr.1(2), Vilnius, 37–49.
 1958 Šalčininkų raj. pilkapynų tyrinėjimai // ILKI, T.I, Vilnius, 65–80.
 1972 Degsnės – Labotiškių pilkapių (Molėtų raj.) kasinėjimai 1970 m. // AETL 1970 ir 1971, Vilnius, 48–50.
 1977 I–XIII a. pilkapynai ir senkapiai // LAA, T.III, Vilnius.
 1981 Taurapilio „kunigaikščio“ kapas // LA. Pirmykštės bendruomenės irimas, T.2, Vilnius, 18–42.
 1987 Archeologinės kultūrinės sritys // Lietuvių atnogenezė, Vilnius, 129–142.
 1989 Dėl mirusiųjų deginimo papročio plitimo V–VIII a. Žemaitijoje // VBAI, Klaipėda, 28–33.
 1996 Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.), Vilnius.
- Teichner, F.*
 1999 Kahl a.Main. Siedlung und Gräberfeld der Völkerwanderungszeit // Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege, Band 80, Kallmünz.
- Thunmark-Nylén, L.*
 1998 Die Wikingerzeit Gotlands, II, Typentafeln, Stockholm.
- Tischler, O. & Kemke, H.*
 1902 Ostpreussische Altertümer aus der Zeit der grossen Gräberfelder nach Christi Geburt, Königsberg.
- Török, G.*
 1998 Das awarenzeitliche Gräberfeld von Halimba // Das awarenische Corpus, Bh.V, Budapest.
- Ubelaker, D.*
 1989 Human skeletal remains; excavation, analysis, interpretation. Smithsonian Institution: Manuals on archeology 2, Washington.
- Urbanavičienė, S.*
 1990 Seredžiaus naujojo kapinyno tyrinėjimai // ATL 1988 ir 1989, Vilnius, 108–110.

- 1995 Ažugirių kapinynas // LA, Viduramžių senkapiai, T.11, Vilnius, 152–168.
Urbanavičius, V. – Урбанавичюс, В.
 1966 К вопросу о погребениях с трупосожжением 14 в. в Литве // MADA, T.2(21), Vilnius, 183–189.
 1970a Grauzių, Kėdainių raj., senkapio tyrimai 1969 metais // AETL 1968 ir 1969, Vilnius, 82–85.
 1970b Ruseinių senkapio, Kėdainių raj., tyrinėjimai 1968 ir 1969 m // AETL 1968 ir 1969, Vilnius, 86–88.
 1988 Seredžiaus naujojo kapinyno tyrimai // ATL 1986 ir 1987, Vilnius, 98–102.
 1993 Lietuvių pagonybė ir jos reliktai XIII–XVI a. Vilnius; Habilitac. dis. tezės.
 1994 Vidurio Lietuvos gyventojų laidojimo papročių kaita IV–XIV a. // VLA. Konferencijos medžiaga, Vilnius, 47–55.
- Urbanavičius, V. & Urbanavičienė, S.*
 1988 Archeologiniai tyrimai // LA. Obelių kapinynas, T.6, Vilnius, 9–63.
- Urbańczyk, P.*
 1997 Changes of Power Structure during the 1st Millenium A.D. in the Northern Part of Central Europe // Origins of Central Europe, Warsaw, 39–44.
- Ušinskas – Ушунскас, В.*
 1988 Формирование раннегосударственной территории Литвы 1–13 вв, Ленинград; Автореф. дис. кандидата ист. наук.
- Vaitkunsienė, L.*
 1978 Žašino (Šilalės raj.) senkapio tyrinėjimai 1976 ir 1977m. // ATL 1976 ir 1977, Vilnius, 182–190.
 1980 Žašino (Šilalės raj.) senkapio tyrimai 1978 ir 1979 m. // ATL 1978 ir 1979, Vilnius, 97–100.
 1981a Sidabras senovės Lietuvoje, Vilnius.
 1981b Žirgų aukos Lietuvoje // LA. Pirmykštės bendruomenės irimas, T.2, Vilnius, 58–76.
 1985 Moters ir vyro statusas žemdirbių bendruomenėje V–VI a. Lietuvoje // MADA, Nr.1(90), Vilnius, 74–85.
- Valatka, V.*
 1970 Gintališkės kapinyno, Plungės raj., tyrinėjimai // AETL 1968 ir 1969, Vilnius, 89–98.
- Vanagas, A.*
 1981 Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas, Vilnius.
- Varnas, A.*
 1982a Griežės kapinynas // ATL 1980 ir 1981, Vilnius, 75–78.
 1982b Tulpiakiepio kapinynas // ATL 1980 ir 1981, Vilnius, 91–93.
 1984 Griežės plokštinis kapinynas // ATL 1982 ir 1983, Vilnius, 108–110.
 1988 Pavilkio kapinynas // ATL 1986 ir 1987, Vilnius, 110–113.
 1994 Masteikių kapinyno 1993 metų tyrimai // ATL 1992 ir 1993, Vilnius, 178–184.
 1995 Tulpiakiepio senkapiai // LA. Viduramžių senkapiai, T.11, Vilnius, 244–289.
 1996 Masteikių kapinyno (Kauno r.) tyrimai 1994 metais // ATL 1994 ir 1995, Vilnius, 138–141.
- Vartbergė, H.*
 1991 Livonijos kronika // Livonijos kronikos, Vilnius, 154–209.

Vaškevičiūtė, I.

1987 Jauneikių (Joniškio raj.) V–XI a. kapinynas (5. Rankų papuošalai, kiti radiniai) // MA-DA, Nr.4(101), Vilnius, 71–81.

Vėlius, N.

1996 Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Sudarė N.Vėlius, T.I, Vilnius.

Volkaitė-Kulikauskienė, R.

1970 Lietuviai IX–XII amžiais, Vilnius.

1971 Lietuvis kario žirgas. Acta historica Lituanica VII, Vilnius.

1978 Lietuva valstybės susidarymo išvakarėse // LMK, T.I, Vilnius, 4–13.

1981 Ginklai // LMK, T.II, Vilnius, 6–48.

1987 Lietuvių tautybės ištakos. Archeologijos duomenys; Lietuvių tautybės susidarymas // Lietuvių etnogenezė, Vilnius, 150–156; 183–199.

von Mühlen, B.

1975 Die Kultur der Wikinger in Ostpreussen // Bonner Hefte zur Vorgeschichte. Nr. 9, Bonn.

Voß, H.

1993 Keiser- und frühvölkerwanderungszeitliche Gräber aus Leisten, Kreis Lübzig, und Grünow, Kreis Neustrelitz // BMV, Jb.1992, Lübzig, 125–186.

Werbart, B.

1995 Myths concerning Female and Male Objects in Graves // Archaeology East and West of the Baltic. Stockholm, 123–130.

Wikinger

1992 Wikinger – Waräger – Normanen. Die Skandinavier und Europa 800–1200, Berlin.

Wojtasik, J.

1967 Cmentarzysko wczesnośredniowieczne na wzgórzu „Młynówka” w Wolinie, Szczecin.

Wróblewski, W.

2000 Obrządek pogrzebowy Galindów we wczesnym średniowieczu w świetle znalezisk na grodzisku w Szestnie – Czarnym Lesie // Światowit. Archeologia pradziejowa i średniowieczna. Archeologia Polski, Warszawa, 268–285.

Zabiela, G.

1989 LA, Kn. 6. Obelių kapinynas. Recenzija // Lietuvos istorijos metraštis 1989, Vilnius, 92–102.

1991 Piliakalnių likimas Lietuvos valstybės susidarymo išvakarėse // Lituanistica Nr.4, Vilnius, 22–41.

1995 Lietuvos medinės pilys, Vilnius.

1998a Žėronių degintinių kapų tyrinėjimai // ATL 1996 ir 1997 metais, Vilnius, 250–255.

1998b Vėlaičių piliakalnio tyrinėjimai // ATL 1996 ir 1997, Vilnius, 119–125.

Żak, J.

1985 Die Handelsbeziehungen der protoplnischen und frühpolnischen Stammesgruppen auf dem Hintergrund des Handels der Westslawen // Abhandlungen, Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Teil III, Göttingen, 431–510.

Żak, J. & Maćkowiak-Kottowska, L.

1988 Studia nad uzbrojeniem środkowo-europejskim. Zachodniobałtyjskie i słowiańskie ostrogi o zaczepach haczykowato zagiętych do wnętrza, Poznań.

Ziemińska-Odoj, W.

1992 Materiały do cmentarzyska wczesnośredniowiecznego ze stanowiska XI w Cerkiwniku gm. Dobre Miasto // Zeszyty Muzeum Warmii i Mazur, Olsztyn, 111–149.

Zoll-Adamikowa, H.

1975 Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski. Cz.1. Źródła, Wrocław.

1979 Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski. Cz.2. Analiza. Wnioski, Wrocław.

Zverugo – Зверуго, Я.

1989 Верхнее Понеманье в 9–13 в.в. Минск.

Žulkus, V. – Жулкус, В.

1980 Slengių senkapio (Klaipėdos raj.) radiniai // ATL 1978 ir 1979, Vilnius, 101–103.

1987 Клайпеда и ее округа в 11–17 вв. Москва; Дисс. На соиск. канд. степени.

1989 Tarpentinės dykros ir mirusiųjų pasaulis baltų pasaulėžiūroje // VBAI, Klaipėda, 107–115.

1994 Zur Frühgeschichte der baltischen Stadt // Burg – Burgstadt – Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren in Ostmitteleuropa, Berlin, 190–206.

1995 Migration in Žemaitija in den 13.–16. Jahrhunderten // Archaeologia Baltica 1, Vilnius, 156–173.

1996 Kaunas tarp Rytų ir Vakarų. Nemuno kelias I–II tūkst. po Kr. pradžioje // VLA. Etnokultūriniai ryšiai, Vilnius, 89–97.

1997a Baltų visuomenė ankstyvaisiais viduramžiais // Lietuvos valstybė XII – XVIII a. Vilnius, 13–30.

1997b Palangos viduramžių gyvenvietės, Klaipėda.

1997c Baltische Funde an den westlichen Ostseeküsten // Archaeologia Baltica 2, Vilnius, 165–188.

Žulkus, V. & Klimka, L.

1989 Lietuvos pajūrio žemės viduramžiais, Vilnius.

ARCHYVINIAI DOKUMENTAI

1. GRAUŽIŲ kapinyno tyrimų ataskaita, 1938, VDKM, tyrinėjo J.Puzinas, be Nr.
2. 1991 – 2001 metų MARVELĖS kapinyno tyrimų ataskaitos ir tyrimų medžiaga, VU Archeologijos katedra, M.Bertašiaus asmeninis archyvas.
3. MIKYTŲ kapinyno tyrimų ataskaita, 1967, LNM, tyrinėjo O.Kuncienė, bylos Nr. ARA 64.
4. NENDRINIŲ kapinyno tyrimų ataskaita, 1966–1967, LNM, tyrinėjo A.Merkevičius, bylos Nr. ARA 54.
5. PAKALNIŠKIŲ kapinyno tyrimų ataskaita, 1963–1974, KVDKM, tyrinėjo K.Gabriūnaitė, J.Antanavičius, bylų Nr. 410–415.
6. PAKAPIŲ kapinyno tyrimų ataskaita, 1939, VDKM, tyrinėjo P.Baleniūnas, bylos Nr.426.
7. PAVILKIJO kapinyno tyrimų ataskaita, 1985–1987, LNM, tyrinėjo A.Varnas, bylos Nr. ARA 198.
8. PERNARAVOS kapinyno tyrimų ataskaita, 1986–1989, VDKM, tyrinėjo K.Rickevičiūtė.
9. RUSEINIŲ kapinyno tyrimų ataskaita, 1939, VDKM, tyrinėjo P.Baleniūnas, bylos Nr.458.
10. SARGĖNŲ kapinyno tyrimų ataskaita, 1939–1940, VDKM, tyrinėjo J.Puzinas, bylos Nr.427.
11. SEREDŽIAUS kapinyno tyrimų ataskaita, 1985–1987, 1989, LNM, tyrinėjo V.Urbanaičius, bylos Nr. ARA 200.
12. VERŠVŲ kapinyno tyrimų ataskaitos, 1939, VDKM, tyrinėjo J.Puzinas, P.Baleniūnas, be Nr.
13. NOWINKA kapinyno tyrimų ataskaita, Gdanskio archeologijos muziejus, Prof. J. Okulicz-Kozaryn asmeninis archyvas.
14. ŽVIRBLIŲ pilkapyno tyrimų ataskaita, Varšuvos archeologijos muziejus.

VIETOVARDŽIAI (geografinių vardų, genčių ir tautų rodyklė)

SANTRUMPOS

Gyv. – gyvenvietė, ež. – ežeras, kap. – kapinynas, kult. – kultūrinė grupė, archeologinė kultūra, mišk.– miškas, pilk. – pilkapynas, pil. – piliakalnis

Aislavyčiai (Eisselbitten)	Bakainiai pil. 58	Bisėna (Kartupėnai) pilis 56
Aistmarės 27, 28, 110	Balkanai 207	Bišpilis (Kolainiai) pil. 56
Akmenskynė kap. 89, 91	Baltai 7-9, 12-13, 19, 21-22, 24-26, 29, 31-32, 34, 36, 41, 43, 45-48, 51-52, 64-65, 69, 71, 73, 88, 90, 95-96, 111, 125, 127, 128, 130, 132-133, 135, 137, 140, 145, 147, 150-151, 153, 155, 159, 162-163, 166-169, 171, 176, 179, 182, 185, 190-191, 194-195, 197-198, 206, 208-210, 121-213, 217-218	Bivyčiai pil., kap. 223, 226
Alemanai 48, 55, 184		Bludau kap. (Bludava, Kostrovo) 92, 110, 179
Alinka (Raistinė) pilk. 114-115, 226		Bludava (Bludau)
Anduliai kap. 112		Bohačevo kult., gyv. 22, 25, 30, 127, 173, 206
Anglija 207		Bornholmas 202
Antalkiai (Kvesai) kap. 23		Bremen kap. 204
Antasarė pilk. 119		Buktos mišk. 17
Apuolė gyv. 208		Burveliai (Geramyslis) 223
Apytalaukis kap. 223		
Ardiškis pilk. 226	Baltarusija 26	
Ariogala gyv. 36-39, 48, 53, 55, 61, 64, 106, 219, 223	Baltijos jūra, regionas 7-8, 10, 15-16, 21-22, 28, 31, 34, 45, 64, 90, 94-96, 106, 109, 111, 116, 128, 130-132, 137, 143, 145, 147, 151-153, 157, 159, 161, 165-166, 201, 206-212, 216, 218	Cedynia kap. 147
Arktis vand. 18		Cierkiewnik kap. 117
Arvytas upė 165		Corjeiten kap. (Karaičiai, Putilovo) 93
Atlantas vand. 17-18		Černiachovsk (Instenburg)
Atmata upė 19		Čiukiškiai kap. 223
Aukštadvaris kap. 23	Bancerovo – Tušemia kult. 111	
Aukštaitija 6, 8, 64	Barčiai (Regehnen)	D. Berškaliai (G. Berschkallen)
Aukštaičiai 5-6, 8, 11-12, 26, 31, 43, 45-47, 49, 52, 54, 59, 63, 81, 112, 114, 116, 118, 124, 127, 130-132, 140, 159, 173, 203, 215-216, 218	Barinė kap. 13, 57-58, 61, 63, 82, 91, 109, 118, 149, 171, 177, 209, 222, 226	Danija 7, 111, 142, 183-184, 187
Aukštakiemiai kap. (Oberhof) 32, 89, 91	Bartonyš gyv. 140	Darsūniškis pilk. 205, 226
Aukštieji Šančiai pil. 60-61	Barzūnai kap. 119	Daučioniai kap. 223
Avarai 147, 153, 185, 191, 194-195, 206	Bažavėlė pil., kap. 56, 223	Daugėliškis gyv. 223
Ąuolynas mišk. 17	Beckum kap. 186	Daugirdava kap. 223
Azija 207	Belozeras kap., gyv. 147	Dauglaukis kap. 225
	Bernatoniai pil. 59, 60-61	Daugmalė gyv. 151, 208
	Beržai gyv., pil. 62	Dauguva upė 64, 90, 109, 145, 147
	Betygala pil., gyv., kap. 55, 223	Daumen kap. (Tumiany) 41, 46, 113, 13136, 171, 177, 190
	Bikavėnai kap. 118, 225	Degsnė (Labotiškiai) pilk. 118, 205, 226
	Bildos pilk. 226	
	Birka (Björkö) kap. 95, 153, 157, 183, 191, 194	Deimena upė 20
Babtai gyv. 222-223		Deltuva gyv. 54
Baisogala gyv. 223		
Bajorai kap. 62, 127		

Derbutai pil. 11, 14
 Detlevsruh kap. 114-115
 Didžiuliai pilk. 118, 205, 226
 Dievenkiškės pilk. 205, 226
 Dysna upė 117
 Dnepras upė 162
 Doles – Rauši kap. 90
 Doles – Vampenieši kap. 90
 Dollkeim kap., kult. (Kovrovo, Dulokaimis) 22, 30, 34, 39-40, 45-46, 93, 127, 206
 Dovainonys gyv. 61
 Dotnuva upė 57
 Drantum kap. 204
 Druso (Truso)
 Dubysa upė 16, 22, 31, 56-57, 63, 165
 Dubravos mišk. 17
 Dubrovka (Regehnen)
 Dukstyna pilk. 54
 Dulinčiškiai pil. 56
 Dulokaimis (Dollkeim)
 Dunojus upė 33, 45, 48, 479, 203
 Duobelė gyv. 48

Eiguliai pil., kap. 23, 26, 33, 59-61, 75, 83, 98, 106, 164-465, 211
 Eisselbitten kap. (Aislavyčiai, Sirenevo) 110, 125
 Ekryčiai (Ekritten)
 Ekritten kap. (Ekryčiai, Vietrovo) 110, 114-115, 117, 125
 Elbė upė 95, 179
 Elbląg (Elbliongas)
 Elbliongas gyv. (Elbląg) 28-29, 41, 46-48, 90-92, 98, 106, 109-111, 114-116, 121, 127, 172, 177, 217
 Estija 16, 90
 Eurazija 182
 Europa 7-8, 15, 21, 28, 34, 37, 39, 44-45, 47-48, 55, 65, 75, 95, 119, 121, 131-132, 152-153, 155, 161, 173, 175-177, 179, 183-185, 187-188, 190, 193-195, 198-199, 205-207, 210, 214

Fischhausen gyv. (Žuvininkai) 92
 Frankai 44, 55
 Frankfurtas gyv. 29
 Friedrichsberg kap. (Šakumiškiai, Iskovskoje) 93
 Frizai 95, 183, 203-204, 209
 Frizija (Frisland) 95, 153, 207

Gaižuva gyv. 56-57
 Galindai 43, 46, 93, 96, 127, 173
 Galminai pilk. 226
 Galulaukiai gyv. 223
 Gastrikland 202
 Gauja upė 109
 Gdanskas gyv. (Gdańsk, Dancigas) 20, 98
 Genčiai kap. 89, 91
 Geramyslis kap. (Burveliai) 223, 226
 Germanai 28, 37, 44, 46-48, 68, 137, 160, 179, 194, 203, 205, 207
 Gėluva kap. 140, 161, 223
 Gintališkė kap. 89, 91, 109, 114-115, 117-118, 225
 Girkaliai kap. 112, 161
 Gnezdovas kap. 147
 Gomelis gyv. 95
 Gotai 28-29, 31
 Gotlandas (Gotland) 15, 41, 96, 137, 140-141, 143, 145, 157, 161, 168
 Graikai 176
 Graikija 208
 Grauziai kap. 12, 61-64, 81, 87, 91, 109, 117-118, 121, 123-124, 140, 146, 169, 171, 175, 177, 181, 184, 199, 203, 209, 216, 222-223, 226
 Grebieten kap. 28, 113, 125
 Greibau kap. 29, 110
 Griežė kap. 29, 91
 Grigiškės pilk. 149
 Griniūnai kap. 33
 Gruobinia kap., gyv. 111, 151-153, 208
 Gross Berschkallen kap. (Didieji Berškaliai) 113

Grunow kap. 106
 Gudžioniai pil. 59
 Gudžiūnai gyv. 223

Herulai 46
 Hunai 48
 Huntenberg kap. 179
 Hedebi gyv. 208

Iguva gyv. 56, 62
 Instenburg (Įsrutis)
 Irzekapinis (Wikiau)
 Iskovskoje (Friedrichsberg)
 Įsrutis gyv. (Instenburg, Černiachovsk) 71, 113-115
 Islandija 175, 183, 187

Jadagonys kap. 223
 Jakštaičiai kap. 118, 225
 Jauneikiai kap. 149
 Jazdai kap. 112
 Jonava gyv. 54, 59, 62
 Josvainiai gyv. 62, 171, 222-223
 Jorvingiai 69, 93, 111, 121
 Junigeda pilis 56
 Juodoji jūra 33
 Juodonys kap. 140, 223
 Jūra upė 16, 117
 Jurbarkas gyv. 56-57, 62
 Jurbarko mišk. 17, 171
 Jurgaičiai kap. 118, 225
 Jutlandija 206
 Jutai 207

Kaišiadorys gyv. 62, 89, 205
 Kalniškiai kap. 26, 33, 37, 39, 43, 53, 61, 75, 106, 119, 135, 165, 222
 Kamenec – Podolskas gyv. 162
 Kamenka pilk. 162
 Kaniūkai kap. 23
 Kapitoniskės pilk. 107, 205, 206
 Karaičiai (Corjeiten)
 Karaliaučius gyv. 29
 Karmaziniai pilk. 121
 Karmėl ava gyv., pil., kap. 59-61, 211, 223
 Karnyčiai (Serappen)
 Karnuntumas gyv. 206

Karpatai 193-194
 Kaštaunaliai kap. 118, 225
 Katkauškės pilk. 205, 226
 Kaukazas 176
 Kaunas gyv. 5-6, 8-14, 17-18, 20, 22-24, 26, 31-34, 37, 41, 43, 46-48, 50-52, 56-57, 59-66, 69, 84-85, 89, 94, 96, 120, 125, 127-128, 130, 132-133, 137, 140, 146, 153, 157, 159-160, 162, 166-169, 171, 173, 183, 185, 187-191, 193, 197, 200-201, 203, 206, 208-211, 213, 215-219, 222, 224
 Kaup gyv. (Kaupas) 18, 110, 208, 217-218
 Kavarskas gyv. 54, 223
 Kaziuliai pilk. 114-115
 Kazlaučizna pilk. 54
 Kazlų Rūdos mišk. 17
 Kėdainiai gyv. 11, 106, 140, 223
 Kejėnai pil., kap. 13, 56, 61, 81, 91, 118, 146, 226
 Kellaren kap. (Kielary) 41, 46, 135
 Kelmė gyv. 127
 Kernavė pilk. 226
 Kiduliai kap. 23
 Kielary (Kellaren)
 Kimelis pilis 56
 Kirchheim/Ries kap. 204
 Klaipėda gyv. 10, 21, 89
 Klangiai kap. 23
 Klincovka (Wikiau)
 Kolobrzeg kap., gyv. (Kolobžegas) 95
 Kolobžegas (Kolobrzeg)
 Kostrovo (Bludau)
 Koszalin gyv. (Košalinas) 111
 Kovrovo (Dollkeim)
 Kowalewsko gyv. 29
 Krakės gyv. 55, 61, 63, 222-223
 Kranj kap. 117
 Kražiai gyv. 146
 Kreivėnai kap. 109, 117-118, 225
 Krekenava gyv. 61, 63-64, 211, 222
 Kretinga gyv., kap. 85, 161

Kretuonys pilk. 107, 118, 153, 226
 Kriemala kap. 12, 23, 62, 118, 209, 222, 226
 Krokua gyv. 10
 Kriūkai gyv. 62
 Kruglovo (Polehnen)
 Krūvandai kap. 23, 223
 Kukiai kap. 109, 153
 Kulautuva kap., gyv. 23, 115, 223
 Kulva gyv. 223
 Kunigiškės pilk. 226
 Kurganai pilk. 121
 Kurklintiškiai kap. 54, 223
 Kuronai gyv. 165
 Kuršas 88-90, 96, 157, 168, 208, 218
 Kuršiai (gyv.) ir kuršiai 8, 43, 57, 65, 89, 109, 112, 114, 157, 159, 165, 209
 Kuršių marios 19-20, 217
 Kuršių Nerija 18-19, 217

Labota (Laptau)
 Ladoga kap., gyv. 147, 208
 Laikiškiai kap. 223, 226
 Laiviai kap. 14, 89, 91, 109, 112
 Laptau kap. (Labota, Muromskoje) 92, 114-115
 Lapės gyv. 222
 Lapušiskė pil. 226
 Latgala 133
 Latgaliai 109
 latviai 7, 59
 Latvija 16, 48, 88, 90, 109, 111, 140, 142, 146, 186, 187
 Lauksvydai kap. 23
 Laumėnai kap. 13, 62, 127, 224
 Lazdijai gyv. 121
 Lazdininkai kap. 14, 90, 109, 119, 149, 161, 225
 Lenkai 15, 28, 75, 84, 206
 Lenkija 7, 10, 22, 31, 84, 94, 106, 184
 Lentiniai gyv., pil. 11, 59-61, 209, 211
 Lepšiškieji pil. 60-61
 Lėvuo upė 147

Lydnia gyv. 161
 Liekeim kap. 110
 Liekupė upė 147
 Liepynai kap. 226
 Lietuva 5-24, 26, 29-34, 36-37, 39-41, 43-47, 49-55, 57-59, 6169, 71-74, 78, 80-81, 84-85, 87, 89-94, 96-97, 100, 106-107, 109, 111-113, 117128, 130-133, 135-137, 140-143, 145-146, 148-153, 155, 157, 161, 163, 165-169, 171-172, 175-179, 181, 183-195, 199-206, 208, 210-211, 213-218, 222, 225-226
 Lietuviai 8, 11, 14-15, 45-46, 52, 54, 69, 75, 90, 112, 118, 166, 187, 195, 198, 218
 Linkau kap. 92
 Linkuhnen kap. (Linkūnai) 111-113, 151, 200
 Linkūnai (Linkuhnen)
 Liublino (Serappen)
 Lybiai 64, 90, 151, 159
 Livonija 147
 Lobeliai (Lobellen)
 Lobellen kap. (Lobeliai) 112
 Looveen kap. 204
 Lötzen kap. (Lucikai) 93
 Lucikai (Lötzen)

Machovoje (Wiskiauten)
 Malar 202
 Malschowen kap. 93
 Margavonė pilk. 226
 Marienburgas pilis 57
 Marijampolis pil. 54
 Marva pil., upė 18, 60, 85, 166
 Marvelė pil., kap. 10, 13-15, 18, 23-29, 32-33, 35-40, 42-43, 46, 50-51, 59-63, 67-68, 70-78, 80, 83, 85-88, 91-94, 96-101, 103-107, 109, 112-128, 130, 132-146, 148-155, 157-164, 166-167, 171-173, 175, 177-182, 184-200, 203-204, 208-209, 216, 222, 224, 226
 Masłomęcz kap. 28
 Masteikiai kap. 13, 59, 82, 87, 91, 109, 184, 209, 222

Maštračiai pil. 56
 Mažieji Žinėnai pil. 59-61
 Mecklenburg gyv.
 (Meklenburgas) 106
 Medininkai gyv. 146
 Medraba pilis 56
 Meklenburgas (Mecklenburg)
 Melnikai kap. 223
 Mengen kap. 177
 Merkinė gyv. 153
 Mikytai kap. 13, 61-62, 84, 98,
 112-113, 118, 179, 222-223,
 226
 Molėtai gyv. 205
 Moša (Naujasodai) pilk. 119
 Mozūrai kap. 62
 Mozūrija 22, 25, 45, 92, 109,
 135, 201
 Muromskoje (Laptau)
 Mūša upė 147

N
 Nadruva 69
 Nadruviai 113
 Naujamiestis gyv. 223
 Nemunas upė 8, 12, 16-17, 19,
 22, 29, 31-33, 37, 48, 52, 56-
 57, 59, 63-64, 69, 83, 98,
 111, 113, 116, 127, 145, 151-
 153, 165-167, 171, 200-201,
 206, 211-212, 216-219
 Nendriniai kap. 12-13, 46-47,
 50, 83, 91, 118, 123-124,
 140, 171-173, 175, 179, 184,
 222-223, 226
 Neris upė 16, 22, 29, 31-32, 59,
 64, 111, 145, 153, 205, 216-
 217, 219
 Nevėžis upė 8, 12, 16-17, 19,
 31, 53-54, 57-59, 63-64, 147,
 165, 209, 211, 217
 Nikėlai kap. 118, 225
 Nisimkavičiai kap. 95
 Nociūnai kap. 106
 Nogatas upė 109
 Norikumus gyv. 24
 Norvegija 186
 Nosiedai kap. 61-62, 222, 226
 Notanga 115
 Notangai 43
 Novgorodas gyv. 15, 142, 147, 149

Nowinka kap. 98, 100, 105-106,
 114-117, 125-126, 171, 177,
 184-185, 190

O
 Obeliai kap., ež. 33, 50, 54, 75,
 87-88, 91, 109, 114-115,
 117, 161, 222, 226
 Obelynas kap. 109
 Oberhof (Aukštakiemiai)
 Oberwerschen kap. 177
 Oka upė 96, 147
 Olandas (Öland) 41
 Olsztyn (Olštynas)
 Olštynas gyv. Olsztyn 41, 45-47,
 113, 117, 171, 172-173, 177
 Oseberg kap. (Osebergas) 184-
 186
 Osebergas (Oseberg)
 Osova (Osowa) pilk. 71

P
 Paaliosė pilk. 226
 Paalksniai kap. 127
 Pabaltys 90, 111, 157, 207-209,
 212
 Pabarė pilk. 109, 118, 205, 226
 Paberžė pil. 59
 Padubysio mišk. 17
 Padunojė 206-207
 Paežeris kap. 118, 225
 Pagrybis kap. 118-119, 225
 Pajiesys pil. 60-61, 211
 Pakalniškiai pil., kap. 12, 14, 50,
 57, 59-61, 63, 75, 82, 84, 91,
 106, 114-115, 117-118, 122,
 124, 140, 171-172, 177, 181,
 184, 191, 194, 200, 203, 216,
 222, 226
 Pakapiai kap. 12, 61-63, 118,
 175, 177, 181, 209, 222-223,
 226
 Pakritižis kap. 223
 Palabyčiai (Polwitten)
 Palanga gyv., kap. 18, 161, 208,
 217
 Palemonas gyv. 62
 Pamanteikiai kap. 223
 Pamarys 208
 Pamusys pilk. 149
 Panevėžys gyv. 53
 Papiškiai pilk. 121

Paragaudis kap. 118, 225
 Pareinė 95, 203, 207
 Pasiškai kap. 223
 Paslenk gyv. (Paslenkas) 48
 Paslenkas (Paslenk)
 Paštuva gyv., kap., pilis 23, 56-
 57
 Pašušvys kap. 11, 33, 36, 50, 53,
 55, 61-62, 135-137, 222
 Paulaičiai kap. 118, 225
 Pavajuonis-Rėkučiai pilk. 119
 Pavilkys kap. 13, 50, 62, 75, 83,
 87, 91, 109, 112-113, 165,
 171, 177, 181, 209, 216, 222,
 226
 Pavolgis 64, 183
 Pažaislis gyv. 62
 Pernarava kap. 13, 62, 75, 87,
 91, 109, 117, 136, 222
 Persaukštis pilk. 226
 Peterburgas gyv. 147
 Piepaliai pil., kap. 59-61, 223
 Pieštėvilis 56-57
 Piktagalys kap. 54, 223, 226
 Pypliai pil. 59-62, 209
 Plikiškės pilk. 226
 Plinkaigalis pil., kap. 26, 33, 36-
 37, 39, 48, 53, 55, 122, 124,
 127, 135-137, 165, 222, 226
 Plokščiai pil. 56-57, 62
 Plungė gyv. 85
 Polehnen kap. (Polėnai,
 Kruglovo) 93
 Polėnai (Polehnen)
 Polwitten kap. (Palabyčiai,
 Rovnoje) 110
 Poškos pilk. 117
 Pravieniškių mišk. 17
 Pribitka kap. 90-91
 Prieglius upė 16, 20, 110
 Prysmančiai kap. 119, 161
 Prūsai 6-8, 14-15, 22, 24, 26,
 29, 31-32, 34, 36, 39, 41, 43,
 45-48, 57, 65, 69, 89-90, 92-
 93, 96, 98, 109-111, 114-
 117, 121, 125, 127-128, 135,
 145, 153, 159, 172, 175-177,
 179, 182-183, 185, 188, 190-
 191, 193, 200, 202, 210-211,
 213, 216-217

Prūsija 20, 31, 51, 64, 69, 93,
 96, 120-121, 157, 171, 184,
 187, 193
 Pruszcz Gdański kap. 28
 Pševorskas kult., gyv. 25-27, 60,
 40, 47-48, 71, 94, 206
 Putilovo (Corjeiten)

R
 Radikiai kap. 11, 23, 59, 209,
 223, 226
 Radiškis kap. 54, 223
 Radimičiai 96
 Raginėnai kap. 11
 Raguva kap., gyv. 11, 222-223
 Ramoniškiai kap. 23, 56, 223,
 226
 Ramučiai kap. 112
 Ramygala gyv. 165
 Raseiniai gyv. 53
 Raudonėnai kap. 23, 57, 223,
 226
 Regehnen kap. (Barčiai,
 Dubrovka) 183
 Reinas upė 179, 203
 Reketė kap. 119
 Rhenen kap. 204
 Ryga gyv. 90, 147, 208
 Riklikai pilk. 53
 Rimaisai kap. 12, 58, 61, 146,
 171, 222, 226
 Ringovė pil. 57
 Riogliškiai kap. 223
 Riugenas 208
 Ročiškė pil. 55
 Rojūnai kap. 224
 Rokantiškės pilk. 117, 216, 226
 Romainiai gyv. 59, 210
 Romintė (Rominten)
 Rominten kap. (Romintė) 71
 Rovnoje (Polwitten)
 Rubokai kap. 119
 Rumšiškės gyv., kap. 13, 62, 224
 Rupunionys kap. 155, 224
 Rusai 182
 Ruseiniai kap. 12, 55, 62, 81,
 87, 91, 109, 118, 140, 146,
 161, 175, 177, 181, 209, 222-
 223, 226
 Rusia (Rusija) 145, 153, 159,
 161, 166, 183, 191-194

Rusių Ragas pilk. 226

S
 Saarema 166
 Saksai 95, 183
 Salakas pilk. 226
 Salaspils – Laukskola kap. 90
 Salynas vieta 19
 Sambiai 43, 127
 Sambija 19, 21-22, 24-26, 28-
 29, 32, 34, 36, 39, 41, 45-46,
 69, 90, 92-93, 109-110, 115,
 125, 127, 145, 159, 166, 168,
 171-172, 200-201, 206-208,
 210, 218
 Samylai pil. 60-62
 Sargėnai kap. 12, 21, 23-24, 32,
 50, 59, 83, 122, 124-127,
 130, 140, 157, 164, 166, 182,
 205-206, 209, 222
 Sausiai pilk. 109
 Sėliai 213
 Senieji Maceliai pilk. 205, 226
 Serappen kap. (Karnyčiai,
 Liublino) 93, 110
 Sėredžius gyv., kap. 13, 23-24,
 46, 50, 57, 61, 87, 91, 98,
 106, 109, 112-113, 118, 136-
 137, 165, 172, 175, 177, 223,
 226
 Siegesdieken kap. 110, 114-115
 Siesikai gyv. 223
 Silberberge kap. (Siberberge bei
 Lenzen) 41, 91, 114-116
 Siraičiai kap. 89, 91
 Sirenevo (Eisselbitten)
 Skalva (Skalvija) 15, 69, 120,
 171, 176, 202
 Skalviai 43, 45, 69, 89, 109,
 112-113, 118, 179, 200
 Skandinavija 8, 28, 33, 95, 111,
 116, 140, 142, 151, 153, 160,
 162, 189-191, 194, 207
 Skedemozė kap. 155
 Skirsnemunė gyv. 57
 Skomantai kap. 118, 225
 Skrebinai kap. 224
 Skubėtai pilk. 14, 205
 Slavai 8, 73, 84, 88, 91, 94-96,
 111, 128, 159, 185, 191, 206-
 207, 209-210

Slavija 207
 Slavikai kap. 224
 Slengiai kap. 14, 90-91, 109,
 117
 Slovakija 184-185
 Slovėnija 177
 Sodėnai kap. 89
 Sožė 95
 Stakai pilk. 121, 226
 Strėva pilk. 205, 226
 Stokholmas 190
 Sudargas pil. 14, 56, 62
 Sudota pilk. 112-113
 Sūduva 46, 69
 Sūduviai 25-26, 30, 34, 45-48,
 69, 71, 111, 121, 172-173
 Suomia 8, 209
 Suomija 153
 Suopynai (Zohpen)
 Suvalkai gyv. 46-47, 71, 93
 Suvorovo (Zohpen)
 Suzdalė pilk. 162
 Szczecin gyv. (Štetinas) 111,
 125, 147
 Šwinoujście kap., gyv.
 (Švinouščė) 95

Š
 Šakumiškiai (Friedrichsberg)
 Šeimyniškeliai pil. 54
 Šėtėjai pil. 57
 Šiaurės jūra 147
 Šilutė gyv. 119
 Šinkūnai pil. 14
 Šlezvigas 7, 207
 Šukiškės pilk. 226
 Šulaičiai kap. 13, 55, 61-62,
 161, 222, 226
 Šušvė upė 55-56, 58, 63
 Švabija 56
 Švedija 7, 95, 106, 142, 183,
 191, 202, 207
 Šveicarai pilk. 205, 226
 Šventa pilk. 226
 Šventoji upė 8, 11, 16, 53-54,
 59, 171
 Švinouščė (Šwinoujście)
 Taurapolis pilk. 43, 119
 Telšiai gyv. 85

- Tengen kap. 114-115
 Tilsit (Tilžė)
 Tilžė gyv. (Tilsit) 69, 110
 Tiskūnai gyv. 223
 Trakai gyv. 89
 Trenttitten kap. (Trintyčiai, Zajcevo) 125, 183
 Trintyčiai (Trenttitten)
 Truso gyv. (Druso) 46, 151, 208
 Tulpiakėmis kap. 13, 81, 91, 118, 149, 177, 223, 226
 Tumiany (Daumen)
- U**
 Ukmergė pil., gyv. 54, 165
 Unterthürheim kap. 56
 Upyna kap. 118, 225
 Upytė pil., gyv. 57-58, 224
 Uriečė pilk. 117
 Užliedžiai gyv. 223
 Užpelkiai kap. 119, 225
 Užupės pilk. 54
- V**
 Vainatrakis pil. 60-61
 Vaišvilieškiai kap. 118, 225
 Vaitiekūnai pil. 14
 Varliškės pilk. 118, 226
 Varmija 22, 110, 121
 Varšuva gyv. 10
 Vengrija 182, 194
 Venta upė 90
 Veliuona pil., gyv., kap. 11, 14, 23, 56-57, 64, 140, 211, 224
 Velžis pil., gyv. 14, 224
 Venslaviškiai kap. 224, 226
 Verėduva gyv. 222-223
- Veršvai pil., kap. 12, 14, 23-24, 26, 28, 32-34, 36, 40, 50, 59, 60-63, 75, 83, 87, 91-92, 97-98, 105-106, 109, 112-113, 117-118, 121, 123-124, 127, 130, 136, 140, 164, 166, 169, 171, 175, 177, 179, 181, 184-188, 190-191, 194, 199-200, 203, 209, 216, 222-223, 226
 Veršvai II kap. 13
 Viatičiai 96
 Vidgiriai kap. 33, 119
 Vidiškiai gyv. 54
 Viduržemio jūra 207
 Vidžemė 133
 Vielbarkas kult., gyv. 22, 25, 28-32, 71, 206
 Vieškūnai pil. 59-61, 211
 Vietrovo (Ekritten)
 Vilkiautinis pilk. 114-115, 121
 Vilkija gyv., kap. 22-23, 57, 61, 63, 211
 Vilkiškiai gyv. 16
 Vilkonys pilk. 121
 Vilų Kampas kap. 117-118, 125
 Vilkumuižė ež. 88
 Vilnius gyv. 117, 127, 153, 205, 216
 Virbališkiai pil. 59-62
 Viskiautai (Viskiauten)
 Vysla upė 21-23, 28, 47
 Vladimiras gyv. 147
 Vokiečiai 92, 147, 213
 Vokietija 7, 106, 147, 177, 184, 186-187, 203
 Volga upė 96, 147, 182
 Vosbučiai pil. 56
- W**
 Warnikam kap. 121
 Weklicai kap. 28
 Wikiau kap. (Irzekapis, Klincovka) 92, 114-115, 171, 179
 Wiskiauten kap. (Viskiautai, Machovoje) 110, 114-115, 218
 Wolin kap., gyv. 94, 111, 125
- Z**
 Zajcevo (Trenttitten)
 Zamość gyv. 28
 Zapyškis gyv. 57
 Zapsė kap. 121
 Zohpen kap. (Suopynai, Suvorovo) 90, 114-115, 171, 179
 Zujai pilk. 53
 Zweeloo kap. 204
- Ž**
 Žašinas kap. 109, 112, 118, 225
 Žemaitija 8, 12, 15, 29, 51, 64, 120, 137, 146, 165, 171, 176, 202, 225
 Žemaičiai 5, 11, 16, 553, 56, 64, 66, 109, 112, 116, 118, 127, 176, 179
 Žemoji Panemunė kap. 224
 Žėronys pilk., kap. 89
 Žiegdriai pil., kap. 60-62, 127, 224
 Žiemgala 51, 58-59, 151, 168
 Žiemgaliai 48, 57, 65, 116, 146, 150, 168, 213
 Žingiai pilk. 226
 Žuvininkai (Fischhausen)
 Žviliai kap. 118, 225
 Žvirbliai pilk. 205, 216, 226

Be322 Vidurio Lietuva VIII–XII a. Monografija / Mindaugas Bertausius. – Kaunas: VDU I-
kla, 2002. – 270 p., 94 iliustr.
ISBN 9955-530-15-4

Panaudojant gausią Kauno apylinkių (Vidurio Lietuvos) archeologinių tyrimų medžiagą, knygoje
siekiama atskleisti krašto priešistorės raidą, gyventojų materialinės ir dvasinės kultūros bruožus, papročius,
genčių bei ankstyvajai valstybei būdingų struktūrų formavimosi procesus.

Didelė dalis svarstymų, apmąstymų, palyginimų ir išvadų daryta, remiantis jau gerą dešimtmetį Kaune
tyrinėjamo didžiausio Lietuvoje Marvelės kapinyno duomenimis.

UDK 947.02/.03

Mindaugas Bertausius
Vidurio Lietuva VIII–XII a.

Redaktorius Robertas Keturakis
Vokiško teksto redaktorius Gerhard Neubacher
Maketavo Skaidra Vaicekauskienė
Viršelio dailininkė Jolanta Dambrauskienė

2002 07 10. 17 sąl. sp. I. Tiražas 1000. Užsakymas Nr. 2.613
Vytauto Didžiojo universiteto leidykla
Laisvės al. 53, 3000 Kaunas. SL 1557.
Spausdino AB spaustuvė SPINDULYS, Gedimino g. 10, 3000 Kaunas

Grupuoiant tyrimų medžiaga aiškėjo priešistorės pasaulio kontūrai. Netikėtai svarbus vaidmuo formuojantis baltų gentims, kuriantis Lietuvos valstybei teko Kauno apylinkių aukštaičiams. Aiškėjo aktyvi prūsų veikla - mūsų praeitis nesuvokiama, nepažįstant sūduvių, nadruvių, sembu palikimo...

HUMANITAS
20,95